ANKARA ÜNİVERSİTESİ DİL VE COĞRAFYA FAKÜLTESİ YAYINLARI 218

ANADOLU FOLKLORUNDA ÖLÜM

DOÇ. DR. SEDAT VEYİS ÖRNEK

1935

ANKARA ÜNİVERSİTESİ DİL VE TARİH-COĞRAFYA FAKÜLTESİ YAYINLARI 218

ANADOLU FOLKLORUNDA ÖLÜM

DOÇ. DR. SEDAT VEYİS ÖRNEK

Yazarın Öteki Kitapları

- **Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyle İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki,** A. Ü., Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, sayı: 174, Ankara 1966
- **Etnoloji Sözlüğü,** A. Ü., Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, say : 200 Ankara 1971
- **100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane,** Gerçek Yayınevi, İstanbul 1971

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ . 1971-ANKARA

Ölüm ölüm hezen ölüm
Evden eve gezen ölüm
Her düzeni bozan ölüm

C. Eşmeli, K.K., Uşak

ÖNSÖZ

Anadolu Halkı'nın büyük bir kesimi geleneklerin etkisi altındadır. Halkımızın geleneksel yaşamını oluşturan, ona öz ve biçim kazandıran ana davranış kalıplarının temelindeyse sayısız âdet, inanma ve töresel işlem yatmaktadır.

Bu araştırma, insan hayatının üç ana döneminden birisi olan ölümün çevresinde toplanarak ona bir kurum niteliği kazandıran âdetlerin, inanmaların, işlemlerin sistemli bir serimini ve yorumunu yapmak amacını gütmektedir. Yazar, bu araştırmayla insanımızın asal bir olay karşısındaki tutum ve davranışını saptamaya çalışmıştır. Ölümün evrensel bir olay oluşu, halkımızın konuya ilişkin âdet ve inanmalarına da evrensel bir nitelik kazandırmaktadır. Bu bakımdan, araştırmanın amacı, Anadolu insanının bu konudaki özelliklerinin, insanlığın ölümle ilgili ana davranış kalıpları içerisindeki serimlenişi diye de nitelenebilir.

Araştırma sırasında, özellikle özgün malzemenin derlenmesinde değerli yardımlarını gördüğüm çeşitli eğitim ve öğrenim kurumlarına; bana, Bonn Üniversitesinde incelemelerde bulunma olanağı sağlayan kültür müsteşarı Dr. E. Eickhoff ile değerli bilim adamı Prof. Dr. M. Zender'e; ayrıca çeşitli yönlerden yardımcı olan Dr. M. And'a, G. Erginer'e, D. Ergun'a, Dr. L. Doğan'a ve M. Kırcı'ya teşekkür ederim. Fakat her şeyden önce, bu araştırmanın ortaya çıkmasına temel katkıları bulunan ve adları kitabın sonundaki "Kaynak Kişiler ve Derleyiciler Listesi"nde açıklanan, halkımın "görmüş ve geçirmiş" insanlarına olan gönül borcumu özellikle belirtmek isterim.

Ankara, Ağustos 1971 Sedat Veyis Örnek

İÇİNDEKİLER

Sahife

GİRİŞ 11

Birinci Bölüm

ÖLÜM ÖNCESİ

A. ÖLÜMÜ DÜŞÜNDÜREN ÖNBELİRTİLER 15
I. Hayvanlarla ilgili olanlar 15
II. Ev, ev eşyası, araç-gereç ve yiyecekle ilgili olanlar 20
III. Astronomik, kozmik ve meteorolojik olaylarla ilgili olanlar 24
IV. Düşle ilgili olanlar 25
V. Hastadaki psikolojik ve fizyolojik değişikliklerle ilgili olanlar 30
VI. Tabut, kazma, kürek, kazan ve cesetle ilgili olanlar 34
B. KAÇINMALAR 37

İkinci Bölüm

ÖLÜM SIRASI

A. ÖLÜM OLAYININ DUYURULMASI 41
B. ÖLÜMDEN HEMEN SONRA YAPILAN İŞLER 44
C. ÖLÜNÜN GÖMÜLMEYE HAZIRLANIŞI 48
I. Yıkama 49
II. Kefenleme 52
III. Cenaze namazı 54
IV. Tabut, tabutu süsleme, tabutlu ve tabutsuz gömme 55
V. Cenazenin taşınması, mezara konuluşu ve telkin 58
VI. Devir ve ıskat 59
D. RUHLA İLGİLİ TASARIMLAR 61

Üçüncü Bölüm

ÖLÜM SONRASI

A. MEZARLIKLAR, MEZAR TAŞLARINA YAZILANLAR, SÜSLER, SEMBOLLER, ÖLÜYLE GÖMÜLEN ÖTEBERİ 65
I. Ölenin kimliğini, cinsini, yazgısını belirtme 66
II. Mezar taşlarına yapılan resimler ve meslek işaretleri 70

III. Ölünün eşyasıyle gömülmesi, mezar üzerine araç-gereç, yiyecek-içecek vb. bırakma ve mezar üzerinde ateş yakma 72
B. ÖLENİN GERİDE BIRAKTIĞI GİYİM VE EŞYASIYLE İLGİLİ İŞLEMLER 75
C. ÖLÜNÜN BELLİ GÜNLERİ 78
D. YAS 81
I. Yas süresi ve bu süreyi belirleyen etkenler 81
II. Yas süresinde uyulması gereken kaçınmalar 83
III. Yas giyimi ve yas belirtisi 83
IV. Yas kaldırma 84
V. "Yas alma" ve "yoklama" 86
E. ÖLÜ YEMEĞİ 88
F. BAŞSAĞLIĞI DİLEME VE AVUTUCU SÖZLER 92
G. ÖLÜMLE İLGİLİ ATASÖZLERİ, DEYİMLER, İLENÇLER, DESTANLAR, AĞITLAR 95
I. Atasözleri 95
II. Deyimler 96
III. İlençler 97
IV. Destanlar 98
V. Ağıtlar 100
SONUÇ 103
EKLER: 111
KAYNAK KİŞİLER VE DERLEYİCİLER LİSTESİ 113
YER ADLARI LİSTESİ 116
SORU LİSTESİ 118
RESİMLER 129
BİBLİYOGRAFYA 147

KISALTMALAR

Yer adları

Afy.	Afyon
Ank.	Ankara
Art.	Artvin
B.	Bucak
Balk.	Balıkesir
Bitl.	Bitlis
Çank.	Çankırı
Elaz.	Elazığ
Erz.	Erzincan
Erzu.	Erzurum
Eskş.	Eskişehir
Gir.	Giresun
İlç.	İlçe
K.	Köy
Kays.	Kayseri
Siv.	Sivas

Dergi adları

ANT.	Antropoloji Dergisi
DTCF.	Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi Dergisi
FİK.	Fikirler Dergisi
HBH.	Halk Bilgisi Haberleri Dergisi
PORS.	Porsuk dergisi
TD.	Türk Dili Dergisi
TDE.	Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi
TFA.	Türk Folklor Araştırmaları Dergisi
YKD.	Yeni Kafkas Dergisi
Z.f.V.	Zeitschrift für Volkskunde

Kaynak kişi ve derleyiciler

D.	Derleyici
D.A.	Derleyici açıklaması
D.Y.	Derleyici yorumu
K.K.	Kaynak kişi
K.K.A.	Kaynak kişi açıklaması
K.K.Y.	Kaynak kişi yorumu

* Öteki yer adları metinde tam olarak geçtiği için, burada ayrıca kısaltmaları verilmemiştir. Metin içinde, sonunda kısaltma konmayan yer adı ilçeyi ya da ili göstermektedir. Yer adlarının tümü, kitabın sonundaki Yer Adları Listesi'nde verilmiştir.

Giriş

İnsan hayatının üç önemli "geçişi" vardır: Doğum, evlenme ve ölüm. Bu üç önemli "geçiş"in çevresinde bir sürü âdet, ayin, tören, dinsel ve büyüsel işlem kümelenmekte, söz konusu "geçiş"leri yönetmektedir. Bunların hepsinin amacı insanın yeni durumunu kutlamak ve kutsamak, aynı zamanda da onu, "geçiş" sırasında yoğunlaştığına inanılan tehlikelerden ve zararlı etkilerden korumaktır.

Böylece, "geçiş" dönemlerinde kümelenen âdetler, gelenekler, törenler araştırılan ülkenin, coğrafî bölgenin ya da kent, ilçe, köy gibi daha küçük toplumsal ünitelerin folklorlarının ana bölümlerinden birini oluşturmaktadır. Geleneksel halk hayatının başarılı bir bileşimine varabilmek için, bu üç önemli "geçiş" döneminin sistemli bir biçimde araştırılması, başka bir söyleyişle monografilerinin yapılması gerekmektedir.

Ülkemizde bu üç ana dönemi kapsayan etnolojik ve folklorik araştırmalardan şimdiye kadar sadece doğum ve evlenmeyle ilgili olanları yapılmıştır.[1]

1 Prof. Dr. O. Acıpayamlı "*Türkiye'de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*" (Erzurum 1961) adlı araştırmasında doğumla ilgili zengin bir folklor malzemesi üzerinde çalışarak, doğum olayı çevresinde toplanan âdet ve inanmaları psiko-sosyal açıdan yorumlamış ve bazı genellemelere varmıştır. Evlenme gelenek ve görenekleriyle ilgili araştırmalarını yakından bildiğimiz Prof. Dr. N. Erdentuğ, "saha metodu" ve bu metodun gerektirdiği araştırma teknikleriyle derlemiş olduğu malzemesinin bir bölümünü "*Türkiye'nin Karadeniz Bölgesinde Evlenme Görenekleri ve Törenleri*, I. Bölüm" (Ant. Dergisi, s. 27-58, Ankara 1966); II. Bölüm (Ant. Dergisi, s. 232-266, Ankara 1969-1970) adlı sürekli makalesinde serimlemeye ve yorumlamaya başlamıştır. Ayrıca, Dr. H. Z. Koşay'ın "Türkiye Türk Düğünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme" (Ankara1944) adlı yapıtını; malzemesi ve bu malzemenin başarılı gruplanması bakımından anmak gerekir.

Halkımızın ölümle ilgili âdet ve inanmalarına gelince: Bu konuda[2] şimdiye kadar konuyu bütünüyle ele alan ve bilimsel bir titizlik taşıyan hiç bir monografik araştırma yapılmamış[3]; sadece çeşitli folklor ve halkevleri dergilerinde çoğu amatör olan folklor derleyicilerinin derlemeleri yayımlanmıştır. Bunlar da, doğum ve evlenmeye ilişkin olanlarla karşılaştırılınca çok az sayıdadır. Öyle ki, gerek HBH., gerek TFA., gerekse halkevlerinin bir zamanlar yayınladıkları çeşitli dergiler tarandığı zaman, görülür ki, doğrudan doğruya ölümle ilgili olanlarının sayısı onu-onbeşi geçmemektedir.

Ölüm âdetlerini derlemek amacıyle yapılan ilk girişim C. Öztelli tarafından yapılmıştır (*"Ölüm Üzerine İnanmalar, Anket Soruları"*, TFA., Cilt 11, No. 224, s. 4698–4699, İstanbul 1968). Öztelli'nin düzenlediği ve TFA. Dergisi aracılığıyle okuyuculara ilettiği sorulara gelen cevapların bir bölümü aynı dergide yayımlanmış, bir bölümü de Millî Folklor Enstitüsün'de kalmıştır. Enstitünün izniyle bizim de malzeme olarak yararlandığımız bu cevapların kaynak kişileri ve derleyicileri, kitabın sonundaki "Kaynak Kişiler ve Derleyiciler Listesi"nde gösterilmiştir. Ancak bu cevapların bizim derlediğimiz ana malzemeye çok az bir katkısı olmuştur.

Bu durum karşısında yapılacak ilk iş, Anadolu folklorundaki ölüm temasını bütün yönleriyle kapsayacak sistemli bir malzeme derlemesine girişmekti. Bu amaçla hazırladığımız soru kâğıtlarını çeşitli yollardan Anadolu'nun değişik bölgelerine yolladık. Bu konuda çeşitli öğretim ve eğitim kurumlarının yönetici ve öğrenicilerinden büyük yardım gördük. Ayrıca Ankara ve çevresi başta olmak üzere, Orta Anadolu'nun kimi kent, ilçe ve köylerine giderek yerinde yaptığımız gözlem ve görüşmelerle hem önbilgilerimizi kontrol etmek, hem de

2 Prof. Dr. T. Özgüç'ün "Öntarih'te Anadolu'da Ölü Gömme Âdetleri" (Ankara 1948) adlı kitabı adından da anlaşılacağı gibi, arkeolojik bulgulara dayanarak, Öntarih Anadolusu'ndaki ölü gömme âdetlerini ele almakta; konusu gereği zamanımızdaki ölüm âdetlerine ve inanmalarına değinmemektedir. Yeri geldiğince bizimde alıntılarda bulunduğumuz bu değerli araştırmayı, belli bir tarihi dönemi kapsadığı için, zaman bakımından konumuzun dışında tutmamız gerekiyor.

3 Burada öğrencilerimden N. Atalay, M. Kabadayı, T. Odok ve T. Öztürk'ün lisans tezlerinin sözünü etmem gerekir. Denetimimde yapılan bu tezlerde Haymana, Doğankent bucağı (Giresun), Datça ve Anamur'un Çarıklar köyündeki ölüm âdetleri derlenerek serimlenmiştir. Dar sınırlar içinde tutulan bu çalışmalardaki malzemeden bizde kitabımızda yararlandık. Tezler bibliyografyada gösterilmiştir.

konunun ayrıntılarına inebilmek olanağını bulduk. Böylece, alan araştırması yönteminin gerektirdiği teknikleri kullanarak özgün ana malzemeyi derlemiş olduk. Gerek bu malzemenin, gerekse yerli ve yabancı literatürden elde ettiğimiz malzemenin fişlenmesi ve düzenlenmesi uzun süren bir uğraşıyı gerektirdi.

Ayrıca, 1968–1969 yaz aylarında DAAD'nin sağladığı bir araştırma bursuyla Bonn Üniversitesi Folklor Enstitüsü Kitaplığı'ndaki ilgili literatürü tarayarak konuya daha geniş açıdan bakabilmek ve aynı enstitü tarafından yönetilen ADV araştırma kurumunun Almanya'daki ölüm âdetleriyle ilgili anketlerini, bunlara gelen cevapları, bu cevapların fişlenmesini ve değerlendirilişini yakından izlemek fırsatını elde ettik.

Bu monografik araştırma başlıca üç bölümü ele almaktadır: Ölüm öncesi, ölüm sırası ve ölüm sonrası. Birinci bölümde hayvanlarla; ev, ev eşyası ve yiyecekle; meteorolojik, kozmik olaylarla; düşlerle; hastadaki psikolojik ve fizyolojik değişmelerle; gömme sırasında kullanılan araç-gereçlerle ilgili olarak ölümü düşündüren önbelirtiler açıklanmıştır. İkinci bölümde, ölüm olayının duyurulmasına; ölüm sırasında yapılan işlere; ölünün gömülmeye hazırlanışına ve ruhla ilgili tasarımlara yer verilmiştir. Üçüncü bölümdeyse, mezarlıkların yanı sıra; ölünün geride bıraktığı giysileri, kişisel eşyası, ölünün anıldığı günler, yas, ölü yemeği ve başsağlığı ele alınmış; ölümle ilgili atasözleri, deyimler, ilençler, destanlar ve ağıtlardan örnekler verilmiştir. Böylece ölüm öncesi, ölüm sırası ve ölüm sonrası dönemlerinin biribirlerini izlemesine dikkat edilerek, konunun kronolojik bir bütünlük kazanmasına çalışılmıştır.

Üç bölümde topladığımız âdetler, inanmalar, geleneksel işlemler ve uygulamalar serimlenirken, monografik araştırmaların gereğine uyularak ayrıntılara kadar inilmiş, "tasvir"e önem verilmiş ve yorumları yapılmıştır. Ayrıca bunların başka ülkelerdeki ve kültürlerdeki koşutlukları ve çeşitlemeleri elden geldiğince gösterilmeye, ölüm çevresinde toplanan bir takım âdet ve inanmanın evrenselliği de belirtilmeye çalışılmıştır. Öte yandan İslâm dininin ölüme ilişkin âdet, inanma ve işlemler karşısındaki tutum ve davranışının saptanmasına; gelenekselle dinsel kurallar arasındaki sürtüşme ve çelişkilerin gösterilmesine de önem verilmiştir. Çünkü din, folklorun konusu olan olaylardan en çok ölüme el atmaktadır.

Kimi âdetlerin, inanmaların ve işlemlerin kök nedenlerine inilmeye çalışılırken, halkın kendi açıklamalarına ve yorumlarına da önem verilmiştir. Çünkü halk düşüncesi ve yorumu, bu tür açıklamalar için, araştırıcıya geçerli ip uçları vermektedir. Halkın kimi işlemlerle ilgili görüşleri ve yorumları ya metin içinde, ya da dip notlarda gösterilmiştir. Bunların açıklanış ve anlatılışları –çok gerekli olan kimi düzeltmelerin dışında– derlendiği ve saptandığı gibi, özellikle yöresel deyimler korunarak verilmeye çalışılmış, ancak okuyucuya yabancı geleceği sanılan yöresel deyimler dip notlarda açıklanmıştır. Söz konusu edilen âdetin, inanmanın, işlemin görüldüğü köy, metin içinde sadece iliyle gösterilmiş, köyün bağlı olduğu ilçe, ilçenin bağlı olduğu il, kitabın sonundaki "Yer Adları Listesi"nde tam olarak gösterilmiştir.

Araştırmada varılan sonuçlar, "Sonuç" da ana çizgileriyle açık-açıklanmıştır. Ayrıca kitabın sonundaki Ekler Bölümüne bibliyografya, kaynak kişiler ve derleyiciler, yer adları ve soru listeleriyle resimler eklenmiştir.

1. Bölüm

Ölüm Öncesi

A. ÖLÜMÜ DÜŞÜNDÜREN ÖNBELİRTİLER

Ölüm korkusunun bilinç altındaki baskısıyle tedirgin olan halk düşüncesi, geleceği bilmek isteğinin de etkisiyle, alışılagelmişin dışındaki bir takım davranışları; araç-gereçlerin şu ya da bu biçimdeki kullanılışlarını; meteorolojik olayları; hayvanların hareket ve seslerini; düşlerdeki görüntülerle hastadaki psikolojik ve fizyolojik değişiklikleri çoğu zaman ölümün bir işareti, bir önbelirtisi saymaktadır.

I. Hayvanlarla ilgili olanlar

Halk inanmalarında, ölümü önceden haber veren belirtiler arasında, hayvanlarla ilgili olanlar büyük bir yer kapsamaktadır. Hayvanların insanlarda bulunmayan kimi yetenekleri, sezi güçleri, biçimsel özellikleri, uğurlu ya da uğursuz sayılmaları bu tür inanmaların oluşmasında ve evrensel bir çizgiye erişmesinde büyük bir rol oynamaktadır. Evcil ve yabanıl hayvanların ötüşleri, ulumaları, kişnemeleri, böğürmeleri, belli hareketleri, uçuş yönleri, alışılmışın dışındaki davranışları yaklaşan bir ölümün önbelirtisi ve işareti olarak yorumlanmaktadır. Öyle ki, bu tür belirtileri gören ya da duyan kimse gizli bir korkuya kapılarak tedirgin olmakta, geleceğine inandığı felâketi uzaklaştırmak ya da önlemek için bir takım yollara bile baş vurmaktadır.

Bu gibi hayvanlar içerisinde, ölümün habercisi olarak kabul edilenler şunlardır:

Evcil hayvanlar: Köpek, kedi, at, koyun, keçi, inek, öküz.
Yabanıl hayvanlar: Tavşan, tilki, kurt, çakal, yarasa, yılan.

Kümes hayvanları: Horoz, tavuk, kaz.
Yabanıl kuşlar: Baykuş, karga, leylek.

Köpek

Evcil, sadık ve sezi yeteneği çok gelişmiş olan köpek, bu özelliklerinden dolayı halkın inanmalarında ölümü haber veren bir hayvan olarak kabul edilmektedir. Köpek, sadece yalınkat ulumasıyla değil, uluma biçimi, uluma zamanı, uluduğu yer ve yönle de ölümü haber vermektedir.

Uluma biçimiyle:[1]

1) *Uzun uzun ulursa*[2] (Merzifon, Uşak).
2) *Acı acı ulursa* (Sıvas).
3) *Sürekli ulursa* (Çankırı).
4) *Sık sık ulursa* (Derekışla K./Ank.).

Uluma zamanıyle:

1) *Sabaha karşı ulursa* (Çubuk).
2) *Geceleyin ulursa* (Sıvas).

Uluduğu yer ve yönle:

1) *Bir eve yakın ulursa* (Merzifon, Yalören K./Sıvas).
2) *Yüzünü belli bir eve çevirip ulursa* (Merzifon).
3) *Mahalle arasında ulursa* (Maraş).
4) *Kapı önünde ulursa* (Sıvas).
5) *Ağzını gökyüzüne çevirerek ulursa* (Datça).

Bu durum karşısında, baş vurulan yollar şunlardır:

Uluyan köpek:

a) *Kovalanır*
b) *Taşlanır*

1 Bulgarlar köpek ulumasının hastalığı ya da ölümü işaret ettiğini söylerler. Aynı inanışa Slavların bölgesinde de sık sık raslanılır.
LANGE, E. R.: Sterben und Begraebnis, s. 49
Polonyalıların inanışına göre, eğer bir köpek ulur ya da toprağı eşerse, eve ölüm geliyor demektir.
FISCHER, A.: Zwyczaje progrzebowe budu Polskiega, s. 403.

2 Doğu Prusya'da, içinde hasta bulunan bir eve karşı uzun uzun uluyan köpek, o kimsenin öleceğini bildiriyor diye yorumlanır. Eğer bir köpek başını bir evin kapısına dayayarak sık sık yatarsa, o yıl evden bir kişi ölecektir. FRISCHBIER, H.: Ostpreu sische Volksmeinungen, Tod und Begraebnis betreffend, s. 152.

c) *Önüne ekmek doğranır*

d) "*Başını ye!*" denir

Köpeğin, ölümü ve başka felâketleri önceden haber verici özelliği hakkında temelde biribirini tutan, fakat anlatımda çeşitlemeler gösteren halkın kendi yorum ve anlatılarından seçilen iki örneği veriyoruz.

Halk yorumu: "Köpek uluduğu zaman Azraili görür, ev sahibine haber vermek istermiş. O gece ya da sabahı ölüm olayı mutlaka gerçekleşirmiş (Merzifon, K.K.Y.)

Örnek anlatı: "Tortum vadisindeki bir köyde yaşayan yaşlı bir kadın, dişi bir köpeğin, yavrularını alarak dağa çıktığını görür. Kadın, durumu köylülere anlatır, onların da dağa çıkmalarını öğütler; yoksa köyün başına bir felâket gelecektir. Fakat köylüler kadının söylediklerine kulak asmazlar. Çok geçmeden, dağın koparak vadinin önünü tutması sonucu dere büyür, köyü sular altında bırakır ve yaşlı kadından başka kimse kurtulamaz (Hopa, K.K.: Ayşe Aydın).

Öküz, inek, koyun

Bu hayvanlardaki çeşitli belirtiler de sahipleri tarafından ölüme işaret olarak yorumlanabilmektedir:

1) *Hayvanların birdenbire değişmeleri* (Kasımağa K./Ank.).
2) *Hayvanının sahibini tanımaması* (Kasımağa K./Ank.).
3) *Hayvanın sahibinden uzaklaşması* (Kasımağa K./Ank.).
4) *Sahibi yaklaşınca alışılmamış sesler çıkarması* (Kasımağa K./Ank.)
5) *İnsanın önüne çıkan bir ineğin dikkati çekecek bir biçimde böğürmesi*[3] (Hopa ve Rize).

At

1) *Ön ayaklarıyla yeri kazar ve kişnerse* (Kayseri).
2) *Hasta olan evde kişnerse* (Durağan, Kızılcahamam).
3) *Ağlarsa*[4] (Merzifon).
4) *Bulunduğu yerde yersiz tepinir, huysuzlaşırsa*[5] (Durağan).

3 Bu durumda söz konusu kimse ya inekten bir kıl koparır ya da onu sopalayarak kovalar; böylece ölümü yoketmiş olduğuna inanır (K.K.Y.)

4 Sahibinin öleceğini söylermiş (K.K.Y.)
Almanya'da ve Polonya'da da aynı inanma vardır.
GEIGER, W.: Totenbrauch im Odenwald, s. 15–16; FISCHER, s. 403.

5 Acı haberi sezdirir (K.K.Y.)

Tavşan

1) *Yolcu önüne çıkmasıyle*[6] (Çankırı).
2) *İnsanın uğruna çıkmasıyle* (Sünli K./Ank.).

Tilki: *Anormal sesle ulursa* (Durağan), *pavlarsa* (ulursa) (Datça).

Kurt: *Gece ulursa* (Durağan, Sivas).

Köstebek: *Eştiği toprak mezara benzerse* (Zara).

Kaz: *Tüyünü dökerse* (Maraş).

Yarasa: *Gece uçarken öterse* (Sivas).

Horoz[7]

Öttüğü zamanla:

1) *Öğleyin* (Afyon).
2) *İkindi vakti* (Afyon).
3) *Akşam* (Afyon).
4) *Akşam namazından sonra* (Sivas).
5) *İkindi ile gece yarısı* (İncieğez K./Kast.).
6) *Gece yarısı* (Afyon, Hopa, Rize).
7) *Vakitsiz* (Ankara, Çubuk, Kızılcahamam, Konya, Merzifon).

Tavuk

Horoz gibi uzun uzun öterse[8] (Boğazlıyan, Çubuk, Sıvas).

Baykuş

Yabanıl kuşlar içerisinde uğursuzluğuna ve ölüm getireceğine en çok inanılan hayvanlardan birisi de baykuştur. Sesinin ve yüzünün sevimsizliği, yıkıntılarda ve terkedilmiş yerlerde yuva yapması bu inanmanın temelinde yatan nedenlerdendir. Baykuş da tıpkı köpek gibi salt ötmesiyle değil, aynı zamanda ötüş biçimi, ötme zamanı, konduğu yer ve öttüğü yerlerle ölümü haber vermektedir.

6 Almanya'da yolda birden bire sincap görmek, ölüme işarettir.
DIENER, W.: Deutsche Volkskunde, s. 50.

7 Almanya'da horoz saz ve çöp taşırsa, birinin ölümüne işaret sayılır.
GRIMM, J.: Deutsche Mythologie, s. 1089.

8 Yine Almanya'da "öten bir tavuk kuşkusuz ölümün ya da bir felâketin önbelirtisidir; kötülüğü uzaklaştırmak için tavuğu öldürmek gerekir".
LANGE, E.R.: Sterben und Begraebnis, s. 42.

Ötüş biçimiyle:

1) *"Viran, viran" diye öterse* (Merzifon).
2) *Acı acı öterse* (Kayseri, Merzifon, Uşak).
3) *Uzatarak, "guuuk, guuuk" diye öterse* (Nusret K./Balk.).
4) *Şiddetli ve sürekli öterse* (Uşak).
5) *Ulursa* (ulur gibi öterse) (Sivas).

Ötme zamanıyle:

1) *Gece öterse* (Konya, Zara).
2) *Tam gün batarken öterse* (Kasımağa K./Ank.).

Konduğu yerle:

1) *Çatıya konarsa* (Ankara).
2) *Bacaya konarsa* (Afyon, Çerkezçukurhisar K./Eskş., Çubuk, Derekışla K./Ank., Sıvas, Urfa).
3) *Dama konarsa* (Afyon, Çubuk, Sıvas).
4) *Dama tünerse* (Türkmen K./Eskş.).
5) *Pencereye konarsa* (Döğer B./Afy.).

Öttüğü yerle:

1) *Evin bacasında öterse* (İncieğez K./Kast., Merzifon, Sivas).
2) *Evin üzerinde öterse* (Maraş).
3) *Evin yakınında öterse* (Zara).
4) *Evin damında öterse* (Sıvas).

Baykuşun ötüşü her zaman ölüme ve uğursuzluğa yorumlanmaz. Halk inanmalarında ve büyüsel nesnelerdeki "iki değerli", yani bir şeyin hem iyi hem kötü, başka bir deyişle hem zararlı hem de yararlı olarak kabul edilmesi, baykuşun ötüşü için de söz konusudur. Ancak, sevinçli bir olayın belirtisi olarak kabul edilen bu ötüş biçimini halk aşağıdaki gibi nitelemektedir:

1) *Kesik kesik öterse* (Nusret K./Balk.)
2) *Normal öterse* (Hopa, Merzifon, Rize).
3) *"Güğ güğ güven" diye öterse*[9] (Merzifon).

9 "Öttüğü ev için sevinçli bir haberdir. Kimi zamanda düğün yapılan yerde öter; bu ötüş çiftlerin mutlu bir yaşantı süreceklerine işarettir" (Merzifon, D. Y.)

Karga

Karga da, baykuş gibi ötüş biçimi, öttüğü yer ve uçuş yönüyle ölümü haber veren bir kuş olarak kabul edilmektedir.

Ötüş biçimiyle:

1) *Sürekli öterse* (Sıvas).
2) *Şakırdarsa* (Çankırı).

Öttüğü yerle:

1) *Bahçede öterse* (Durağan).
2) *Evin damında öterse* (Durağan).
3) *Eve yakın yerde öterse* (Durağan).
4) *Kapıda öterse* (Kevenli K./Sıvas).

Uçuş yönüyle:

Kavga ederek mezarlığa doğru uçarlarsa (Nusret K./Balk).

Baykuşun ötüşünde olduğu gibi, karganınkinde de bir "ikili değer" söz konusudur. Kimi zaman, karganın ötüşü bir haber belirtisidir, bu da çoğu zaman iyi bir haberdir.

Leylek

Ağzında, ayağında getirdiği şeylerle:

1) *Kara çaput getirirse* (Sıvas ve köyleri, Haymana).
2) *Göç dönüşü ayaklarında beyaz şeyler getirirse* (Merzifon).
3) *Baharın döndüğünde ağzında beyaz çaput getirirse* (Zara).

Dönüş zamanıyle:

Zamansız görünmesiyle; Mevsimi olmadığı halde leylek görülürse, bu bir ölüm belirtisi sayılır (Durağan).

II. Ev, ev eşyası, araç-gereç ve yiyecekle ilgili olanlar

Ev, ev eşyası, araç-gereç ve yiyecek çevresinde kümelenen bir takım inanmaların temelinde de ölüm korkusu yatmakta, bunlar halk tarafından çoğu zaman ölümün önbelirtileri ya da ölüm getirecek eylemler olarak nitelenmektedir. Ancak, evde ve ev eşyasındaki "gıcırdama", "çıtırdama", "kütüleme", "kırılma", "çatlama" gibi fiziksel olaylarla beklenmedik bir sırada "kapı ve pencere çalınması-

na" bağlanan bu gizli korku, sadece ölümün değil, aynı zamanda başka felâketlerin de yaklaştığına işaret sayılmaktadır. Özellikle acı ve ekşi yiyeceklerle kimi mutfak malzemesini geceleyin komşuya vermekten kaçınmada ölüm korkusundan çok, eve gelecek başka bir felâketin, en çok da verilen şeyin bereketinin ve uğurunun kaçacağı, nazar değeceği inanması yatmaktadır. Fakat sırasına göre, halk inancı, bu genel uğursuzluğun içine ölümü de almaktadır.

Bu konudaki inanmaların başlıcaları şunlardır:

Kapı, tavan, direk, dolap çıtırdaması, gıcırdaması çatlaması ve kırılması:

1) *Kapı ya da tahtanın kendiliğinden gıcırdaması* (Konya, Durağan, Kayseri).
2) *Evin tavanının çıtırdaması* (İncieğez K./Kast.)
3) *Evin orta direğinin çatlayıp kırılması* (Söğütözü K./Erzu.).
4) *Dolap, tavan, kapı gıcırtılarında Azrailin geldiği düşünülür* (Bu sesin şiddeti ölecek kişinin günah ve sevabına göre değişir. Sevabı çoksa hafif ses çıkar; ameli kötü, günahı çoksa ses çok güçlüdür, duyanları da korkutur). (Çankırı, K.K.A.).
5) *Evin içinde ağaç kütülemesi; evin tahtalarından çıkan ses* (Kayseri).
6) *Tavanın çatlaması* (Nusret K./Balk.).

Geceleyin beklenmedik bir sırada kapı çalınışı:

1) *Kapı bir kez vurulursa kötüye ve ölüme işaret sayılır. Bir kaç kez vurulursa ya o eve dünürcü gelecektir ya da o evden dünürcü gidilecek demektir*[10] (Merzifon).
2) *Beklenmedik anda kapı çalınışı* (Çankırı, Kayseri, Konya).
3) *Geceleyin beklenmedik bir sırada komşunun kapıyı çalması kötü bir haber getirdiğinden korkuyla karşılanır*[11] (Çarum).
4) *Geceleyin beklenmedik bir sırada "yaşlı bir komşu"nun kapı çalması ölüm belirtisi sayılır* (Kasımağa K./Ank.).
5) *Özellikle geç saatlerde kapı çalınması, ölümün o aileyi yoklaması biçiminde yorumlanır* (Durağan).

10 İki değeri olan inanmalardandır.

11 Almanya'da da geceleyin komşu kapı çalarsa aynı biçimde yorumlanır. GEIGER, s. 18

Yukarda sıraladığımız inanmalar sadece ölüme değil, aynı zamanda başka felâketlere de önbelirti sayılmaktadır. Öte yandan, kapı, pencere, vurulmasını andıran seslere de olağan gözüyle bakılmayıp, bunlar ölümün, ağır bir hastalığın ya da bir felâketin habercisi olarak yorumlanırlar[12] (Aksaray, Durağan).

Eşyanın dış etki olmaksızın kırılması, yere düşmesi:

1) *Cam eşyaların düşüşü, kırılışı*[13] (Erzurum, Döğer B./Afy., Uşak, Zara).
2) *Bardak, fırça gibi şeylerin kırılması*[14] (İmranlı, Uşak).
3) *Lambanın durup dururken çatlaması* (Çorum)
4) *Aynanın kırılması* (Hopa, Rize, Merzifon, Niğde ve çevresi, Sıvas, Yalören K./Siv., Kayseri, Çorum, Kasımağa K./Ank.)

Bunlar da tek başına ölümü değil, geniş kapsamlı bir uğursuzluk alanını içine almaktadır.

Geceleyin evden bir şey verme:

Ekşi hamur (maya): (Nusret K./Balk., Durağan, Çubuk, Çorum, Nallıhan, Kayseri, Sıvas, Aksaray, Divriği, Kevenli K./Sıv., Karaman, Datça).

Tuz: (Kayseri, Nallıhan, Çankırı, Çorum, Çubuk, Durağan, Datça).

Sirke: (Çubuk, Ankara)

Süt-Yoğurt: (Çorum, Çankırı, Nallıhan, Sıvas, Çubuk, Kızılcahamam)

12 Almanya'da kapı, pencere vurulmasını andıran herhangi bir gürültü olursa. GEIGER, s. 17
Oturma odasının kapısı kendiliğinden açılırsa, ölüm ev halkından birini hemen alıp götürecek demektir.
KITZINGER, Ludwig: Brauchtum und Sprachgut im Kollbochtal, s. 48.
İrlanda'da, pencere önünde ayak sesleri duyulursa ölüm gelecek demektir.
HARTMANN, Hans: Der Totenkult in Irland, s. 142

13 İrlanda'da da resimlerin ve tarım aletlerinin yere düşmesi (HARTMANN, s. 142); Almanya'da duvardaki haç ve resimlerin yere düşmesi ölümün ön belirtisidir. KITZINGER, s. 48

14 Bu olay ve benzerleri, inanmaların iki değerliliği uyarınca bir felâketin ve belânın savuşturulması biçiminde de yorumlanmaktadır. Genellikle nazarın söz konusu olduğu durumlarda, çarpıcı ve öldürücü gücün kırılan eşyaya raslamış olduğu kabul edilir.

Turşu: (Çubuk, Ankara, Sıvas, Nallıhan, Lalahan K./Ank., Çorum).

Soğan-sarmısak: (Çubuk, Ankara, Sıvas, Maraş, Konya, Kayseri, Eskişehir).

Dikkat edilirse, yukardakilerin hepsi de ya acı, ya da ekşi şeylerdir. Acıyı ve ekşiyi sembolleyen bu yiyecekler, acı bir olay için de önbelirti sayılabilecek niteliktedirler. "*Acı vermek, acı getirir*" (Merzifon, K.K.Y.) diyen halk, bunları geceleyin başkalarına vermekten kaçınmaya çalışır; vermek zorunda kalırsa, o zaman, verdiği şeyin üzerine *kömür* (Ankara, Lalahan, K./Ank., Çankırı) ve *tezek* (Kayseri, Nusret K./Balk.) koyarak gelecek uğursuzluğu bunların üzerine geçirmek ister.

Ateş de gece verilmesinden sakınılan şeylerdendir (Çubuk, Nallıhan, Çorum). Ama özellikle gece verilen *kazan* kimi yerlerde tam bir ölüm belirtisi sayılır. Örneğin Sıvas ve Divriği'de "*gece vakti bir evden kara kazan çıkarsa, o evden ölü çıkacak*" denir. Konya'da, Kayseri'de ve Kırşehir'de de özellikle *altı kara kaplar*, "kara haber" için birer işarettirler.

Yaygın inanmalardan biri de *makasla* ilgili olandır. Makas ağzının açık kalışı, çağrışım sonucu, *kavgaya* (Çorum, Sıvas, Merzifon), *ölüme* (Çerkezçukurhisar K./Eskş., Kayseri, Sıvas, Aksaray, Divriği, Durağan) ve *kefen biçmeye* yakıştırılır. Bunları önlemek için de açık makas hemen kapatılır.

Aşağıdaki inanmalar da ölümü haber verici niteliktedirler:

1) *İbrik emziği kime dönükse* (Kızılcahamam).
2) *Boş testiyle bir eve girilirse, o evden ölü çıkar* (Sıvas).
3) *İskemle ters dönerse* (Evli biri kazara ya da kasıtlı olarak iskemleyi ters çevirirse, o yıl içinde kaynanası ölecek demektir. Onun içindir ki, iskemle ters dönmüşse hemen düzeltilir, hatta düzeltilmesi için kişi uyarılır) (Hopa ve Rize).
4) *Pasta, omlet, börek cinsinden şeyler yenirken, bunların bilerek ya da bilmeyerek ters çevrilmeleri o yıl içinde yiyenin annesi, babası ya da yakınlarından birisinin öleceğine işaret sayıldığından yerken ters çevirmemeye dikkat edilir* (Hopa ve Rize).

III. Astronomik, kozmik ve meteorolojik olaylarla ilgili olanlar

Ay ve güneş tutulması, yıldız kaymaları, şimşek çakması ve gök gürlemesi gibi olaylar da halk inanmalarında çoğu zaman ölüme önbelirti sayılmaktadırlar. Ay ve güneşin tutulmasını korku verici bir olay olarak yorumlayan halk düşüncesi, yeryüzüyle gökyüzü arasındaki sıkı dinsel ilişkinin analojik sonucu, yeryüzünde de gökyüzündekine benzer korku verici olaylar beklemektedir.

Aşağıdaki olaylara önbelirti sayılan ay ve güneş tutulması, geniş anlamıyle ölümü kapsamaktadır:

1) *Büyük adamlardan biri ya da bir kaçı ölecektir*[15] (Ekinli K./Siv.).
2) *Kıyamet kopacaktır*[16] (Esenyurt K./Siv).
3) *Ortalık karışacak, savaş olacak, kıtlık başlayacaktır* (Afyon, Aksaray, Çubuk, Himmetfakı[17] K./Sıv., Kevenli K./Sıv., Zara, Kastamonu, Kayseri, Maraş, Kasımağa K./Ank.).
4) *Ayın ve güneşin kızıl görünmesi kan belirtisidir*[18]; (Himmetfakı K./Sıv.); *güneşin doğuş ve batışında fazla kızartı bulunması ölüme işarettir* (Çankırı).

Yukarıda sıraladığımız felâketlerden kurtulmak amacıyle, analojik bir düşünceden hareket edilerek, bu felâketlerin görünür belirtileri olan kararmış ay ve güneşi aydınlığa kavuşturmak için bir takım işlemlere de baş vurulur.[19].

Yıldız kaymaları:

Nasıl ay ve güneş tutulması yeryüzündeki bir takım uğursuz olaylara önbelirti sayılıyorsa, halk deyimi ile "yıldız kayması" da aynı biçimde yorumlanmaktadır. Gökyüzü ile yeryüzü arasında kurulan dinsel-büyüsel ilişkilerden biri de "insanların gökyüzünde birer yıldızı" olduğu tasarımında yatmaktadır. Böylece insanlarla yıldızlar arasında "kayma", "göçme" ve "sönme" yönünden koşutluklar kurulmaktadır.

15 ÖRNEK, 1966, s. 94
16 ÖRNEK, 1966, s. 94
17 ÖRNEK, 1966, s. 94
18 ÖRNEK, 1966, s. 94
19 ÖRNEK, 1966, s. 94

1) *Yıldız kayması ölüm belirtisidir* (Çubuk, Çorum, Çankırı, Divriği, Rize, Hopa, Kırşehir, Maraş, Konya, Niğde, Zara, Uşak, Erzurum, Erzincan, Bâlâ, Ayaş, Urfa, Kayseri, Sıvas).
2) *Gökten düşen yıldızın sahibi öldü demektir* (Gökyüzünde herkesin bir yıldızı vardır) (Merzifon, Şarkışla, Hafik, İmranlı, Yıldızeli, Urfa).
3) *Kayan yıldız eğer yaşlı biri tarafından görülmüşse, o kimse için "iyilik" düşünülür. Söz konusu kimse vasiyetini düzenleyip, öte dünyaya hazırlanır* (Durağan).
4) *Yıldız kayması görülünce birinin öleceğine inanırız. Ama uzaktan mı* (yabancı mı) *yakından mı olacağını bilemeyiz* (Sıvas, K.K.).
5) *Her yıldız kaymasından* 40 *gün sonra bir kişi ölür* (Urfa).
6) *Geceleyin, berrak bir havada bir yıldızın kayması, bir kişinin ölmesine yorumlanır* ("Bu yıldız parlak bir yıldızsa, o kimsenin tanrı gözünde makbul biri olduğu; kayan küçük ve sönük bir yıldızsa zayıf itikatlı ve günahkâr olduğu söylenir") (Lalahan K./Ank., K.K.A.).
7) *Kuyruklu yıldızın görünmesi ölümün çok olacağı biçiminde yorumlanır* (Merzifon).
8) *Kuyruklu yıldız göründüğü zaman ya büyük bir insanın doğacağına, ya büyük bir insanın öleceğine ya da memlekette çok büyük değişiklikler olacağına inanılır*[20] (Küllük K./Sıv).
9) *Kuyruklu yıldız görünürse, savaş olur* (Apa, Diktaş, Gaziköy, K./Sıv., Gürün, İmranlı, Şarkışla, Zara).

IV. Düşle ilgili olanlar

Bilinçaltında biçimlenen çeşitli görüntülerin simgesel bir takım çağrışımlarla da desteklenerek, gerek düşü gören, gerekse yakınları için, bir ölüm belirtisi olarak yorumlanışı oldukça yaygındır. Halk düşüncesi çoğu zaman düşle gerçek arasına keskin bir çizgi çekememektedir. Öyleki, düşünde, örneğin manda ya da kazan gören biri, mandanın ve kazanın düş yorumlarında ölüm motifi sayılışlarını hatırlayarak etkilenmekte ve tedirgin olmaktadır.

Çeşitli düşleri konu edinen "Yıldızname", "Rüya Tabirleri", "Fal Kitapları" vb. yayınlardaki geleneksel bilgiler ve yorumlar da

20 7, 8 ve 9 numaralı inanmalarda, "iki değer" özelliği görülmektedir.

bu tür inanmaların halk arasındaki yaygınlığını ve geçerliliğini artırmaktadır. Ayrıca halk arasında "rüya tabircisi" hocalar, yaşlılar ve bu konudaki geleneksel bilgileriyle tanınmış kimseler de vardır. Düşlerin yorumlarını yaptırmak, geleceği öğrenmek için bu gibi kimselere baş vurulduğu da bilinmektedir.

Halk arasında ölüme yorumlanan düşleri[21], ana motiflerine göre, aşağıdaki gruplar altında toplayabiliriz:

Ağaç, sebze, meyve

1) *Fidanın sökülmesi* (Üzerlik K./Kays.).
2) *Ağacın devrilmesi*[22] (Kayseri).
3) *Genç ağacın kırılması* (Sıvas).
4) *Soğan, sarmısak görmek* (Durağan).
5) *Yaş üzüm yemek* (Çorum).
6) *Sarı renkli meyveler yemek ya da görmek*[23] (Çorum, Konya, Zara).
7) *Zamansız meyve görmek* (Kış içinde dut çırpmak gibi; Ayaş, K. K.A.), (Ankara).
8) *Kara üzüm görmek* (Kızılcahamam).

Diş

1) *Diş çektirmek ya da dişlerin dökülmesi,*[24] *kırılması* (Ankara, Çorum, Divriği, Çubuk, Erzurum, Kayseri, Talas, Kırşehir, Konya, Maraş, Merzifon, Uşak, Zara, Sıvas, Hopa, Rize, Aksaray, Urfa, Niğde, İmranlı, Çubuk, Kızılcahamam, Durağan, Nusret K./Balk., Çarıklar K./İçel).

21 Bu düşlerin bir bölümü de iki değerlidir; bunların sadece ölüme yorumlanmayıp, tersine uzun ömüre, mutluluğa, sağlığa vb. yorumlandığı da olur. Biz burada, öbür konularda olduğu gibi, halkın kendi açıklama ve yorumlarını gözönünde bulundurarak ölümle ilgili olanları sıralayacağız.

22 Orta ve Doğu Asya Türk boylarının kimilerinde düşte tarla sürmek, büyüyen bir ağaç görmek, toprak kazmak ölüme yorumlanır.
KATANOFF, N. Th.: Über die Bestattungsbraeuche, s. 285

23 Almanya'da erik görmek, vişne yemek.
GEIGER, s. 19

24 İrlanda'da düşde dişlerin dökülmesini görmek bir yakının ölümüne işarettir.
HARTMANN, s. 142
Mısır'da, düşde dişini kaybetmek ölüme işarettir.
EL-GAWHARY, Aliaa: Wandlung und Konservierung des Totenbrauches, s. 38–39

Dişin acıyarak ya da acımadan; ön ya da arkadan çekilmesi, kırılması ve dökülmesi öleceklerin yakınlık ve uzaklığını belirlemektedir.

2) *Diş acıyarak çıkar, çekilir ya da kırılırsa düşü görenin yakınlarından biri ölür*(Çankırı, Çorum, Ankara, Sıvas, Erzurum, Konya, Kayseri).
3) *Diş acımadan çıkar, çekilir ya da kırılırsa uzaktan biri ölür* (Çankırı, Çorum, Ankara, Sıvas, Erzurum, Konya, Kayseri).
4) *Ön diş çıkarsa aileden biri ölür* (Döğer B./Afy., Çankırı, Konya, Eskişehir).
5) *Yan dişlerden biri çıkarsa komşu ve uzak tanıdıklardan biri ölür* (Afyon, Çankırı, Konya, Ankara).
6) *Azı dişlerinin çekilmesi ve dökülmesi büyük bir insanın* (yaşlının); *küçük dişlerin dökülmesi de çocukların öleceğine yorumlanır* (Urfa).
7) *Azı dişlerinin dökülmüş olarak görülmesi ev halkından birinin; ön dişlerinin dökülmesiyse dışardan birinin öleceğine yorumlanır*[25] (Boğazlayan).

Hayvan

1) *Köpek ısırdığında can acırsa* (Çankırı).
2) *Yılan sokarsa* (Çankırı).
3) *Eve tavşan girerse* (Kayseri).
4) *Kara yılan görmek* (Kayseri, Kasımağa K./Ank.).
5) *Kırat görmek* (Sıvas).
6) *At üstündeki yük devrilip, yere düşerse* (Kayseri).
7) *Bir hayvandan düşülürse*[26] (Niğde, Çubuk, Ayaş).
8) *Manda insanı süzerse* (Çankırı).
9) *Dombay görmek* (manda görmek) (Nallıhan, Kızılcahamam, Afyon, Konya).
10) *İnsanın üstüne camız* (manda) *çökerse* (Kayseri).
11) *Beyaz renkli manda görülürse* (Zara).

25 Bu yorum, 6 numaralı düşün bir çeşitlemesi olarak görülmektedir.

26 Mısır'da da aynı inanma söz konusudur.
EL-GAWHARY, s. 38–39
Orta ve Doğu Asya'daki Türk boylarında: Karga görmek, tavuğa bakmak, at eti pişirmek, bir köpek tarafından ısırılmak, bir sincap ya da samur vurmak ölüme önbelirti sayılır.
KATANOFF, s. 285–286

12) *Camız görmek, görenin çok çetin bir biçimde öleceğine işarettir*(Kasımağa K./Ank.).
13) *Düşünde deve tarafından kovalananın ailesinden biri ölür* (Çarıklar K./İçel).
14) *Düşünde kuru odun yüklü bir devenin evine çöktüğünü gören kimsenin ailesinden biri ölür* (Çarıklar K./İçel).

Kutsal kişi, kutsal kitap, ölü

1) *Bir kimsenin elindeki Kur'anı Kerimi "bu filancanındır" diyerek yere atması* (Uşak).
2) *Kutsal bir kişi tarafından öleceğinin bildirilmesi*[27] (Kayseri, Çorum, Afyon, Maraş, Merzifon, Zara, Niğde, Aksaray).
3) *Azrail görmek* (Sıvas).
4) *Ölmüş birinin düşü göreni çağırması ya da bir yere götürmesi* (Derekışla K./Ank., Nallıhan, Ankara, Afyon, Erzurum, Kayseri, Kırşehir, Konya, Maraş, Karaman, Uşak, Sıvas, Zara, Aksaray, Divriği, Merzifon, Rize, Hopa, Urfa, İmranlı, Çubuk, Ayaş, Nusret K./Balk.)
5) *Ölmüş birinin düşü göreni taksiye bindirip "seni evine götüreyim" demesi* (Merzifon).
6) *Düşünde cenaze takip eden çabuk ölür*[28] (Kastamonu).

Baca yanışı, ateş, duman

1) *Ateş görmek*[29] (Derekışla K./Ank., Ayaş).
2) *Duman görmek* (Ayaş, Sıvas, Konya).
3) *Bacanın yanışını görmek, düşü görenin çok yakınının* (çoğu zaman babasının) *öleceği biçiminde yorumlanır* (Merzifon).

Araç-gereç

1) *Evin önüne konmuş kazan görmek* (Üzerlik K./Kays., Çarıklar K./İçel).
2) *Kara yün, kara ip, kara yumak görmek* (Kızılcahamam).

27 Mısır'da da inanılır.
EL-GAWHARY, s. 38-39
28 MÜMTAZ, Talat: Kastamonu'da Halk İnanmaları, HBH., Cilt 3, Sayı 34, s. 284
29 İrlanda'da kömür görmek bir yakının ölümü için onbelirtidir.
HARTMANN, s. 142
Orta Asya Türk boylarında soba ve ocak görmek aynı biçimde yorumlanır.
KATANOFF, s. 285

3) *Değirmen taşının kıyısını kırık görmek* (Sıvas).
4) *İçinde su ısınan kazan görmek* (İncieğez K./Kast.).

Evin, duvarın yıkılması

1) *Duvarın ya da evin yıkılması* (Merzifon, Nusret K./Balk., Durağan, Kayseri, Kırşehir, Karaman, Uşak, Sıvas, Lalahan K./Ank., Çarıklar K./İçel).
2) *Kişinin yıkılan duvar ya da ev altında kalması* (Merzifon).
3) *Düş sahibinin kapısız ve penceresiz bir evi göstererek: "Burasını kendim için aldım ya da yaptırdım" diye birine söylemesi* (Merzifon).
4) *Evin orta direğinin yıkılması* (Kızılcahamam).

Su

1) *Bulanık su görmek* (İncieğez K./Kast.).
2) *Çamurlu bulanık su görmek* (Ankara).
3) *Denizde boğulmak* (Sıvas).
4) *Selden ya da sudan geçememek* (Çubuk).
5) *Duru su görmek*[30] (Nusret K./Balk.).

Gelin, düğün, şenlik

1) *Gelin alayı görmek* (Nusret K./Balk.).
2) *Yeniden gelinlik giyme* (Kefen giyecek demektir, K.K.Y., Ayaş).
3) *Düğün görmek*[31] (Lalahan K./Ank.).
4) *Kucaklaşmak, öpüşmek* (Çubuk).
5) *Evin önünde kalabalık görmek* (Kızılcahamam, Zara).

Ayrıca, yukardaki gruplardan birine sokamıyacağımız kimi düşler de ölüme yorumlanmaktadır:

1) *Kasap dükkânına asılmış kızıl et görmek* (Ayaş).
2) *Hamile olmayan bir kadının çocuk doğurduğunu görmek* (Durağan).
3) *İnci tanelerinin dağılması* (Çankırı).
4) *Kız çocuğu görmek* (Kayseri).
5) *Ağlayan çocuk görmek* (Sıvas).
6) *Arkadan tüfekle vurulmak* (Merzifon).

30 Almanya'da: Akarsu görmek.
GEIGER, s. 19

31 Orta ve Doğu Asya Türk boylarında da aynı inanma görülür.
KATANOFF, s. 285

7) *Kadın cinsel organı gören erkek, erkek cinsel organı gören kadın ölür* (Ankara, Kayseri, Kızılcahamam, Merzifon).
8) *Bir organını kaybetmek*[32] (Kayseri, Türkmen K./Eskş., Merzifon, Zara, Sıvas).

V. Hastadaki psikolojik ve fizyolojik değişikliklerle ilgili olanlar

Hastada görülen bir takım psikolojik ve fizyolojik değişiklikler hastanın yakınları tarafından dikkatle izlenerek değerlendirilmektedir. Hastanın "gidici" olduğuna, artık sonunun yaklaştığına birer işaret sayılan bu değişikliklere ve isteklere önem verilmekte, ona göre hazırlığa girişilmektedir. Her nekadar "çıkmamış candan ümit kesilmez" se de, bu atasözü, çoğu zaman kuru bir avuntudan öteye gidememekte, ölümün gerektirdiği bir takım hazırlıkların yapılmasını önleyememektedir.

Aşağıda sıralanan psikolojik ve fizyolojik değişiklik ve isteklerin kimisi hastanın hemen öleceğini, kimisi de artık kaçınılmaz sonun yaklaştığını gösteren semptomlar olarak kabul edilmektedir.

Psikolojik belirti ve istekler

1) *Hasta ayağa kalkmayı deneyerek, "gitmem gerek" derse* (Aksaray, Sıvas, Uşak, Merzifon, Maraş, Konya, Kırşehir, Kayseri, İnciğez K./Kast., Afyon, Çorum, Çankırı, Ayaş).
2) *Güvendiği ya da sevdiği birini görmek isterse* (Çorum, Çankırı, Doğan K./Erzu., Söğütözü K./Erz., İnciğez K./Kast., Kayseri, Maraş, Merzifon, Uşak, Divriği, Sıvas, Urfa).
3) *Ölümden söz açarsa*[33] (Uşak, Merzifon, Maraş, Kayseri, İnciğez K./Kast., Ankara, Çankırı, Çorum).
4) *Hoca, müftü vb. bir din adamını çağırtırsa* (Çorum, Çankırı, Ankara, Döğer B./Afy., Afyon, Kayseri, Maraş, Merzifon, Uşak, Sıvas, Divriği, Aksaray, Çankırı, Urfa).
5) *Borçlarının verilmesini isterse* (Sıvas, Divriği, Çankırı, Kevenli K./Sıv., Uşak, Merzifon, Maraş, Kayseri, Çorum).

32 Böyle bir düş, Mısır'da da aynı biçimde yorumlanmaktadır. EL-GAWHARY, s. 38–39

33 2 ve 3 numaradakiler Mısır'da da geçerlidir. Bkz.: EL-GEWHARY, s. 39–40

6) *Vasiyetini yapmak isterse* (Çorum, Çankırı, Kayseri, Uşak, Maraş, Niğde, Divriği, Sıvas).

7) *Uzaktaki akrabalarını görmek isterse* (Sıvas, Divriği, Merzifon, Maraş, Kırşehir, Kayseri, Çorum, Çankırı, Urfa).

8) *Evine ya da doğduğu yere gitmek isterse* (Antep[34], Çorum, Ankara, Kayseri, Maraş, Çankırı, Sıvas, Zara, Divriği).

9) *Aile üyelerinin, akrabalarının, dostlarının baş ucunda toplanmalarını isterse* (Divriği, Uşak, Merzifon, Maraş, Kırşehir, Kayseri, Söğütözü K./Erz., Döğer B./Afy., Ankara, Çankırı).

10) *Sorulanlara karşılık vermezse* (Çorum, Çankırı, Afyon, Kayseri, Maraş, Merzifon, Divriği, Aksaray).

11) *Gaipten ses duyduğunu, bir takım kimseleri gördüğünü söylerse; sayıklarsa* (Döğer B./Afy., Afyon, Kayseri, Maraş, Uşak, Kevenli K./Sıv., Divriği, Çorum, Çankırı, Aksaray, Niğde, Yalören K./Sıv., Zara, Konya, Kırşehir, Söğütözü K./Erz.).

12) *Gülerse ya da suratını asarsa* (Çankırı, Uşak).

13) *Gözünü tavana diker, sürekli aynı yere bakar, arada bir konuşur, eliyle garip işaretler yaparsa* (Uşak).

14) *Odanın lambası yanarken, lambanın yakılmasını isterse* (Merzifon).

15) *Cenneti gördüğünü söylerse* (Hopa, Rize).

Fizyolojik belirti ve istekler

1) *Bedeni soğumaya başlarsa*[35] (Divriği, Çankırı, Uşak, Merzifon, Maraş, Kayseri, Afyon, Döğer B./Afy., Ankara, Sıvas).

2) *Elleri, ayakları, tırnakları beyazlaşırsa*[36] (Döğer B./Afy., Konya, Maraş, Afyon, Kayseri, Merzifon, Uşak, Çorum, Çankırı, Niğde, Kevenli K./Sıv., Divriği, Sıvas, Aksaray, Ankara, Çubuk, Hopa ve Rize[37]).

34 Özellikle Anteplilerde görülen bu istek, çoğu zaman gerçekleştirilmektedir. Kişi, hastalanmadan önce de, eğer yaşlanmışsa ya da artık ölümünün yaklaştığına inanmışsa Antep'e dönüp, orada ölmek istemektedir.

35 Mısır'da da inanılır.

36 Mısır'da da inanılır.
Bkz.: EL-GAWHARY, s. 39-40

37 "Tırnakları yeşerirse (K.K.A.)

3) *İştahı birdenbire açılırsa*[38] (Sıvas[39], Çankırı, [40], Hopa ve Rize,[41] Çubuk,[42] Ankara,[43] Divriği, Merzifon, Maraş, Konya,[44] Talas, İnciğez K./Kast., Erzurum, Söğütözü K./Erz.).

4) *İştahı kesilirse* (Sıvas, Afyon, Erzurum, Erzincan, Kırşehir, Kayseri, Uşak, Niğde, Çubuk, Ankara, Divriği, Zara, Durağan, Talas, Maraş).

5) *Güçlükle nefes alıp verirse* (Divriği, Çankırı, Çorum, Uşak, Merzifon, Konya, Kırşehir, Talas, Kayseri, Döğer B./Afy., Sıvas, Çubuk[45]).

6) *Dalgınlaşırsa* (Divriği, Çankırı, Çorum, Uşak, Merzifon, Maraş, Konya, Kayseri, Döğer B./Afy., Ankara, Sıvas, Aksaray, Çubuk, Urfa).

7) *Bedeni sararır ya da morarırsa* (Aksaray, Sıvas, Ankara, Afyon, Erzurum, Kayseri, Konya, Maraş, Urfa, Merzifon, Uşak, Çorum, Çankırı,[46] Niğde, Divriği, Çubuk, Ayaş).

8) *Bedeni şişerse* (Aksaray, Sıvas, Kayseri, Konya, Maraş, Merzifon, Çorum, Niğde, Divriği, Çankırı[47], Eskişehir[48]).

9) *Ağzından köpük ya da kan gelirse* (Aksaray, Sıvas, Döğer B/. Afy., Kayseri, Konya, Karaman, Maraş, Urfa, Uşak, Çorum, Çankırı, Niğde, Divriği, Merzifon).

38 3, 4 numaralardaki belirtiler Almanya'da da aynı biçimde yorumlanır.
GEIGER, s. 20
İrlanda'daki inanışa göre, hasta yiyecek isterse, ölecek demektir. Ona bir parça yiyecek verilir. Hasta verileni çiğnerse, artık sonunun geldiğine inanılır.
HARTMANN, s. 142

39 Hastaya ölmeden bir kaç gün önce bir iyilik düşer, yemeye başlar, "nasibini topluyor" denir ve öleceğine inanılır (K.K.A.).

40 İştahının açılması "sonunu topladığına" yani ölümüne işarettir (K.K. Talip Emeksiz).

41 "Rızkını topluyor" denir K.K.A.).

42 "Öteye dönmüş de yemek istiyor" denir.

43 "Son nafakasını topluyor" denir (K.K.A.).

44 "Olmayacak bir yemek isterse" (K.K.A.).

45 Nefes alamaz, "hıkırtı gelirse" (D.A.).

46 Bedenin sararması ve morarması can verdiğinden ileri gelir. "Ölüm bedene girmiş demektir" (K.K.A.)

47 Özellikle ayaklarla mahrem yerlerinin şişmesi... Şiş indikten sonra hasta ölür (K.K.A.).

48 Ayaklar şişince ,hasta "ölüm çizmelerini giymiş" denir (K.K.A.)
6, 7, 9, 10, 11 numaralı belirtiler Mısır'da da ölüme işaret sayılır.
EL-GAWHARY, s. 39-40

10) *Uzuvları katılaşmaya başlarsa* (Divriği, Niğde, Çankırı, Çorum, Uşak, Merzifon, Maraş, Konya, Kayseri, Erzurum, Döğer B./Afy., Ankara, Sıvas, Aksaray, Divriği).

11) *İnlerse* (Çankırı, Çorum, Maraş, Kayseri, Döğer B./Afy., Divriği).

Aşağıda sıralayacaklarımız, yukardakilere bakarak seyrek olanlardır.

12) *Burnu çitişirse* (soluverirse) (Kızılcahamam).

13) *Burun delikleri açılırsa* (Çerkezçukurhisar K./Eskş.); *burun delikleri yapışakalırsa* (Ankara [49]).

14) *Burnu çekilirse* (Ayaş).

15) *Burnu uzayıp sararırsa* (Uşak).

16) *Burnu kısalırsa* (Ankara).

17) *Kulağı sararırsa* (Kayseri).

18) *Kulaklarından ışık görünürse* (kulakları incelir, iyice saydamlaşırsa) (Çubuk).

19) *Etrafa göz gezdirirse* ("Hasta, şeytanın getirdiği pis suyu içmemek için sürekli olarak çevresine göz gezdirir; bunun içindir ki hastaya sık sık su verilir. K.K.Y.") (Çubuk).

20) *Sürekli olarak ağzını açıp kaparsa, bu sırada gözleri kayarsa* (Kasımağa K./Ank.).

21) *Peş peşe üç kez ağzını açıp kaparsa* (Haymana).

22) *Kulağının arkası göçük olursa* (Ankara[50]).

22) *Ayağı kaşınırsa* (Ölü suyuna basacak demektir", K.K.A., Çubuk).

23) *Kaşlarında değişiklik olursa* (Çerkezçukurhisar K. / Eskş.).

24) *Sakinleşirse* (Çubuk).

25) *Gözü aşağı akarsa* (Kızılcahamam).

26) *Gözlerinin altında morluklar meydana gelmişse*[51]; *yüzünde ter tanecikleri birikmişse* (Haymana).

49 KOŞAY, H.: Ankara Budun Bilgisi, s. 153

50 KOŞAY, H.: s. 153

51 Mısır'da da aynı inanma vardır.
EL-GAWHARY, s. 40

27) *Gözlerinin feri kesilirse*; *gözleri sulanırsa* (Ankara, Ayaş, Kızılcahamam).

28) *Dili tutulursa* (Kızılcahamam).

29) *Çırpınırsa* (Kızılcahamam).

30) *Tuhaf tuhaf kokarsa*[52] (mevta kokarsa, K.K.A., Sıvas).

31) *Alt dudağı ağzının içine doğru mevillenirse* (Merzifon).

32) *Ensedeki damarlar şişerek, göze batar bir durum alırsa* (Merzifon).

Bu saydıklarımız, halk tarafından genellikle hastanın öleceğini gösteren belirtiler olarak kabul edilmektedir. Yukardaki belirtiler hakkında kaynak kişilerden birinin[53] açıklamalarını, örnek olarak buraya alıyoruz. Örnekteki rakamlar, yukarıda sıralanan psikolojik ve fizyolojik "ölüm belirtileri"ni karşılamaktadır.

1. *Ölümü yaklaşmaktadır.*	1. *Hemen öleceğini gösterir.*
2. *Ölümü yaklaşmaktadır.*	2. *Ölüm anı belirtisidir.*
3. *Ölümü çabuk olacaktır.*	3. *Öleceğini göstermez.*
4. *Ölümü yaklaşmaktadır.*	4. *Öleceğini göstermez.*
5. *Ölümü düşünmektedir.*	5. *Ölecektir.*
6. *Normal olarak yapar.*	6. *Ölecektir.*
7. *Ölümü düşündüğünü gösterir.*	7. *Ölüyordur.*
8. *Cevapsız.*	8. *Artık ölecektir.*
9. *Ölümü yaklaşmaktadır.*	9. *Ölüm belirtisidir.*
10. *Ölümü yaklaşmaktadır.*	10. *Ölüm belirtilerindendir.*
11. *Hemen öleceğini göstermez.*	11. *Hemen öleceğini göstermez.*

VI. Tabut, kazma, kürek, kazan ve cesetle ilgili olanlar

Ölüme işaret sayılan belirtiler arasında tabut, kazma, kürek, kazanla ilgili inanmaların yanısıra cesetle ilgili olanlar da vardır. Cesetle ilgili belirtilerden hem başkalarının ölüp ölmeyeceği, hem de ölenin yazgısı hakkında bilgi edinilmeye çalışılmaktadır. Cesetle ilgili inanmalar nekromantinin[54] bozulmuş bir biçimi olarak görülmektedir.

52 İrlanda'da ölecek kimse toprak kokarmış. HARTMANN, s. 142

53 Gümüşdere, (Merzifon).

54 ÖRNEK, S. V.: Etnoloji Sözlüğü, s. 184

Tabut

1) *Tabut, taşınırken sallanırsa* (Kayseri, Merzifon).
2) *Tabut, taşınırken geri geri gelirse* (Kayseri).
3) *Tabut, taşınırken sağa sola dönerse* (Çorum, Çankırı, Datça, Kayseri).
4) *Tabut, taşınırken gıcırdarsa* (Çankırı, Çubuk, Çorum, Kayseri).
5) *Tabut, taşınırken eğri giderse* (Kızılcahamam).
6) *Definden sonra tabut bir olay sonucu istenmeyerek yerde sürünürse* (Ankara).
7) *Ölü tabuttan çıkarıldıktan sonra tabutun üzerine oturulursa* (Derekışla K./Ank.).
8) *Tabut, taşıyanlara ağır gelirse* (Çubuk, Merzifon).
9) *Tabut, taşınırken zigzaglar çizerse* (Gaziantep [55]).

Kazma, kürek, kazan, mezar

1) *Mezar eşilen kazma kürekle eve girilirse* (Niğde, Çubuk, Durağan, Nusret K./Balk., Maraş, Divriği, Söğütözü K./Erz., Eskişehir).
2) *Kazma ve kürek üst üste mezarın üzerine yanına bırakılırsa* (Sıvas, Çorum, Erzincan, Durağan).
3) *Ölü yıkamak için su ısıtılan kazan devrilirse* (Niğde, Durağan, Eskişehir, Lalahan K./Ank., Çorum, Sıvas, Maraş [56], Kırşehir, Boğazlayan).
4) *Mezarın bir köşesi yıkılırsa* (Kayseri).
5) *Su ısıtılan kazan altındaki ateş ses çıkarırsa* (Kayseri).
6) *Teneşir, cenazeden sonra çıkarılırsa* (Divriği).
7) *Mezar kazılırken hazır bulunan insanlar tek olursa* (İnciğez K./Kast.).

Ceset

1) *Tabut içerisindeki ceset sallanırsa* (Boğazlayan, Durağan, Çubuk, Sıvas, Kayseri, Kırşehir, Niğde, Yalören K./Sıv., Çankırı, Erzurum, Ankara, Lalahan K./Ank., Uşak).

55 SABRİ, Ş.: Gaziantep'te Doğum ve Ölüm, HBH., Cilt 8, Sayı 88, s. 79
56 Ölümün o eve yayılacağına inanılır (K.K.Y.).

2) *Yıkanırken eti yumuşarsa* (Yalören K. / Sıv., Kızılcahamam).

3) *Ölünün eti yumuşarsa* (Niğde, Uşak [57]).

4) *Ceset tabutta yan dönerse* (Çubuk).

5) *Ceset evde uzun süre bırakılırsa* (Afyon, [58] Kızılcahamam, Maraş[59]).

6) *Cesedin bedeninde çürük olursa* (Kayseri).

7) *Cesedin boynu eğik olursa* (Sıvas, Kızılcahamam, [60] İncieğez K./ Kast.).

8) *Ölmüş kişinin eti, toprağa gömülürken hâlâ yumuk* (yumuşak) *duruyorsa, evinden biri daha ölür* (Tortum[61], Şenkaya).

Nekromantik karakterde olanlar

1) *Tabut içindeki ceset ağırsa günahkâr, hafifse sevapkârdır* (Kızılcahamam).

2) *Yüzünde donmuş bir gülüş bulunan ölü yerini görmüş* (Allahı görmüş) *sayılır* (Kızılcahamam).

3) *Hasta sağ tarafa dönük ölmüşse ya da sağ elini göğsüne koymuşsa imanlıdır, cennete gidecektir* (Ankara).

4) *Yumuşak ceset yumuşaklığına* (iyiliğine), *katı ceset katılığına* (kötülüğüne) *işarettir* (Çubuk).

5) *Morarmış ölü cehennemliktir* (Çubuk).

6) *Cesedin yüzü güzelse cennetliktir* (Çubuk).

57 "Bir kişiyi daha beklediğine inanılır" (K.K.Y.)

58 "Başkasının öleceği ya da ölünün öte dünyaya gitmek istememesi; ölenin sevdiklerinden ayrılmak istemediği, onları da birlikte götürmek istediği biçiminde yorumlanır (K.K.A.)

59 "Ceset bir kişiyi daha beklemektedir" (K.K.Y.).

60 "Birini daha götürecek" denir (K.K.Y.).
Almanya'da ise pazar gecesi ölü tabutta kalırsa, iki komşusunu daha götüreceğine inanılır.
IRLE, s. 7

61 KARDEŞ, M.: Tortum'da Halk İnanmaları, s. 60

B. KAÇINMALAR

Çağrışım yoluyle ölümü hatırlatan, başka bir söyleyişle ölüm için önbelirti sayılan belli olayların, eşyanın, düşlerin, psikolojik ve fizyolojik değişikliklerin yanında, yerine getirilmediği zaman ölüm getireceğine inanılan bir takım işlemler ve davranışlar da görülmektedir.

Aşağıda sıralanan bu işlemler, ölenle ilintili kimi araç-gerecin, davranışın ve durumun ölüm getireceği korkusunda temellenmektedir. Bu korkudan kurtulmak, daha doğrusu ölümü uzaklaştırmak, saptırmak ve etkisiz kılmak için bir takım uygulamalara, kaçınmalara dikkat etmek gerekmektedir.

1) *Ölü evindeki yemekler boşaltılır*[1] (Hopa, Rize); *yemek dolu kaplar boşaltılır* (Çubuk); *yivecek ve içecekler dışarı çıkarılır*[2] (Doğankent B./Gir.); *açık tuz varsa, üstü örtülür* (Ankara).

2) *Bir mahallede ölen olursa, o mahalledeki su dolu kaplar boşaltılır*[3] (Gürün[4], Hafik[5], Yıldızeli[6], Zara[7], Boğazlayan[8], Reşadiye[9], Siverek[10], Kastamonu[11], Zile[12], Durağan, Çubuk, Nallıhan[13],

1 "Ölüm bulaşmıştır" diye (K.K.A.)

2 "Çıkarılmazsa ölünün kanı bu yemeklere bulaştırılır ve mekruh olur" (D.A.).

3 İsviçre'de ölünün ruhu yıkandı diye mutfaktaki su kapları boşaltılır. Aynı şekilde evin efendisi öldüğü zaman şarapları dökmek ya da şarap fıçılarına vurmak gerekir; yoksa şarap ekşir.
HOFFMANN-KRAYER, E.: Feste und Braeuche des Schweizervolkes, s. 31
Yahudilerde de aynı âdet görülmektedir: "Bu âdetin temelinde azrailin zehirli kılıcını sularda temizlediği, böylece suyun zararlı hale geldiği tasarımı yatmaktadır."
ANDREE, R.: Zur Volkskunde der Juden, s. 116

4 5, 6 ÖRNEK, 1966, s. 91.

7 "Azrail parmağını batırmış" diye (K.K.A.).

8 "Ölünün ruhu gezer" diye (D.A.)

9 BOLULU, O.: Reşadiye'de İnançlar, TFA,. Cilt 4, sayı 88, s. 1398.

10 İNAN, M., HBH., Cilt, VI, Sayı 66, s. 143

11 MÜMTAZ, HBH., Cilt III, Sayı 34, s. 283.

12 ÖZTELLİ, C., TFA., Cilt 5, Sayı 116, s. 1862.

13 "Azrail kanlı bıçağını yıkar" diye (K.K.A.).

Sıvas[14], Çerkezçukurhisar K./Eskş., Erzurum, Çorum, Uşak, Divriği, Aksaray, Niğde, Merzifon, Konya).

3) *Yedi evdeki su dolu kaplar boşaltılır*[15] (Nusret K./Balk.[16], Sünlü K./Ank.[17], Kızılcahamam, Ankara, Afyon).

4) *Ölü yıkanırken uyuyan kimseler uyandırılır*[18] (Kırşehir, Maraş, Merzifon, Niğde, Aksaray, Kevenli K./Sıv., Divriği, Sıvas, Uşak Söğütözü K./Erz., Erzurum, Hopa, Rize, Kayseri[19], Nusret K./Balk.[20], Şarkışla[21], Hafik[22]).

5) *Cenaze geçerken uyuyan kimseler uyandırılır* (Kızılcahamam, Nusret K./Balk., Çarıklar K./İçel, Uşak, Divriği, Merzifon, Konya, Nallıhan[23], Boğazlayan[24], Artvin ve Murgul,[25] Şebinkarahisar[26]).

14 "Azrail pençesini vurmuştur" diye (K.K.A.).

15 Beltirlerde yedi gün geçmeden çadırdan kimseye bir şey verilmez. Ayrıca yedi gün içinde yürek ve ciğer yemekten kaçınılır.
KATANOFF, s. 109, 110.

16 "Azrailin yedi evde bıçağını yıkadığına inanılır" (D.A.).

17 "Azrail yedi evin suyunda kılıcını yıkarmış" (K.K.A.).

18 Almanya'da gece biri öldüğü zaman ev halkı ve çocuklar hemen uyandırılır, yoksa uyuyanların "ölüm uykusu"na yatacağından korkulur.
SCHWEBE, s. 51
Yine Almanya'da uykuda ruhun bedeni terkettiğine inanıldığı için, ceset bulunan yerde uyuyanları uyandırmaya dikkat edilir.
LANGE, s. 80
Kimi ilkel toplumlarda, uyuyan kimseleri uyandırmak isterler; çünkü uyuyan bir kimsenin ruhunun uyku sırasında çok uzaklara gidip, bir daha dönmeyeceğinden korkulur.
BIRKET-SMITH, K.: Geschichte der Kultur, s. 379
Ayrıca halkımızın uykuyu "küçük ölüm" diye nitelemesi de düşündürücüdür.

19 "Ölüm uykusuna çökmesin diye" (K.K.A.).

20 "Saygısızlık olmasın" diye (K.K.A.).

21 ÖRNEK, 1966, s. 91

22 ÖRNEK, 1966, s. 91

23 "Ölünün ağırlığı basar" diye (K.K.A.).

24 "Özellikle kırkı çıkmamış çocuklar (ölü baskını olmasın) diye ayağa kaldırılır. Aynı şekilde (ölünün ağırlığı basar) diye büyükler de uyandırılır (D.A.).

25 Özellikle çocukların ölü baskını'na uğrayacağından korkulur.
KAYA, Ş.: Artvin ve Murgul'da Baskın, TFA., Cilt 12, No. 235, s. 5193

26 Ölü basar diye yatanlar ayağa kaldırılır; aynı durum beşikteki ve kundaktaki çocuklar için de söz konusudur.
OKUTAN, H.: Şebinkarahisar ve Civarı, s. 411

6) *Cenaze evden çıkınca ardından su dökülür*[27] (Nusret K./Balk., Sıvas[28], Hafik,[29] Yıldızeli,[30] Zara[31], Bergama Köyleri[33], Trabzon,[34] Kayseri, Durağan, Çubuk, Derekışla K./Ank., Hopa, Rize, Afyon, Niğde, Haymana, Aksaray, Çarıklar K./İçel).

7) *Kapı önünden tabut geçerken, arkasından su dökülür* (Zara,[35] Divriği, Kayseri, Çubuk, Durağan).

8) *Ölünün yatağı toplanır; yatağın yerine taş konur ya da su serpilir* (Boğazlayan,[36] Sıvas,[37] Siverek[38], Nallıhan[39], Kızılcahamam[40], Merzifon[41], Ankara[42], Çubuk[43], Trabzon[44], Hafik[45], Zara[46]).

9) *Ölü yıkandıktan sonra su ısıtılan kazan ters çevrilir* (Urfa, Siverek[47], Gürün, Kangal ,Hafik, İmranlı, Yıldızeli, Zara ve buralara bağlı kimi köyler,[48] Konya[49], Çubuk[50], Boğazlayan[51], Eskişehir, Söğütözü K./Erz., Çorum, Çarıklar K./İçel, Afyon, Uşak, Sıvas, Merzifon, Maraş, Kırşehir, Durağan, Kayseri, Alacahöyük[51a]).

27 Almanya'da Hanover çevresinde "cenaze alayının evi terketmesinden sonra ardından su dökülür ve kapılar hemen kapatılır".
SCHWEBE, s. 54
Eskiden Yahudiler ölü evden çıkar çıkmaz arkasından bir testi atarlarmış.
ANDREE, s. 116

28 "Eve ağırlık çökmesin" diye (D.A.).

29, 30, 31, "Ağırlığı de birlikte gitsin" diye.
ÖRNEK, 1966, s. 91

33 BAYATLI, O.: Bergama'da Köyler, s. 41

34 İNAN, A.: Birinci İlmî Seyyahata Dair Rapor, s. 53

35 ÖRNEK, 1966, s. 91

36 "Bereketini götürmesin" diye (D.A.).

37 "Ağırlığı orda kalsın, evden başkası ölmesin" diye (K.K.A.).

38 "Yeri ağır olsun, başkası ölmesin diye.
İNAN, M., HBH., Cilt VI, Sayı 66, s. 143

39 Taş yerine soğan ve un konur (K.K.A.).

40 Burada da taş yerine soğan ve un konur (K.K.A.).

41 Yatağın yerine, orasını ıslatacak kadar su dökülür (K.K.A.).

42 Yatak kaldırılınca yerine su serpilir (K.K.A.).

43 Ceset yataktan çıkınca ev yıkanır (K.K.A.).

44 İNAN, A.: Birinci İlmî Seyyahata Dair Rapor, s. 53

45, 46, ÖRNEK, 1966, s. 91.

47 İNAN, M., HBH., Cilt VI, sayı 66 s. 142.

48 ÖRNEK, 1966, s. 91

49 Konya'da kazan üstünde mum yakılır (K.K.A.).

50 Çubuk'ta, kazanı kuran kaldırır (K.K.A.).

51 "Bir daha kurulmasın" diye (D.A.).

51a KOŞAY, H. Z.: Alacahöyük Etnografya ve Folkloruna Dair, s. 34.

10) *Su ısıtılan ateş dağıtılır, söndürülür* (Kayseri); *su ısıtılan ateş başka şeye kullanılmaz, atılır* (Ankara, Merzifon); *ölü suyu ısıtmak için kullanılacak yakacak başkalarından sağlanır* (Kayseri); *ölü suyunu ısıtan odun artıkları evde kullanılmaz* (Çankırı); *kazan altındaki odun ve kül dışarı atılır* (Urfa).

11) *Ölü evinden, dönenler doğru kendi evlerine gider, tuvalete girerler; yakınlarının yüzlerine bakmazlar; başkasının evine gidilirse, o eve ölüm getirileceği düşünülür; bu nedenle herkes yukardaki kaçınmalara dikkat eder* (Ankara, Nallıhan, Çubuk); *Cenazeye katılan ilkin kendi evine giderek, doğruca helâya girer; tersi yapılırsa evdekiler "ölü baskını" olurlar* (Merzifon). *Cenazeye katılanlar ellerini yüzlerini yıkamadan eve girmezler* (Kayseri, Erzurum[52]). *Ölü evinden çıkan taşa oturur* (Sıvas[53]). *Cenaze töreninden ya da ölü evinden dönen kişi hemen bir eve girmişse, evdekilerin "baskın" olmamaları için ayağa kalkmamaları gerekir* (Murgul[54]). *Cenazeden dönen doğruca eve girerse, içerdekileri "ölü baskını" na uğratabilir* (Şebinkarahisar[55]).

12) *Mezar dönüşü, eve dönüldüğünde, ölenin yakınları arkalarına bakmazlar*[56] (Lalahan K./Ank.[57]), Zara[58], Kırşehir, Maraş, Merzifon, Niğde, Yalören K./Sıv., Uşak, Çankırı, Söğütözü K./Erz., Çubuk, Kayseri, Nusret K./Balk.).

13) *Kazma, kürek elden ele verilmez* (Söğütözü K./Erz.[59], Ankara, Çubuk).

14) *Sabun başkasına el üstünde verilir; çünkü ölü yıkayanlar sabunu birbirlerine avuç içinde verirler. Bu olaya benzerlikten her an ölümün peşlerini izliyeceğinden korkulur* (Hopa, Rize).

52 İNAN, A.: Birinci İlmî Seyyahata Dair Rapor, s. 53.

53 "Ağırlık taşa geçsin" diye (K.K.A.).

54 KAYA, TFA., Cilt 5, Sayı 105, s. 5193

55 OKUTAN, s. 411

56 Yakutlar da ölüyü gömdükten sonra eve dönerlerken arkalarına bakmamaya çalışırlar.
BUSCHAN, G.: Die Sitte der Völker, Cilt II, s. 263

57 "Eğer arkaya bakılırsa, insan ölenin hayaliyle karşılacakmış gibi olurmuş ve hayal (ruh) eve gelirmiş gerisin geriye... Hayalin eve gelmesiyse, en sevdiği birini götürecek demektir (K.K.A.).

58 ÖRNEK, 1966, s. 91

59 "Mezar kazanlar ya da örtenler kazma ve küreği elden ele vermezler; kazma kürek ilkin yere bırakılır ve yerden alınır. Bu araçların doğruca bir elden ötekinin eline verilmesi sürekli mezar kazılacağına işarettir; bu kaçınmaya dikkat edilmezse, başkalarının da ardarda öleceğine inanılır" (K.K.Y.).

2. Bölüm

Ölüm Sırası

A. ÖLÜM OLAYININ DUYURULMASI

Ölüm olayının duyurulmasının en doğal biçimi ölenin yakınlarının ağlamalarıyle olur. Olayı duyan komşular ölü evine toplanarak, ölünün yakınlarının acılarına ortak olmaya, onları avutmaya, ilk hazırlıkları yapmaya yardımcı olurlar. Bu arada ölü sahipleri ya da komşular gerekli yerlere olayı haber verirler.[1]

Bu iş küçük yerlerde adam çıkartıp "haber okutmak" ve eşedosta haber vermekle de olur. Eskiden kasaba ve köylerde haber için tellallar çıkarıldığı gibi, özel habercilerin kullanıldığı da görülüyordu. Giderek bu tür haberleşmenin, özellikle tellal çıkartmanın azaldığını söyleyebiliriz.

Ölüm olayının duyurulması genellikle aşağıda gösterdiğimiz yollarla yapılmaktadır:

a) Ölü sahipleri tarafından
b) Komşular tarafından
c) Camilerde salâ verdirmekle
d) Belediye ya da muhtarlık hoparlörleriyle
e) Gazete ilânlarıyle
f) Radyo, telefon, telgraf vb. aracılığıyle.

Köylerde, ilçelerde ve küçük kentlerde "evden eve haberleşme" nin, "okutucu çıkarma"nın yanı sıra en yaygın usul salâ verdirmektir.

1 Örneğin Balören bucağında (Çankırı) komşulardan biri imama gider, olayı duyurur. İmam da salâ verir; böylece bucak halkı olayı duymuş olurlar (K.K.A.).

Küçük yerlerde salâyı duyan kimse, birinin öldüğünü anlayarak, ölenin kimliğini soruşturur. Ayrıca belediye hoparlörleri aracılığıyle de ölüm olayı ve ölenin kimliği halka duyurulur. Ancak bu duyurma işi daha çok zenginler, "itibarlı"lar ve tanınmış kimseler için yapılmaktadır.

Gazetelere ilân vermek yoluyle olayı duyurma daha çok büyük kentlerde görülmektedir. Gerek büyük kentlerdeki nüfus yoğunluğu, gerekse ölüm ilânı vermenin giderek bir çeşit "moda olması" bu tür duyurmayı yaygın bir duruma getirmiştir. Ölenin zenginliği, toplum içindeki yeri vb. gazetelere verilen ilânların büyüklüğünü, küçüklüğünü, göze batarlığını belirlemektedir. Bu ilânlar ölenin yakınları tarafından verildiği gibi, ölenin çalıştığı kurumlar tarafından da verilmektedir.

Büyük kentlerde cenaze işlerini alan ticari kuruluşlar da vardır. Bunlar defin için gerekli hazırlıkların yanı sıra ölüm ilânlarını da üzerlerine almaktadırlar. Eskiden sadece azınlıkların ölüleri için çalışan "Cenaze İşleri Servis"lerine son bir iki yıldan beri "İslâm Cenaze İşleri"de katılmıştır.

Aşağıda büyük ve küçük boydaki iki ölüm ilânı ile, söz konusu servislerin ilânları görülmektedir.

V E F A T

Trabzon eşrafından merhum Halil İbrahim Karaali'nin ve merhume Seher Karaali'nin oğulları, Lamia Karaali'nin sevgili eşi, Mehmet Karaali ve Sema Karaali'nin sevgili babaları, Suzan Karaali'nin kayınpederi, Sermin Karaali'nin büyükbabası, Avukat Ekrem Atakul ve Sümbül Atakul'un damatları, Cahide Atakul ve Ayla, Gürdoğan ve Uras Gürdoğan'ın enişteleri, Kemal Üçyiğit ve Türkân Üçyiğit'in çok sevgili ve candan arkadaşları

Yüksek Kimya Mühendisi ve İstanbul tüccarlarından eşsiz insan

OSMAN KARAALİ

13. 9. 970 günü Tanrının rahmetine kavuşmuştur. Cenaze 14. 9. 970 Pazartesi günü öğle namazını müteakip Şişli Camiinden kaldırılarak Feriköy aile kabristanına defnedilecektir.

KARAALİ AİLESİ ADINA EŞİ:
LAMİA KARAALİ

Sonuc ..... - 14053

ÇOK ACI KAYBIMIZ

Ruhsat hanım ve merhum Başkomiser Remzi Veyselli'nin sevgili kızı, Norvec Büyükelçisi Rüştü Veyselli ile Leman Ergün'ün biricik Ablaları,

MEDİHA VEYSELLİ

14.61971 günü Allah'ın rahmetine kavuşmuştur. Cenazesi 15. 6. 1971 günü öğle namazını müteakip Sinop'un Büyük Camii Şerifinden kaldırılarak aile kabristanında ebedî istirahatgahına tevdi edilmiştir.

AİLESİ

Milliyet — 8205

V E F A T

Baylar Onnik ve İstepan Ağzıkaraoğlu; çok sevgili anneleri

BAYAN

VERTAYİM

AĞZIKARAOĞLU

vefat ettiğini dost ve akrabalara derin teessürle bildirirler. Cenaze merasimi (yarın) 11 Haziran 1971 günü saat 14. 30'da Beyoğlu Balıkpazarı Üç Horan Ermeni kilisesinde icra olunacaktır.

Cenaze Servis İşleri
NUBAR ŞABCİYAN
Tel: 44 51 24 Gece: 47 83 33

VEFATLAR İÇİN

Kıymetli hocalar ve duahanlardan müteşekkil cenaze merasim ekibimiz bir telefonla emrinizdedir.

Gazete ilânı ve umum muamelât için ayrı ücret alınmaz. Cenaze işlemlerini işletmemiz deruhte eder. Acı günlerinizi paylaşırız.

Tel: 47 20 06

İSLÂM CENAZE İŞLERİ

Not: Bütün muameleler işletmeye ait olmak üzere yurt içi yurt dışı cenaze nakli yapılır.

İst. Akşam — 1822

B. ÖLÜMDEN HEMEN SONRA YAPILAN İŞLEMLER

Ölümden hemen sonra yapılan işlemlerin bir bölümü doğrudan doğruya cesetle ilgiliyken, bir bölümü de ceset çevresinde toplanmaktadır. Ölünün öte dünyaya gönderilişine önhazırlık niteliğindeki bu işlemlerin kimilerinin temelinde ölene "canlı" gözüyle bakmanın ve ondan korkmanın tipik belirtileri yatarken, kimilerinde de hijyenik düşünceler ve dinsel gelenekler rol oynamaktadır.

Bu tür işlemlerin en çok görülenleri şunlardır:

1) Ölenin gözleri kapatılır
   a) "*Gözüne toprak kaçmasın*" *diye* (Lalahan K./Ank., Nallıhan).
   b) "*Bu dünyada gözü kalmasın*" *diye* (Derekışla K./Ank., Çubuk, Niğde).
   c) "*Gözü arkada kalmasın*" *diye* (Kastamonu, Sıvas, Kevenli K./Sıv., Maraş, Kırşehir).
   d) *Mezara gözü açık gitmesin*" *diye* (Durağan).
   e) *Çirkin ve korkunç görünmesin*" *diye* (Hopa, Rize, Çankırı, Zara, Kayseri, Nallıhan, Çubuk, Afyon).
   f) "*İçine şeytan girmesin*" *diye* (Erzurum, Çubuk).
   g) "*Gözleri açık gitmesin, geride bıraktıklarına özlem duymasın*" *diye* (Çankırı).
   h) "*Ardından birini götürmesin*"[1] *diye* (Çorum).
   i) "*Yıkanırken canlıymış gibi bakmasın*" *diye* (Çorum).
   j) "*Geride bıraktıklarını düşünmesin*" *diye* (Boğazlayan).

1 Almanya'da "ölü birini gözlüyor" denir ve aile üyelerinden birinin hemen öleceği biçiminde yorumlanır.
REICHHART, R.: Geburt, Hochzeit, Tod, s. 125
İsviçre'de de aynı inanma vardır.
HOFFMANN-KRAYER, s. 32

k) "*Sinek oturmasın*" *diye* (Merzifon).
l) "*Yıkanırken su gitmesin*" *diye* (Konya).

2) Ölünün çenesi bağlanır:

a) "*Korkunç ve çirkin görünmesin*" *diye* (Afyon, Çubuk, Nallıhan, Zara, Uşak, Çankırı).
b) "*Yıkanırken su gitmesin*" *diye* (Kızılcahamam, Merzifon, Uşak).
c) "*Çenesi sarkmasın*" *diye* (Kırşehir, Konya, Merzifon, Niğde, Sıvas, Boğazlayan, Balören B./Çank., Lalahan K./Ank.).
d) "*Ağzı açık kalmasın*" *diye* (Maraş, Kayseri, Çorum, Çankırı, Kastamonu).
e) "*Ruhu yarılmasın*" *diye* (Kevenli K./Sıv.).
f) "*Ağzına toprak dolmasın*" *diye* (Divriği, Durağan).
g) "*Şeytana ifade vermesin*" *diye* (Erzurum).
h) "*İçine şeytan girmesin*" *diye* (Çubuk).
i) "*Ağzından dışarıya kan, kusmak, köpük vb. boşalmasın*" *diye* (Derekışla K./Ank.).

3) Başı kıble yönüne çevrilir: ayakları yan yana getirilir, elleri yan yana ya da göbek üstüne konur.

a) "*Tabuta kolay girsin*" *diye* (Çankırı, Çorum, Kızılcahamam).
b) "*Kabirde yatacağı biçimi alsın*" *diye* (Sıvas).
c) "*Tanrının huzuruna düzgün gitsin*" *diye* (Merzifon).

4) *Ölünün üzerindekiler soyulur* (Afyon[2], Kırşehir[3], Divriği,[4] Uşak,[5] Kastamonu,[6] Ankara,[7] Sün K./Elaz.[8], Zara, Kevenli K./Sıv., Niğde Kayseri, Merzifon, Maraş, Konya, Sıvas, Boğazlayan, Çorum, Balören B./Çank., Çankırı, Durağan, Eskişehir).

2 Ölünün hırpalandığı düşünülerek üzerindekiler yırtılarak çıkarılır. "Zaten o Azrail elinden çıkmıştır, yorgun ve bitkindir" denir (K.K.A.).
3 Üzerindekiler kesilerek soyulur (K.K.A.).
4 Bir gömlekle kalır (K.K.A.).
5 Genellikle bedenin üst bölümündekiler "bağırdan" yırtılır (K.K.A.).
6 "Ruhu çıksın" diye (K.K.Y.).
8 Uzun can çekişmelerinde canı kolay çıksın diye o kimselerin "köynek"i yırtılır. ERDENTUĞ, N.: Sün Köyü'nün Etnolojik Tetkiki, s. 55

5) *Yatağı değiştirilir; ceset "rahat döşeği"ne alınır* (Divriği[9], Kastamonu, Afyon, Durağan,[10] Erzurum, Urfa, Çankırı,[11] Çorum, Boğazlayan, Sıvas, Konya,[12] Maraş, Kayseri,[13]Niğde, Zara, Nallıhan, Ankara, Merzifon,[14] Çubuk,[15] Kandıra[15a]).

6) *Ölünün karnına bıçak, demir, makas, maşa, bakır, kayış vb. konur* (Nallıhan, Kayseri,[16] Durağan,[17] Ankara, Çubuk, Kızılcahamam,[18] Ayaş, Nusret K./Balk.[19], Zara[20], Kevenli K./Sıv.[21] Datça, Sıvas, Konya[22], Maraş, Merzifon[23], Boğazlayan[24], Çorum, Balören B./Çank., Erzurum, Urfa[25], Hopa, Rize, Lalahan K./Ank., Afyon, Kırşehir, Uşak, Eskişehir[26], Yeşilöz K./Ankara[27], Haymana, İstanbul[28], Güzelova K./Erzu.[29]).

a) "*Şişmesin*" *diye* (Kayseri, Çankırı, Ankara, Çubuk, Kızılcahamam, Zara, Nusret K./Balk., Sıvas, Maraş, Konya, Çorum, Hopa, Rize).

b) "*Şeytan gelmesin*" *diye* (Nallıhan).

c) "*Günahı azalır*" *diye* (Ayaş).

d) "*Hortlamasın*" *diye* (Datça).

9 "Ölü döşeği" ne konur.

10 Aynı yatakta temiz bir yorgana sarılır. Bu değişiklik "Rahat Döşeği" olur.

11 Yatağı değiştirilir; herhangi bir şeye sarılarak "rahat"a alınır.

12 Gelene gidene çirkin görünmesin düşüncesiyle yatağı değiştirilir (K.K.A.).

13 İçinde öldüğü yatağı ölüm esnasında kirletmiş olabilir; ölü temiz bir yatağa alınır, bu yatak yastıksızdır (K.K.A.).

14 Yatağı yoksa, yorgan iki kat edilir, ölü bunun üzerine "emanete" alınır (K.K.A.).

15 Ölen genç ise, "gelin yatağı" na alınır.

15a UYGUNER, M.: TFA., Cilt 5, Sayı 105, s. 1669

16 Anahtar da konur.

17 Durağan köylerinde ölünün göbeğine kayış kemer konurmuş (D.N.).

18 Maşa da konur.

19 Akşamdan ölmüşse, cesedin üzerine çift kayışı ya da bıçak, demir konur.

20 Bakır da konur.

21 Sini konur.

22 Makas konur.

23 Ölünün başında bekliyen olmazsa konur.

24 Makas konur.

25 Gece ölmüşse anahtar, demir konur.

26 Bıçak konur.
PORSUK Sayı, 31–32, s. 282

27 Maşa konur.

28 BAYRI, H.: İstanbul Folkloru, s. 115

29 KOŞAY, H.-KILIÇ, H.: TED., Sayı V., s. 89.

7) *Ölünün bulunduğu odanın pencereleri açılır* (Kastamonu, Kırşehir, Lalahan K./Ank., Balören B. /Çank., Çorum, Boğazlayan, Merzifon, Niğde, Kevenli K./Sıv., Ayaş, Çubuk, Ankara, Talas, Maraş[30]).

a) "*Ruhu çıksın*" *diye*[31] (Kırşehir, Lalahan K./Ank., Balören B./Çank., Boğazlayan, Talas).
"*Ölüm kokusu çıksın*" *diye* (Merzifon); "*kabir kokusu gitsin*" *diye* (Durağan); "*temiz hava vursun*" diye (Erzurum); "*kötü hava çıksın*" *diye* (Kırşehir, Balören B./Çank., Konya, Zara, Çubuk, Kayseri, Nallıhan, Çankırı).

c) "*Azrail çıksın*" *diye* (Kevenli K./Siv.).

d) "*Melekler içeri girsin*" *diye* (Çubuk).

8) *Ölünün bulunduğu oda aydınlatılır*[32] (Kırşehir, Balören B./Çank.[33] Konya, Sıvas, Zara, Kayseri[34], Nallıhan[35], Çankırı[36], Erzurum, Durağan, Merzifon, Divriği, Ankara[37], Çubuk[38], Kızılcahamam[39], Ayaş, Nusret K./Balk., Niğde, Maraş, Çorum, Hopa, Rize, Lalahan K./Ank.[40], Afyon, Uşak[41], Kastamonu, Datça, Haymana[42], İstanbul[43], Urfa[44], Muş[45]).

9) *Ölünün başucunda kuran okunur* (Her yerde).

30 İNAN, M.: HBH., Cilt 3, Sayı 25–26, s. 4

31 İsviçre'de kimi yerlerde ölümden sonra "ruhu dışarı çıksın" diye ölünün yattığı yerin pencereleri açılır.
HOFFMANN-KRAYER, s. 31

32 İsviçre'de ölünün odasında gece gündüz "ölüm ışığı" yakılır.
HOFFMANN-KRAYER, s. 31

33 "Öte dünyası da böyle ışıklı olsun" diye (K.K.Y.).

34 "Işığı sönmesin" diye (K.K.A.).

35 "Ruhu gezermiş" diye (K.K.A.).

36 "Ölü evden çıktıktan sonra, ruhu geri geldiğinde cesedini ararken güçlük çekmesin" diye (K.K.A.).

37 Kırk gün süreyle aydınlatılır.

38 Kırk ya da yedi gün süreyle aydınlatılır.

39 Sabahaca ya da iki gün süreyle aydınlatılır.

40 Kırk gün süreyle aydınlatılır.

41 "Bekleyenlerin korkmaması için aydınlatılır" (K.K.A.).

42 Üç gün süreyle aydınlatılır.

43 Yedi ya da kırk gün ışıklandırılır.
BAYRI, s. 117

44 İNAN, M.: HBH., Cilt 6, sayı 66, s. 142

45 Üç gün süreyle lamba yakılır.
SAN, S.: Dün ve Bugün Muş, s. 80

C. ÖLÜNÜN GÖMÜLMEYE HAZIRLANIŞI

Yukarda anlattığımız önhazırlıktan sonra gömme için gerek dinsel, gerek geleneksel bakımdan zorunlu olan hazırlığa geçilir. Bu hazırlık üç önemli işlemden geçmektedir: Yıkama, kefenleme ve cenaze namazı.

Her üç işlemin çevresinde dinsel olanların yanı sıra, bir çok geleneksel âdet ve inanma da kümelenmekte, bunlar çoğu zaman ön plana bile geçmektedir.

Şimdi, halkın kendi açıklama ve yorumlarıyle ölünün bir an önce gömülmeye hazırlanışının gerekçelerini; yıkanmasını; yıkanma yerlerini, yıkamada kullanılan kokuları, araç gereçleri; kefenlemeyi, cenaze namazını, tabutu, tabutun süslenmesini, cenazenin taşınmasını, mezara konuluşunu, telkin ve deviri görelim.

Ölen biri elden geldiğince çabuk gömülmeye hazırlanır. Kişi sabahleyin ölmüşse öğle namazına, öğleyin ölmüşse ikindi namazına yetiştirilir. İkindiden sonra ölenler, o gece bekletilerek, sabahleyin gömülürler. Uzaktaki yakınlarının cenaze törenine katılmalarını sağlamak amacıyle ölünün özel olarak bekletildiği durumlar da vardır.

Ölenin bir an önce gömülmeye hazırlanmasının gerekçeleri:

a) "*Kokmasın*" *diye* (Ankara, Çubuk, Lalahan K./Ank).
b) "*Öte dünyaya bir an önce gidip hesap versin*" *diye* (Ayaş).
c) "*Beyni soğumasın*" *diye*[1] (Sıvas).
d) "*Çilesi daha fazla sürmesin*" *diye* (Nallıhan).
e) "*Şişmesin*" diye (Kayseri).
f) "*Acı bir an önce unutulsun*" *diye* (Balören B./Çank.).
g) "*Bir an önce toprağına kavuşsun*" *diye* (Kayseri).

1 Çabucak gömülürse beyni soğumaz. Beyni soğumayan kimse de sorgucu meleklere ifadesini iyi verir (K.K.Y.).

I. Yıkama

Ölü

a) Meslekten yıkayıcılar
b) Hocalar
c) Bu işte tecrübeli olanlar
d) "Dini bütünler"
e) Meslekten kimse bulunamazsa, ölü evinden ya da komşulardan biri tarafından yıkanır.

Ölü yıkanırken, yıkayana yardım eden bir iki kişiyle[2] ölünün yakınlarından ve komşulardan kimileri de bulunur. Genellikle yıkama sırasında az kimse bulunmaktadır. Kadınları kadın, erkekleri erkek yıkayıcılar yıkarlar. Kadının yıkandığı yere erkek, erkeğin yıkandığı yere kadın girmez.

Büyük kentlerde yıkama işi mezarlıkların gasılhanelerinde yapılmaktadır. Daha önceden belediye cenaze işleri müdürlüğüne ödenen belli bir para karşılığında yıkama işiyle görevli kimseler ölüyü yıkarlar. Çoğu küçük kentlerde, ilçelerde ve köylerde bu iş ücret karşılığında yapıldığı gibi "sevabına" da yapılır. Ancak ölü sahipleri yıkayıcılara para ya da ölenin giysilerini vererek onları memnun etmeye çalışırlar. Ölü ılık su ile yıkanır ve ölüye gusl abdesti aldırılır. Cesedin burnuna, kulaklarına vb. pamuk tıkandığıda olur. Nedenleri aşağıdaki gibi açıklanmaktadır:

1) *Şeytan girmesin*" *diye* (Kırşehir).
2) "*Pislik, akıntı çıkmasın*" *diye* (Maraş, Merzifon, Çubuk, Nallıhan, Eskişehir, Erzurum, Söğütözü K./Erz., Balören B./Çank., Afyon, Uşak, Zara).
3) "*Su kaçmasın*" *diye* (Merzifon, Eskişehir).
4) "*Abdesti bozulmasın*" *diye* (Kayseri, Niğde, Sıvas, Ankara, Durağan, Eskişehir, Erzurum, Çankırı, Afyon, Uşak).

Ceset

a) Evin avlusunda,
b) Evin uygun bir yerinde,

2 Çubuk'ta bunlara "su ılıştırıcıları" denmektedir.

c) Evin bahçesinde,
d) Siperlik bir yerde,
e) Kapı ardında,
f) Çadırda,
g) Mezarlık gasılhanesinde,
h) Hastahane gasılhanesinde,
i) Camide yıkanır.

Anadolu'nun çoğu kent ve köylerinde, belediye gasılhane yapmamışsa, evlerin avluları ölü yıkamak için en çok kullanılan yerler olarak görülmektedir. Eski evlerin hemen hemen hepsinin birer avlusu bulunması bu durumu kolaylaştırmakta ve yaygın bir duruma getirmektedir. Avlu bulunmayan evlerdeyse "siperlik bir yer", evin bahçesi, bu iş için kurulan çadır, yıkama yerleri olarak kullanılmaktadır. Ayrıca eskiden olduğu gibi şimdide –özellikle küçük yerlerde– seyrek de olsa cami avlularından da yararlanılmaktadır. Hasta, hastahanede ölmüşse oranın gasılhanesinde yıkanmaktadır. Belediyenin gömme ile ilgili işleri üzerine aldığı yerlerde, yıkama için mezarlıklarda gasılhaneler bulunmaktadır.

Ölünün yıkanışıyle ilgili bir anlatı[3]:

"Ölü yıkanmak üzere teneşir tahtasına konur, ayakları kıbleye doğru uzatılır, üzeri diz kapaklarına kadar örtülür. Etrafında üç beş defa güzel kokulu buhur gezdirilir (ölünün kokusunu gidermek için). Ölüyü yıkayacak olan ölünün ağzını ve burnunu bir parça pamukla tıkar. Bundan sonra eline temiz bir bez parçası sararak hafif ısınmış su ile yıkamaya başlar. Ölünün ağzına ve burnuna su verilmez. Dişleri ve dudakları temiz bir bez parçasıyle silinir ve başı da mesh edilir. Sonra ayakları, başı, varsa sakalı yıkanır. Her tarafına üç defa su dökülür. Bundan sonra ölü evvela sol tarafına çevrilerek vücudunda yıkanmadık yer bırakılmaz. Böylece yıkanan ölü hafifçe kaldırılarak karnı mesh edilir. Aşağısından çıkacak şeyler olursa, giderilmekle beraber, yeniden yıkanmaz."

3 Derleyici M. Kabadayı tarafından Doğankent bucağı (Giresun) ve köylerinden derlenmiştir.

Ölünün suyu temiz olmak şartıyle her yerden alınır. Çok seyrek görülen kaçınmaların dışında[4] komşular severek ve istiyerek su verirler[5]. Ayrıca ölü için hazırlanan suya el batırılmamasına çok dikkat edilir.

Ölünün yıkanmasından artan su ile ilgili çeşitli işlemler görülmektedir. Ölüden artan su "dökülmekten", "başka bir ölünün yıkanmasında" kullanılmaya kadar uzanan ilginç bir tablo göstermektedir.

1) *Dökülür* (Zara, Balören, B./Çank., Erzurum, Durağan, Eskişehir, Kastamonu, Lalahan K./Ank., Nallıhan, Ayaş, Ankara, Çubuk, Kevenli K./Sıv., Kırşehir).
2) *Ev halkı elini yüzünü yıkar* (Boğazlayan[6], Afyon[7], Çorum[8], Sıvas[9], Çankırı).
3) *Şifa niyetine hastalar, kırklı çocuklar yıkanır* (Zara, Afyon, Divriği, Niğde).
4) *Ölenin çamaşırları yıkanır* (Uşak, Çankırı, Aksaray, Kayseri, Konya, Boğazlayan, Nusret K. Balk.).
5) *Peştemal, havlu vb. yıkanır* (Çankırı, Merzifon, Maraş).
6) *Abdest alınır* (Derekışla K./Ank., Uşak).
7) *Hocalar ve ölü yıkayıcılar ellerini yıkarlar* (Merzifon, Kayseri).
8) *Son suyu diye yakınları ölüye dökerler* (Uşak[10]).
9) *Aynı su ile başka bir ölü yıkanır* (Urfa).

Ölünün gerek yıkanışı, gerekse kefenlenişi sırasında değişik kokulu maddeler yakılıp tüttürüldüğü gibi cesede ve kefene çeşitli kokular, yağlar sürülür, kutsal sular dökülür. Yakılarak koku çıkarılan maddelerin başında buhur, günlük, kâfuru ve ödağacı gelmektedir. Halk bu maddelerden tütsü vermeyi aşağıdaki biçimlerde yorumlamaktadır:

4 Siverek'te "mevta katiyyen evdeki su ile yıkanmaz. Ayrıca su, evdeki odunla ısıtılmaz. Eğer su, kazan, maşraba, odun evden alınırsa, o evden çok ölü çıkar denir".
İNAN, M., HBH, Cilt 6, Sayı 66, s. 142

5 Barak Türkmenlerinde ölü suyunu genç kızlar getirirler.
ÖZBAŞ, Ö.: Gaziantep Dolaylarında Barak ve Türkmenler, s. 52

6 "Ölenin ardından çok üzülmemek için" (K.K.A.).

7 "Öte dünyada ölüyle buluşmak için" (K.K.A.).

8 "Acı soğusun" diye (K.K.A.).

9 "Ferahlık olsun" diye (K.K.A.).

10 "Hak hukuk varsa üzerinden sıyrılsın" diye (K.K.A.).

1) "*Kokuya şeytan gelmez*" (Kırşehir, Erzurum, Çorum, Uşak, Sıvas).

2) "*Gökten kokuya melekler inermiş*" (Afyon, Boğazlayan).

3) "*Ölü kokusu yokolsun*" *dive* (Konya, Merzifon).

4) "*Mezarda cesede yılan, çıyan vb. yanaşmasın*" *dive* (Hopa, Rize).

Cesede ve kefene dökülen, sürülen, kokusu sindirilen maddelerin başlıcaları şunlardır: Gülsuyu, gülhatmi ,gülyağı, gülkurusu, kına (kadınlar için), hacıyağı, hacısürmesi, esans, kolonya, zemzem suyu, kâfuru, çörek otu, misk, karanfil tozu, kokulu çiçekler ve kokulu yapraklar[11].

Ölü yıkamak için kullanılan gerekli araç-gereçler şunlardır: Sabun, gülsuyu, kazan, saplı[12], maşraba, kulplu tas, kova, sabun köpürtme leğeni, kepçe, ibrik, teneşir tahtası[13], ölü lifi (kendirden ya da yapağı yünden), kese, peşkir (havlu), eldiven (lastikten ya da patiskadan), peştamal (önlük), kuruluk, terlik, takunya, tülbent, yazma, sıtır[14].

II. Kefenleme

Ölünün gömülmeye hazırlanışı için gerekli olan ikinci işlem ölünün kefenlenmesidir. Kefenleme işlemi İslâm geleneğine göre yapılır. Kefenlik bezin rengi beyazdır[15]. Erkek kefeni gömlek[16], izâr[17] ve lifâfe[18]

11 Toroslarda yaşayan Karatepelilerde "ölünün yıkanacağı suyun içine harağacı adını taşıyan bir ağacın yaprakları atılır. Bu yapraklar kokuludur. Har kelimesi Karatepeliler arasında koku manasını yaşatır. Bu ağaç yabanî hardal ağacına çok benzemektedir."

YALGIN, A. R: Toroslar'da Karatepeli Bölgesi, s. 65

12 Tutmak için sapı bulunan, içi oyulmuş kabaktan yapılma tas. Saplılar ağaç, çömlek ve bakırdan da yapılır.

13 Kimi yerlerde "Sal tahtası" da denilen, üzerinde ölü yıkanan, genellikle 2 m. uzunluğunda, 80 cm. eninde, dikdörtgen tahta kerevet.

14 "Sır Örtüsü" de denilen ve ölünün yıkanırken belli yerlerinin kapatılması için kullanılan örtü.

15 Beyaz renk imânın belirtisi olarak kabul edilmektedir. Beyaz yerine başka renklerle kefenleme de olur. Ancak beyaz renk daha sevap ve sünnete daha uygundur. Kefenin rengiyle ilgili bir fetva şöyledir: "Ölüyü yeşil elbise ile kefenlemekte bir beis var mıdır? Elcevap: Yoktur, lâkin müstehap olan beyaz elbise ile kefenlemektir."

HALEBÎ, İ.: İzahlı Mülteka el Ebhur Tercümesi, s. 199

16 Gömlek: Omuzdan ayağa kadar örtülen bez.

17 İzâr: Baştan ayağa kadar örtülen bez.

18 Lifâfe: Yine baştan ayağa kadar örtülen bez.

denilen üç parça bezden, kadın kefeni ise himâr[19], dir'[20], hırka[21], izâr ve lifâfe denilen beş parça bezden yapılır.

Diyanet İşleri Reisliğinin yayımladığı "İslâmiyetde Cenâze" adlı bir broşüre göre, erkek ve kadın ölünün kefenlemesinin aşağıdaki gibi yapılması gerekmektedir:

"Erkek ölünün evvelâ lifâfesi temiz bir yere döşenerek üzerine gülsuyu veya haram olmayan diğer güzel kokulu bir su serpilir. Lifâfenin üzerine de izâr döşenip yine koku serpilir, onun üzerine de gömlek döşenir ve kokulanır. Havlu ile kurulanmış olan ölü, muvakkat bir örtü ile örtülü olduğu halde gömlek üzerine yatırılarak gömleğe sarılır. Bundan sonra evvelâ sol, sonra da sağ tarafında izâr ve lifâfe ile birbiri ardınca vucûdü kapatılır. Açılmak ihtimali varsa, belden bez bir kuşakla bağlanır. Kadın ölünün kefeni de aynı şekilde serilir ve kokulanır. Ölünün, evvelâ memeleri bezle bağlanır, üzerine gömleği sarılır. Saçları, gömlek üzerine çıkarılır. Sonra başörtüsü, izârı, lifâfesi ve hırkası ile sarılıp üzeri bez kuşakla bağlanır. Erkek ve kadın kefenlendikten sonra varsa altındaki kilim veya seccade ile kapatılarak, yoksa kefenle tabut içine konularak musallaya (cenaze namazı kılınacak yere) götürülür."[22]

Halk arasında, kişinin sağlığında kefenini alıp bir köşeye saklaması ya da bunun için para ayırması âdetine de raslanılmaktadır. Daha çok bir "tedbir"[23] niteliğinde görünen bu âdetin açıklanışı ve yorumu aşağıdaki biçimlerde yapılmaktadır:

a) "*O sırada bir telaş olmasın*" *dive* (Eskişehir, Çorum, Uşak, Sıvas, Kayseri, Ankara).

b) "*İnsan öldüğü zaman başkalarına yük olmasın*" *dive* (Çankırı, Niğde, Merzifon, Ankara).

19 Himâr: Başa örtülen bez.

20 Dir': Göğüse konulan bez.

21 Hırka: Göğüsten göbeğe ya da diz kapağına kadar örtülen genişce bez. BAŞOĞLU, H. F.: İslâmiyetde Cenaze, s. 9

22 BAŞOĞLU, s. 9–10

23 "Dünyanın bin bir türlü hali var; kocamız ölür, oğlumuz kızımız bakmayabilir. Göz görür, el tutarken şuraya bir miktar ayıralım, altımız üstümüz verilir." (K.K.A.).
"Meselâ ben, Allah gecinden versin, kefenim de mezarım da hazırdır. Hiç kimseye muhtaç olmadan ölmek isterim" (K.K.A., Lalahan K./Ank.).
Kimi kimsesi olmayanlar kefen ve cenaze masrafları için para ayırarak: "Bunu, yuyucuma-kuyucuma verin" derler. (K.K.A., Kızılcahamam).

c) "*Kendi helâl parasından olsun*" *diye* (Boğazlayan, Konya, Urfa, Divriği).

d) "*Sevap olur*" *diye* (Kırşehir, Uşak, Zara).

Eskiden genellikle yaşlı kadınlar bir köşeye ayırdıkları kefenlerine "sevap olur" diye yılda bir kez sarınırlarmış. Hac ziyareti yapanların çoğu, zemzem suyu ile ıslatılmış ve kurutulmuş kefenliklerini de beraberlerinde getirmektedirler. Ayrıca Hacca gidenlere kefen ısmarlayanlar da vardır. Bir köşeye ayrılan kefenin ya da kefen parasının zekâtını da vermek gerekiyormuş.

Yoksulluk ya da zaman darlığı nedeniyle ölünün yorgan yüzüne ve yatak çarşafına sarılarak gömüldüğü de olmaktadır.

III. Cenaze namazı

Üçüncü önemli işlem de cenaze namazıdır. İslâm dinine göre, ölenin namazının kılınması için, bir takım koşullar gerekmektedir. Yukarda adı geçen broşürde bu koşullar şöyle sıralanmaktadır:

1. "Ölünün müslüman olması,
2. Ta'rîfat veçhile yıkanmış olması,
3. Tabutun cemâat önünde olması,
4. Ölünün bütün vücûdünün veya başı ile beraber vücûdünün yarısının tabutun içinde bulunması,
5. Cemaatin ayakta bulunması,
6. Ölünün, cenaze namazı kılınacak ve cemâat toplanacak yerde bulunması,
7. Cenaze namazını kıldıracak imamın, Kıbleye karşı, yere yakın bir yere konmuş olan tabut içindeki ölünün göğsü hizasına durması lâzımdır"[24].

Cenaze namazı dört tekbirden meydana gelir. Musalla taşı üstüne konulan cenazenin önünde imam durur, cemaat da imamın arkasına sıralanır. Gerekli duaların[25] okunduğu cenaze namazı şöyle

24 BAŞOĞLU, s. 10–11

25 Bu duaların yerleri ve nitelikleri mezheplere göre değişmektedir. Konuyla ilgili geniş bilgi için Bkz.
Dört Mezhebin Fıkıh Kitabı, s. 478–484

kılınır: "İmam, Allahu ekber" diyerek birinci tekbîri alırken ellerini kulakları hizasına götürür, tekbirden sonra da ellerini göbeğinin altında bağlar. Cemâat de imamla birlikte ellerini kaldırarak içlerinden tekbîr alıp ellerini göbekleri altında bağlarlar. Bundan sonra imam ellerini kaldırmaksızın açık sesle ikinci tekbîri alırken cemaat de içlerinden imama iştirak ederler. İmam ve cemaat üçüncü tekbîri alır. İmam ve cemaat yine aynı şekilde dördüncü tekbîri alır almaz hiçbir şey okumadan ellerini iki tarafa salıverirler. Sonra da evvelâ sağ tarafa, sonra sol tarafa birlikte selâm verirler. Selâm verirken de ölü, cemaat ve melekler niyyet edilir."[26]

Cenazenin kadın, erkek çocuğu ve kız çocuğu oluşuna göre namazda okunması gereken dualar değişir.[27]

Namazı kılınan ölü hakkında bir çeşit aklama yapılır. İmam oradakilere: "Ey cemaat, bu ölüyü nasıl bilirsiniz?" diye sorar. Onlar da "İyi biliriz, Allah rahmet etsin" diye cevap verirler.[28]

Bundan sonra cenaze omuzlar üzerine alınarak gömülmek için mezarlığa götürülür.

IV. Tabut, tabutu süsleme, tabutla ve tabutsuz gömme

Ölünün kefenlendikten sonra içine konularak taşındığı sandığa tabut denir. Tabut en çok çam ve kavaktan yapılır. Seyrek olarak meşe, gürgen, çınar, ceviz ve ardıçtan da yapıldığı olur. Kimi özel durumlarda ağaç yerine maden kullanıldığı ya da tenekeyle kaplandığı da görülmektedir. Tabutun ortalama ölçüleri şöyledir: Uzunluk 2–2.25, en 50–75 cm., derinlik 40–50 cm. dir. Genellikle ağacın kendi rengi kullanılırsa da, yeşile boyandığı da olur. Kimi köylerle, yerleşimin çok seyrek olduğu yerlerde ölü tabut yerine sedyeye benzer bir gereçle mezarlığa taşınır.

Tabutun üzerine örtülen örtü, varsa ölü evinden, komşulardan, yoksa camiden alınır. Bu amaçla Hac'dan getirilmiş örtüler de vardır. Genellikle yeşil renkli olan ve üzerlerinde Arapça yazılı dualarla kutsal kişilerin adları bulunan bu örtülere "Tabut Örtüsü", "Kâbe

26 BAŞOĞLU, s. 11–12–13
27 BAŞOĞLU, s. 13
28 BAŞOĞLU, s. 14

Örtüsü", "Cenaze Örtüsü", "Sal Örtüsü" denmektedir. Bu örtülerin yerine tabutun üzerine halı, kilim, battaniye, kumaş vb. örtüldüğü de olmaktadır; ölen, sağlığında vasiyet etmişse, bunlar sonradan camilere hediye edilirler.

Halk, tabutun üzerine, ölenin cinsini, yaşını, toplumsal yerini belirtmek amacıyle giyim eşyası koymaktadır.

Kadınlar için:

Yemeni (Çankırı, Çubuk, Ankara, Afyon, Merzifon), *başörtüsü* (Çorum, Konya), *krep* (Durağan), *yazma* (Uşak, Merzifon, Konya, Sıvas), *tülbent* (Uşak, Kayseri, Merzifon), *manto* (Boğazlayan, Konya, Kayseri, Nusret K./Balk.) *hırka* (Boğazlayan), *eşarp* (Sıvas, Konya), *yaşmak* (Kayseri, Kırşehir), *çember* (Konya), *al renkli örtü* (İçel[29]), *bohça* (İçel[30]) örtülür.

Erkekler için:

Şapka (İçel[31], Kırşehir, Konya, Sıvas, Uşak, Çorum, Ankara, Çubuk, Durağan, Çankırı), *palto* (Kayseri, Konya), *ceket* (Kayseri, Konya, Boğazlayan), *sarık* (Merzifon, Sıvas), *kavuk* (Kayseri), *havlu* (Kızılcahamam).

Ölenin mesleğini belirtmek için de:

Askerlerin şapkaları, madalyaları; yine resmî kıyafetli memurların şapkaları; din adamlarının sarıkları... Ayrıca askerlerin ve şehitlerin tabutları da bayrağa sarılır.

Genç yaşta ölenlerin, özellikle genç kızların, delikanlıların ve gelinlerin tabutları süslenir.

Genç kızların[32] ya da gelinlerin tabutu:

Tel-duvakla (Çankırı, Çubuk, Ankara, Çorum, Afyon, Boğazlayan, Sıvas, Kevenli K./Sıv., Kayseri, Merzifon, Maraş, Konya); *çeyizinden bir kaç parçayla* (Erzurum, Durağan), *çiçekle* (Derekışla K./Ank., Er-

29 UĞUR, S.: İçel Folkloru, II., s. 24

30 UĞUR, s. 23

31 UĞUR, s. 24

32 Almanya'da genç bir kız ölürse tabutu çiçek ve krepon kâğıdından yapılmış çelenk ve taçlarla süslenir.
DIENER, W.: Deutsche Volkskunde, s. 52

zurum, Çankırı, Afyon, Uşak, Boğazlayan, Zara, Sıvas, Kayseri, Merzifon, Maraş, Konya, Kırşehir, Datça), *pullu*, *ipekli*, *al renkli kumaşla* (Kızılcahamam[33], Zara, Kevenli K./Sıv., Karaaltı K./Burd., Datça[34], İçel[35]), *resmiyle* (Uşak, Kayseri) süslenir.

Kimi yerlerde de tabutun ağaç dalları, hatta elmayla süslendiği oluyor. Tokat ve Zile'de "cenaze giderken salın önünde söğüt ve kavak dalları, renkli bez parçalarıyla süslenerek götürülür"[36]. Harput'da "bahar, yaz ve sonbaharda ölenlerin cenazelerinin önlerinde iki söğüt dalı mezarlığa kadar götürülür, definden sonra bunlardan birisi mezarın başucuna, diğeri de ayak tarafına dikilir ve orada sulanır"[37]. Kayseri'de genç ölü için, bir ağaç dalına elma takılır ("elma donatılır"); bu elmalı dal, tabutun önünde biri tarafından mezarlığa kadar taşınır[38].

Tahtacılarda genç ölenin akranları, ipekli ve renkli kumaşlardan yaptıkları bayraklarla tabutun ardından giderler.[39]

Ölü genellikle tabutsuz olarak mezara gömülür. Ancak, tabutla da gömüldüğü olmaktadır.[40] Ayrıca kaza geçirenlerin, vurulanların, bedenleri parçalanların vb. cesetleri tabutla gömülmektedir. Ölünün tabutla ve tabutsuz olarak gömülmeleri hakkında saptadığımız halkın yorum ve açıklamaları şöyledir:

Tabutla gömülmesi:

1) "*Ölünün rahat etmesi için*" (Kayseri).
2) "*Günah ve sevap tartılırken, tabutun ağırlığı da sevaba yazılsın*" *diye* (Kayseri).

33 "Alına, yeşiline doymadı" diye (K.K.A.).

34 Genç kızların ve gelinlerin tabutu üzerine konulan işlemeli başörtüsüne "şami" denir. "Şami" mezarda ikiye bölünerek, bir parçası bir uçtaki çalıya ya da taşa, bir parçası da diğer uçtaki çalıya ya da taşa bağlanır. Bu da genç gelin ya da kızın muradına eremeden ölmesi karşısında duyulan üzüntüyü temsil eder (D. N.).

35 UĞUR, s. 24

36 ÖZTELLİ, TFA., Cilt 5, Sayı 116, s. 1861

37 SUNGUROĞLU, İ.: Harput Yollarında, Cilt 4, s. 48

38 A. ARUN (D.).

39 YILMAZ, s. 81

40 İslâm geleneğine göre: Mezarın tabanı rutubetli ya da yumuşak olursa, ölü tabutla gömülür. Hatta bu durumda tabutun taştan, demirden yapılması da gerekir. Fakat durum böyle olmayınca, ölenin tabutla gömülmemesi daha sevaptır.
BİLMEN, Ö. N.: Büyük İslâm İlmihali, s. 337

3) "*Ölü incinmesin*" *diye* (Maraş).
4) "*Ün olsun*" *diye* (Kevenli K./Sıv., Zara).
5) "*Mezar çökerse, ölü rahatsız olmasın*" *diye* (Çorum).
6) "*Ceset çabuk çürümesin*" *diye* (Söğütözü K./Erz., Erzurum).

Tabutla gömülmemesi:

1) "*Hıristiyan âdeti*" *diye* (Kırşehir).
2) "*Tahtada çok kurt olur, cesede zarar verir*" *diye* (Merzifon).
3) "*Topraktan olduk, toprağa yatmamız gerekli*" *diye* (Balören B./Çank.).

V. Cenazenin taşınması, mezara konuluşu ve telkin

Cenaze namazı kılındıktan sonra tabut cemaat tarafından mezarlığa götürülür. "Cenaze götürülürken tabutun baş tarafındaki sol kol sağ omuza alınıp en az on adım gidilir, sonra ayak tarafındaki kola geçilir; on adım götürüldükten sonra baş tarafdaki sağ kol omuza alınır ve on adım gidildikten sonra ayak tarafındaki kola geçirilir ve bu sûretle tabutun dört tarafından onar adım götürülmüş olur."[41]

Cenaze alayına çocukların dışında herkes katılabilir. Küçük yerlerde kadınların cenaze alayına katılmaları hoş karşılanmaz. Buna karşılık büyük kentlerde artık bu geleneğin dışına çıkıldığı, kadınların cenaze alayına katıldıkları ve mezarlığa kadar gittikleri görülmektedir.

Ölü mezara kıble doğrultusunda konulur, sağ tarafı üzerine kıbleye döndürülür. Ölüyü mezara koyanlar "Allah Taâlanın ismile ve Resulullahın milleti üzerine seni defnediyoruz" derler.[42] Bundan sonra imam ve cemaat oldukları yere otururlar. Yâ-sîn, Tebâreke, İhlâs (on bir kez), Muavvizeteyn ve Fâtiha sûreleri okunarak ölünün ruhuna armağan edilir.[43]

Duadan sonra imam mezarın baş tarafına oturarak, ölenin sorgucu meleklere vereceği cevapları kolaylaştırmak amacıyla ona bir

41 BAŞOĞLU, s. 15
42 BİLMEN, s. 337
43 BAŞOGLU, s. 17

takım sözler söyler; buna telkin ya da halk deyimiyle "tövbe talkın" denilir. Arapça okunan telkinin türkçesi şöyledir:

"Ey Abdullah! Ey Zeyneb oğlu! Hayatında müdavim ve mutekid olduğun veçhile "Eşhedü en lâ ilâhe illallâh ve enne Muhammeden resulüllah" kelimei şahadetini zikret, şüphesiz Cennet haktır, Cehennem haktır, bas haktır, kıyamet haktır, bunda şüphe yoktur. Allah Taalâ kabirlerde bulunanları muhakkak diriltip mahşer yerinde toplayacaktır. Ve sen-yad et ki Allah Taalânın rubibiyetine, islâmın din oluşuna, Muhammed aleyhisselâtü vesselâmın nübüvvetine, Kur'anın imam, Kâbe'nin kıble ve mümünlerin kardeşler oluşuna razı bulunmuş idin.

"Ey Abdullah! deki: Allah'tan başka ilâh yoktur. Deki: Rabbim Allah'tır, Dinim İslâmdır, Peygamberim Muhammed aleyhisselâtü vesselâm'dır. Yarabbi! Bu ölüyü yalnız bırakma. Sen varislerin hayırlısısın."[44]

VI. Devir, Iskat

Ölen bir müslümanın sağlığında çeşitli nedenlerle tutamadığı oruçları, kılamadığı namazları ve yerine getiremediği yeminleri için bir fakire fidye verilmesi gerekmektedir. Bu işleme fıkıh dilinde devir ya da ıskat denilmektedir.

Fidye için, ölen kişi sağlığında bir miktar para ayırdığı gibi, mirasçıları ya da vekilleri onun adına bu iş için para ayırabilirler.

Devir işlemi şöyle yapılır:

Ölenin yaşından -erkekse on iki, kadınsa dokuz yıl- indirilerek hesaplanan para bir çıkın içinde -ölenin kılamadığı namaz ve oruçlara karşı- halka halinde hazır bulunan yoksullardan birine ölenin mirasçılarından ya da vekillerinden biri eliyle verilir. Yoksul kimse parayı aldıktan sonra "aldım, kabul ettim" diyerek geri verir. Bu işlem ölenin oruç borcu bitinceye kadar sürdürülür. Ardından aynı işlem ölenin namaz borcu ve söz verip de yerine getiremediği yeminler için de -para verilen yoksullar değiştirilerek- yapılır.

44 BİLMEN, s. 339

Sağlığında her hangi bir nedenle ibadet borcunu yerine getiremeden ölen bir müslümanı Tanrı katında aklamayı amaçlayan devir işlemi ölü gömülmeden önce yapıldığı gibi –İslâm geleneğine göre bu daha doğrudur– gömüldükten sonra da yapılmaktadır. Ancak, islâm geleneğinde fidyenin alınmamış, devrinin yapılmamış olması cenazenin kaldırılmasına engel değildir. Ayrıca ölenin bu işlemle ilgili vasiyeti yoksa, vasiyeti var da malının üçte biri vasiyetine yetecek kadar değilse ya da hiç malı yoksa, mirasçıları ya da her hangi bir ahpabı ölenin devrini bir bağış olarak yapıp yapmamakta serbesttir.[45]

45 Konuyla ilgili geniş bilgi için BİLMEN (s. 307–310) 398), ve BAŞOĞLU'na (s. 18–22) bakılabilir.

D. RUHLA İLGİLİ TASARIMLAR VE İNANMALAR

Anadolu halkının tasarımlarına göre ruh, kişiyi gerek sağlığında, gerekse ölümünden sonra yaşatan bir cevherdir. Ruh kavramıyle can kavramının çoğu zaman aynı şey olarak tasarımlanması, kişinin yaşama gücünün bu uçucu cevhere bağlı olduğunu göstermektedir. İnsanın sağlığında bedenindeki organlarının birinde eğleşen ve insana hayat gücü sağlayan ruh, ölümden sonra da sahibinin bir çeşit sembolü olarak yaşamasını sürdürmektedir.

Halk genellikle tek bir ruhun varlığına inanmakta, bu konuda bir dualizmi kabul etmemektedir. Halkın, ruhun nasıllığı ve negibiliğiyle ilgili tasarımları soyutla somut benzetimler arasında değişmektedir. Ancak ruhun insanın ölümüyle bedenden çıkıp gitmesi, yani "uçuculuğu" aşağıdaki benzetimlerin oluşmasında önemli birer etken olarak görülmektedir.

"*Nefese*[1] *benzer, nefes gibidir*" (Türkmen K., Çerkezçukurhisar K./Eskş., Kırşehir, Konya, Maraş, Talas, Kayseri, Sıvas, Boğazlayan, Uşak, Subaşı K./Çank., Urfa, Çankırı, Söğütözü K./Erz., Erzurum, Lalahan K./Ank., Tunceli[2]).

"*Rüya gibidir*" (Sıvas, Derekışla K./Ank.).

"*Arı gibidir*" (Söğütözü K./Erz., Merzifon, Türkmen K./Eskş.).

"*Güvercin gibidir*" (Söğütözü K./Erz., Nusret K./Balk.).

"*Sinek gibidir*" (Ankara[3], Erzurum, Çankırı, Afyon, Sıvas, Kayseri, İçel[4], Datça[5]).

1 Başka halklarda da, özellikle ilkellerde ruhu nefes gibi tasarımlama oldukça yaygındır. Bu konuyla ilgili fazla bilgi için bkz. ÖRNEK, "İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane", s. 26–28

2 ULUĞ, s. 109

3 "Ruhumuz sinek olduğundan kedi kapar"
KOŞAY, Ankara Budun Bilgisi, s. 154

4 Yeşil kanatlı bir sinek olarak düşünülür.
UĞUR, s. 22

5 Ölümden sonra bir haftaya dek, eve yeşil kanatlı sinek konarsa, bunun ölünün ruhu olduğuna inanılır (D. A.).
Manas destanında, kahraman Manas'ın ölümünde: "Diyorlar ki Manas'ın sineğe benzer canı çıktı, gerçek evine gitti".
İNAN, A.: Tarihte ve Bugün Şamanizm, s. 182

"*Kelebek ya da Kâbe böceği gibidir*" (Döğer B./Afy.).
"*Kuş gibidir*" (Kayseri, Merzifon, Bergama Köyleri[6], İçel[7]).
"*Kepenek böceği gibidir*" (Merzifon).
"*İnsan gibidir*" (Kayseri, Türkmen K./Eskş.).

Bu somut benzetimlerin yanısıra, soyut benzetimlere de raslanılmaktadır.

"*Belli bir şekli yoktur; uçucudur*" (Boğazlayan).
"*Elle tutulamayan bir havaya benzer*" (Kayseri).
"*Gözle görülmeyen, insan öldükten sonra öbür dünyada yaşamaya başlayan bir varlıktır*" (Kasımağa K./Ank.).
"*Açık renkte, uçucu birşeydir*" (Kastamonu).
"*Renksiz, şekilsiz birşeydir*" (Merzifon).
"*Görülmeyen manevi bir varlıktır*" (Üzerlik K./Kays.).
"*Gözle görülmeyen birşeydir*" (Niğde, Aksaray).
"*Belli bir şekli olmayan, gözle görülmeyen hayalden ibaret bir şekildir* (Çorum).

Halka göre ruh, bedeni iki durumda terketmektedir: İnsan ölünce ve uyuyunca.

Ölünce (Niğde, Aksaray, Kayseri, Merzifon, Durağan, Kastamonu, Kasımağa K./Ank., Sıvas, Türkmen K./Eskş., Derekışla K./Ank., Nusret K./Balk., Kırşehir, Konya, Maraş, Erzurum, Söğütözü K./Erz., Urfa, Subaşı K./Çank., Afyon, Çankırı, Kayseri, Çorum, Talas, Ankara, Yozgat, Divriği).

Uyuyunca (Niğde, Aksaray, Sıvas, Kırşehir, Erzurum, Söğütözü K./Erz., Subaşı K./Çank., Uşak, Kayseri).

Ruh, bedeni ölenin:

Ağzından (Kayseri, Divriği, Boğazlayan, Uşak, Ankara, Merzifon, Talas, Çorum, Kayseri, Döğer B./Afy., Çankırı, Afyon, Subaşı K./Çank., Urfa, Söğütözü K./Erz., Erzurum, Maraş, Konya, Kırşehir, Nusret K./Balk., Türkmen K./Eskş., Kasımağa K./Ank., Durağan,

6 BAYATLI, s. 41
7 UĞUR, s. 22
8 Halkın uykuyu zaman zaman "küçük ölüm" olarak nitelemesi hatırlanmalı.

Niğde, Tunceli[9]) *ve burnundan* (Kayseri Uşak, Söğütözü K./Erz., Çerkezçukurhisar K./Eskş., Sıvas, Kastamonu) terketmektedir.

Bedeni terkeden ruh, zaman zaman evini ve geride bıraktıklarını ziyaret etmek için evin çevresinde dolaşır; evine gelir:

"*Evin çevresinde dolaşan ruh, evinde ışık, sağlık görürse memnun olur, sevinerek gider; yoksa üzülür; yakınlarının düşüne girer. Ölen öte dünyada rahatsa, düşü görenlere iyi görünür; rahat değilse, yani istekleri yerine getirilmemişse üzgün görünür* (Niğde).

"*Üç aylarda ve belli günlerde evine gelir*" (Merzifon).

"*Ceset mezara konuncaya kadar, ruh, evin çevresinde dolaşır* (Sıvas, Çorum).

"*Ruh, ölümden sonra, kırk gün süreyle evin çevresinde dolaşır* (Kastamonu).

"*İyi ruhlar özgürdür, çevrede dolaşırlar. Kötü ruhlar hemen cezalarını çekmeye giderler*" (Kırşehir).

"*Ruh, kutsal günlerde evini ziyaret eder*" (Afyon, Konya, Durağan, Kayseri, Boğazlayan, İstanbul[10], Tortum[11], İçel[12], Doğanköyü K./Erzu.).

Ruh, evini ve geride bıraktıklarını:

"*Dua istediği için*" (Merzifon, Kayseri, Nusret K./Balk., Durağan).

"*Geride bıraktıklarının kendisi için neler yapabilediklerini görmek için*" (Merzifon).

"*Geride kalanları özlediği için*" (Kayseri, Söğütözü K./Erz., Konya).

"*Evine bağlı olduğu için*" (Subaşı K./Çank., Çankırı).

"*Ocağının tütüp tütmediğini anlamak için*" (Maraş[13]) ziyaret eder.

Ölü ruhunu memnun etmek için:

"*Dua edilir*" (Niğde, Aksaray, Sıvas, Türkmen, K./Eskş., Nusret

9 ULUĞ, s. 109
10 BAYRI, s. 117
11 KARDEŞ, s. 60
12 UĞUR, s. 22
13 "Cuma günleri mevtanın ruhu gelir, (ocağım tütüyor mu?) dermiş. Bunun için ölünü yakınları cuma günleri ocağımız tütsün diye ateş yakıp fındık kadar bir yağ parçasını atarlar. Bu koku ölünün burnuna gider, ruhu şad olurmuş".
MÜŞFİKA, A.: HBH., Cilt 3, Sayı 25–26,s. 3

K./Balk., Kırşehir, Konya, Çorum).

"*Kur'an okunur*" (Kayseri, Merzifon, Durağan, Sıvas, Türkmen K./Eskş., Konya, Maraş, Çankırı, Afyon, Kayseri, Çorum, Talas, İstanbul[14]).

"*Mevlid okunur*" (Kayseri, Kastamonu, Sıvas, Erzurum, Çankırı, Afyon, Kayseri, Çorum).

"*Helva dağıtılır*" (Kayseri, Derekışla K./Ank., Maraş, Çorum, Urfa ve Siverek[15], Tortum[16]).

"*Yemek verilir*" (Sıvas, Maraş, Kayseri).

"*Yıkandığı yere su konulur*" (Kandıra[17], Karatepeliler[18]).

"*Sadaka verilir*" (Kasımağa K./Ank., Sıvas, Derekışla K./Ank., Nusret K./Balk., Afyon, Kayseri).

"*Kurban kesilir*" (Kastamonu).

"*Hayır yapılır*" (Erzurum, Urfa, Çankırı, Kayseri, Talas, Doğan K./Erzu.).

"*Şeker dağıtılır ,ışık yakılır*" (Urfa ve Siverek[19]).

"*Borçları ödenir*" (Söğütözü K./Erz., Talas).

"*Vasiyeti yerine getirilir*" (Söğütözü K./Erz.).

"*Bin sürülür*" (Çankırı).

Ruhun beden içinde bulunduğu yerler de değişmektedir.

Ruh:

Bedenin içinde, bedenin her yerindedir (Kayseri, Merzifon, Çankırı, Urfa, Maraş, Türkmen K./Eskş., Sıvas, Niğde, Çorum).

Kalbdedir (Boğazlayan, Merzifon, Talas, Kayseri, Afyon, Söğütözü K./Erz., Erzurum, Kırşehir, Sıvas, Kasımağa K./Ank., Kastamonu, Üzerlik K./Kays., Niğde).

Göğüsdedir (Çankırı, Derekışla K./Ank.).

Karındadır (Nusret K./Balk.).

Kafadadır (Söğütözü K./Erz.).

Omur iliğin kalça ile birleşdiği yerdedir (Merzifon).

14 BAYRI, s. 117
15 MÜŞFİKA, A., s. 3
16 KARDEŞ, s. 15
17 UYGUNER, M.: TFA., Cilt 5, Sayı 105, s. 1669
18 YALGIN, A. R., s. 65
19 MÜŞFİKA, A. 9. s. 2-4

3. Bölüm

Ölüm Sonrası

A. MEZARLIKLAR, MEZAR TAŞLARINA YAZILANLAR SÜSLER, SEMBOLLER, ÖLÜYLE GÖMÜLEN ÖTE - BERİ

Türkiye'de mezarlıkların büyük bir bölümü terkedilmişliğin ve bakımsızlığın en ilkel çizgisindeyken, çok az bir bölümü de temiz, derli toplu, çiçekli ve süslü bir parkın özenli görünüşündedir. Köylerde, ilçelerde ve illerin çoğundaki dağınık ve bakımsız mezarlıklara karşılık özellikle büyük kentlerdeki kimi mezarlıklar Batı Ülkelerindeki benzerlerinden hiçte aşağı kalmayacak kadar bayındır ve iç açıcıdır.

Belediye örgütlerinin bulunduğu yerlerdeki mezarlıkların bakımı ilgili memurlar ve işçiler eliyle yürütülmekte, bekçiler tarafından korunmaktadır. Genellikle kentlerin dışına yakın yerlere kurulmuş olan mezarlıkların etrafı taş duvarlarla ya da çitlerle çevrilidir; içlerinde ya da yakınlarında çoğu zaman bir küçük cami ile gasılhane bulunmaktadır. Taşradaki mezarlıkların büyük bir bölümü bu düzenden yoksundur.

Köy ve kent mezarlıklarının genel görünüşü arasındaki büyük fark, mezarların tipleri, yapımı, taşları, süslenmesi vb. de kendini göstermektedir. Köylerde, çoğu ilçe ve illerde megalit kültür geleneğini sürdüren ilkel mezarlara karşılık, büyük kentlerdeki kubbeli, pahalı taşlı, mimar elinden çıkma ve hiç bir üslup özelliği taşımayan mezarlar hızla çoğalmaktadır. Kentlerdeki kültür değişmeleri bu tür mezarların yaygınlaşmasında önemli rol oynamaktadır.

Yurdumuzda, seyrek de olsa, ölenlerin mezarlıkların dışında bir yere gömüldükleri de görülmektedir. Eskiden camilere, tekkelere

gömülenlerin olduğunu biliyoruz. Bugün daha çok köylerde yol kıyısına, tarla sınırına, çeşme başına gömülenler vardır. Bu yerler ölenin kendi arazisidir ve onun vasiyeti sonucu mezar olarak kullanılmaktadır. Hopa ve Rize'de kimi ailelerin ölülerini evlerinin bahçelerine ya da evlerinin yakınına gömdükleri görülmektedir. Bir gazete[1] haberine de konu olan bu durum, yaptırdığımız soruşturmaya göre, söz konusu çevrede mezarlık için her zaman elverişli arazinin bulunmaması ve mevcut mezarlıkların da dolmuş olması nedeniyle açıklanmıştır. Bu açıklama da gerçek payı bulunmakla beraber, bu âdeti bütün yanlarıyla açıklayacak nitelikte görünmemektedir.

Mezarların süslenmesi için ağaç, çiçek ve belli otlar kullanılmaktadır. Mezarların başucuna ağaç dikmek, üzerlerine çiçek ekmek, bakımlı otlar yetiştirmek daha çok ilçe ve kentler için sözkonusudur. Mezarların süslenmesinde en çok selvi, akasya, asma, çam, iğde, kavak ağaçlarıyle gül, zambak, karanfil, menekşe ve sümbül gibi çiçekler; pelin, arabsaçı vb. otlar kullanılmaktadır.

I. Ölenin kimliğini, cinsini, yazgısını belirtme

Ölenin kimliğini, cinsini, yazgısını belirtmek amacıyle mezar taşlarına yazılar yazılması ve işaretler yapılması çok yaygındır. İslâm dininin sadece ölenin adı yazılı bir taşla yetinilmesini öğütlemesine[2] karşın, halk bu konuda bir sınır tanımamakta; mezar taşlarına ölenin adının, soyadının, nereli olduğunun, doğum ve ölüm tarihlerinin yanısıra dua istekleri, şiirler, beyitler, özdeyişler yazdırmakta; mezardakinin ölüm nedenini, sürdüğü hayatın mutsuzluğunu, doktorların ya da bir kazanın kurbanı olduğunu vb. dramatik ve dokunaklı biçimlerde kazıtmakta; daha çok büyük kentlerde görüldüğü gibi ölenin fotoğrafını da koydurtmaktadır.

Saptayabildiğimiz ilgi çekici mezar taşlarından kimi örnekleri aşağıya sıralıyoruz.[3]

1 GÜNAYDIN Gazetesi, 6.1.1970

2 BİLMEN, s. 345

3 Mezar taşlarındaki yazıların çoğunda imlâ ve anlatım yanlışları vardır. Verdiğimiz örneklerde, orijinallikleri bozulmasın diye bu yanlışları düzeltme yoluna gitmedik, oldukları gibi aldık.

Fatiha isteyenler:

Dur Yolcu
"Ben de senin gibiydim
Sen de benim gibi olacaksın
Bir Fatiha okursan
Bu toprakta bulacaksın"
Bilâl Aköz
D. 1319–Ö. 31.8.1963

"Ziyarete gelenler
Görür bizi erenler
Ömür uzun olsun
Bir Fatiha verenler"
Saliha Karol
D. 1294–Ö. 20.8.1969

Ey ben-i adem! Ben de senin gibi dünyada idim. Geldim, yürüdüm. Bana bak ibret al. Bir Fatihaya muhtacım. Bütün ehli islâm ruhuna bir Fatiha! Beni de hatırından çıkarma!"
(Erzurum)

"Allah baki ziyaretten
Muradım bir duadır
Bu gün bana ise
Yarın sanadır"
Etem Kızı Fatma Kara Sakal ruhuna Fatiha
Doğum 1909
(Datça)

Öldüğü günü ve tarihi belirtenler:

"Gezdim aranızda, gönlün dostunda
Oturmuşum meğer veli postunda
Külük camisinde, kürsü üstünde
Tevhitle can verdin Kadir gecesi
Şehitliğin olmaz bundan yücesi"
(Kayseri)

"Çocuğuma ölüm tarihi oldun
Büktün belimi 16 nisan
Sende açılırken çiçekler güller
Soldurdun gülümü 16 nisan
Beş altı saat içinde hemen
Kırdın fidanımı 16 nisan
Bin üç yüz otuz ikinci yılda
Gömdüm Hüseyinimi on altı nisan"[4]

(Tahtacılar'daki bir Mezardan)

"Kalk mezardan Kaya arzı meram et
Faciayı anlat bize ayan et
Cuma günü kurban oldun
Kurbanda binlerce yıl adın vardır
Kuranda koçtan önce kurban olan kayadır
Kaya adın tarihi bir rüyadır"

(Balören B./Çankırı)

Geride bıraktıklarıyle yakın ilişkiyi sürdürdüğünü belirtenler:

"Evlâdına misafir gelipte ani ebediyete kavuşan ve evlâtlarının kalbinden silinmeyen Düzce sabık evkaf memuru Hasan Tok ruhuna Fatiha"

D. 1387-Ö. 1.7.1954
(Ankara, Asri Mezarlık)

"Yetim kalan çocukların beşide kabrim başında okuyup ruhumu okşarlar
Görürüm onları hep karşımda"

Konya Eşrafından Mustafa oğlu Osman
D. 1316. Ö. 1953
(Ankara, Asri Mezarlık)

Felekten, talihten ve doktordan yakınanlar:

"Dağlar başıma felek
Gözüm yaşıma felek
Akıbet kuş kondurdun
Mezar taşıma felek"

(Divriği)

4 YILMAZ, s. 86

Zeynep Özerdem
1957 de selde boğuldum
Hayata doymadan öldüm."
D. 1317-Ö. 1957

Emine Ersan
"Altı senede 5 defa ameliyat oldum. Zalim doktorun elinde öldüm."
D. 1319-Ö. 1962

(Ankara, Asrî Mezarlık)

Kaza sonucu öldüğünü belirtenler:

"Yedi aylık Güveyi iken Elektrik kazasında vefat etti."
Mersin

Rıza oğlu
Saffet Çalışkan
D. 1939-Ö. 1962
(Ankara, Asri Mezarlık)

"Bir kazaya kurban gittim
Faniye dönüş ettim"
(Ankara, Asrî Mezarlık)

Kız kardeşi ile oynarken kaza sonucu kendini vuran 15 yaşındaki bir gencin mezar taşına yazılanlar:

"15 yaşında beklemezdim feci ölümü
Bir taktir ilahidir olamaz dönümü
Bu kaza 1 eceli düşünmezdim ben
Al kanlar içinde kaldı o nazik ten
Gözüm yumdum hayata bir an içinde
Ana baba kardeşlerim kaldı hüzün keder içinde"
Mehmed oğlu Sami Çuhadar Ruhuna Fatiha
Ölüm 7.1.1942
(Datça)

"Erzurum Eşrafından Şah
İsmail oğlu Şamil Kapu,
Dört aile reisi, 60 Nufus babası ruhuna Fatiha
D. 303, Ö. 1961

Mezarı yaptıranlar umumiyetle evlâtları
Devlet yolunda çok fedakârlık yaparak
çok eşkıyalarla çarpışan ve adalete teslim etmiştir"
(Ankara Asrî Mezarlık)

Kaynak kişilerden, Erzurum'lu Behçet Efendi, Erzurum'daki eski bir mezarda yanyana duran dört mezarın taşlarında aşağıdaki yazıları okuduğunu söylemiştir:

1. mezar taşında: "*Bu dünyada benim ekmeğimi yemeyen kalmadı*"
2. mezar taşında: "*Bu dünyada benim kahvemi içmeyen kalmadı*"
3. mezar taşında: "*Bu dünyada benim yemeğimi yemeyen kalmadı*"

Bunlarla yanyana olan 4. mezar taşında ise: "*Sakın aldanmayın pezevenklerin sözüne! Biri fırıncıdır, biri kahvecidir ve öteki aşçıdır*".

Erkek ve kadın mezarlarına kimi yerlerde belli işaretler konmaktadır. Örneğin Kızılcahamam'da kadın mezarlarına "yenge mezarı" denmekte ve mezarların başına beş kollu, çatala ya da yabaya benzer bir tahta dikilmektedir. İçel'de kimi yerlerde ölen kadınsa mezar taşına bir saç beliği, erkekse bir serpuş resmi yapılır.[5] Divriği'de kadın mezarlarına çiçek, erkek mezarlarına da tabanca tüfek resmi yapılır. Balıkesir'in Nusret köyünde başucuna dikilen tahtaya ölen erkekse tek kertik, kadınsa çift kertik yapılır. Genç kızın ve delikanlının baş tahtasına da allı-morlu mendil bağlanır.

II. Mezar taşlarına yapılan resimler ve meslek işaretleri

Mezar taşlarına ölenin adının, soyadının, doğum ve ölüm tarihinin; yukarda örneklerini verdiğimiz çeşitli yazıların, şiirlerin, özdeyişlerin ve dua isteklerinin yanı sıra desenler, motifler ve daha çok büyük kentlerdeki mezarlıklarda görüldüğü gibi meslek belirten işaretler ve amblemler işlenmektedir.

Mezar taşlarına yapılan motifler içerisinde çiçeğin yaygın oluşu dikkati çekmektedir. Çiçek salt süs olsun (Erzurum, Kastamonu, Çankırı) diye yapıldığı gibi, genç ölenleri (Erzincan,

5 UĞUR, s. 24

Kayseri, Merzifon) belirtmek amacıyle de yapılmaktadır. Çiçeğin yanı sıra ağaç motifleri de yapılmaktadır. Kuş motifi de oldukça yaygındır.[6] Ayrıca ölüm nedenini ya da ölenin kişiliğini açıklayan resimlere de raslanılmaktadır. Örneğin İçel'de kişi öldürülmüşse: bıçak ve tabanca; hastalıktan ölmüşse, külah resmi; suda boğulmuşsa bardak resmi yapılmaktadır.[7] Ünye'de ikiz kardeşler ölmüşse, mezar taşına iki kız resmi yapılmaktadır. Ölen hocaysa, mezar taşına sarık biçimi verilir. Erzincan'ın Söğütözü köyünde, mezar taşına yapılan ibrik resmi, içinde yatanın "dini bütün ve temiz" olduğunu anlatmaktadır. Sıvas'ın İmranlı ilçesine bağlı Kevenli köyünde mezar taşlarına ölenin sağlığında sevdiği meyve resmi, tabanca, av resimleri ve konukseverliğinin belirtisi olarak da çay bardağı ve fincan resimleri yapılmaktadır. Tunceli'nde "düzgünce yontulmuş kaya parçaları üzerine tüfek, Ali'nin Zülfikârı resmedilir; ağaların ve ağazadelerin yiğitlik ve kahramanlıklarını belli etmek için koç başlı mezarlar yapılır"[8]. Tahtacılar'da[9] ve Güney'deki kimi Yörük oymaklarında[10] mezar başına kırmızı renkte bayrak takmak âdeti vardır.

Bunlara karşılık ölenin toplumsal yerini, özellikle mesleğini belirten resim ve amblemlere en çok büyük kentlerin mezarlıklarında raslanılmaktadır. Ankara asrî mezarlığında saptadığımız amblem ve semboller ve bunların karşıladıkları meslekler şöyledir: *Terazi* (hukuk adamı), *lokomotif* (demiryolcu) *kitap ve meşale* (öğretmen, eğitimci), *kokart* (subay), *sol anahtarı* (müzisyen), *kavuk*, *sarık* (din adamı), *çapa* (denizci), *tuval* (ressam), *makas* (terzi), *boks eldiveni ve kupa* (boksör)[11].

6 "Can kuşu, gönül kuşu, insanın kuşa çevrilmesi; ruhun can kuşu şekliyle uçuşu ve türlü efsanevi kuşların yanı sıra, meslek belirtiş, avcılık vb. maksatlarla da kuşlar kullanılmıştır".
TANYU, H.: Türkler'de Taşla İlgili İnançlar, s. 175

7 UĞUR, s. 25

8 ULUĞ, s. 110

9 YILMAZ, s. 82

10 RIZA (Yalgın), s. 77

11 22 Haziran 1971 tarihli Milliyet gazetesinde, ölen bir futbolcunun Samsun'daki mezar taşına bağlı bulunduğu klübün renklerini taşıyan ayak topuyla oyuncunun resminin konduğu haber veriliyordu.

III. Ölünün eşyasıyle gömülmesi, mezar üzerine araç-gereç, yiyecek-içecek vb. bırakma ve mezar üzerinde ateş yakma

Bugün Anadolu'da, atalar ve ölüler ibadetinin tipik belirtilerinden olan, ölüyü kişisel eşyasıyle birlikte gömme ya da mezarının üzerine, çevresine yiyecek-içecek, araç-gereç bırakma âdetine de raslanılmaktadır. Ancak pek sık görülmeyen bu örneklere dayanarak, bu konuda bir genellemeye gidemeyiz.

Anadolu'nun beşiklik ettiği eski kültürlerde[12] görülen mezarlara hediye, yiyecek, içecek, kişisel eşya bırakma âdetine, bugün de yurdumuzun kimi yerlerinde raslanılmaktadır.

Sıvas'ın İmranlı ilçesine bağlı Kevenli köyünde ölenin sağlığında kullandığı saat kösteği, sigara tabakası mevsim kış ise yatağı yorganı ile (üşümesin diye) gömüldüğü olur. Urfa'da kadın ölünün yüzüğü, küpesi ve gelinliğiyle gömüldüğüne raslanılmaktadır. Sıvas'ın Yalören Köyünde ölü parmağındaki yüzüğüyle gömülmektedir. Çankırı'nın Subaşı Köyünde mezara bir miktar para atılır (Ölünün gömüldüğü mezara daha önce bir başkası gömülmüşse, ikisi arasındaki "ihtilafı ve haksızlığı" önlemek için). Aynı âdet Tahtacılarda da görülmektedir: Ölünün gömüleceği mezarda çürümüş bir ölü çıkarsa, mezarın içine metelik atılır.[13] Anamur'a bağlı Çarıklar köyünde de ölünün ağzına para kıstırılmaktadır. Bergama köylerinde ölünün bütün eşyası, ölüyle birlikte mezara konur, giysi-

12 Öntarih Anadolu'sunda, mezarlara hediye bırakmak, ölülere yemek, içki sunmak ve dünyada işine yarayan eşyayı beraberinde götürmesini sağlamak âdeti vardır(...) Batı, Orta ve Doğu Anadolu'da Kalkolitik çağın ölü hediyeleri, içine yemek ve içki konulan çanak çömleği, ölünün madenden yapılan kişisel süs eşyasını taştan bıçağını ve topuz başını kapsamaktadır (...) Öntarihte Anadolu'da din ve kültle ilgili ölü hediyeleri büyük bir yer tutmaktadır. Din ve kültle ilgili ölü hediyelerinin en güzel örneklerini Alacahöyük mezarları vermiştir. Profan anlamları olan ve günlük işlerde kullanılan ölü hediyeleri ise çanak çömlek, savaş araçları ve süs eşyası olmak üzere üçe ayrılır. Tekeköy, Dündartepe, Kaledoruğu, Maşat, Alişar, Ahlatlıbel ve Hashöyük'de yalnız günlük işlerde kullanılan ve eşlerine kültür katlarında da raslanan ölü hediyeleri bulunmuştur. Bunlar: Testi, tencere, vazo, fincan, opsidiyen bıçak, balta, sapan taşı, bakır ya da tunçtan hançer, kama, bıçak, balta, kefen ve elbise iğnesi, küpe, bilezik, yüzük, boyun halkası, ağırsak gibi profan anlamları olan ölü hediyeleri ile kişisel süs eşyasıdır.

ÖZGÜÇ, T.: Öntarih'te Anadolu'da Ölü Gömme Âdetleri, s. 75–76, 77, 78, 85, 88

13 YILMAZ, s. 80

lerinin bir bölümü de parçalanarak ağaçlara bağlanır.[14] Datça'da mezara çaputtan yapılma bir hediye bırakılır. Bu hediye, uzun bir ipin üzerine küçük başka başka bezlerin bağlanmasından meydana gelmiştir ve ölünün dünyada bıraktığı emanetlerini, eşyalarını temsil etmektedir. Bu uzun bezli ipin uçları, mezarın iki ucunda bulunan çalı ya da taşlara bağlanmaktadır. Karatepeliler'de ölü kefene sarılırken, köylü, harağacı dalından ve yapraklarından birer parçayı ölünün eline sıkıştırır; dünya hediyesi olarak bu yaprakları verirken "bu yaprağı al, babama hediye götür" der.[15] Tahtacılarda mezarın etrafına çiçek saksıları sıralanır, mezarın başucuna bir desti ve bir bardak konur, ziyaretlerde kahve pişirmek için bir de ocak yapılır.[16] Yine Tahtacılarda "mezarın baş ve ayak uçlarına başı geniş ve yuvarlak, ucu ince iki tahta dikilerek tepelerine birer çivi çakılır, ölünün kullanılmamış örtülerinden, mendillerinden ve kefeninden ensiz ve uzun parçalar yırtılıp yün ipe dizilir ve dikilen ağaçlar yelgiye bağlanır ki buna "yel bayrağı" denir".[17] Tahtacılar "bu bayrağın altına şeker korlar ve hergün ölen insanın en yakın akrabaları yahut kendi çocukları ibadet kabilinden bayrağın altından birer şeker alıp yerler"[18]. Ünye'de mezara yemek bırakılırken, Tortum'da[19] cuma günleri mezarların üzerine yem dökülür.

Ayrıca, mezar üzerine su dökmek, içi dolu ya da boş su kabı bırakmak âdeti çok yaygındır.

Mezara hediye, yiyecek-içecek, araç-gereç, para vb. bırakmak âdeti eskiden olduğu gibi bugün de gerek ilkel, gerek geleneksel, gerekse uygar toplumlarda görülmektedir.[20]

14 BAYATLI, s. 41
15 YALGIN, s. 65
16 YILMAZ, s. 82
17 YILMAZ, s. 81
18 (Yalgın) RIZA, s. 77
19 KARDEŞ, s. 61
20 Zulular ölülerinin mezarlarına, giyim eşyalarını, uyku için gerekli örtülerini ve hasırlarını, tütün kutularını ve bahçelerde yetişen her çeşit meyvenin tohumlarını bırakırlar. Aynı durum, çok daha çeşitli eşya ile Ewelerde de görülür.
DAMMAN, s. 187
İlkeller ölünün öte dünyaya gidişini ve oradaki hayatını kolaylaştırmak için mezarına yiyecek-içecek, süs eşyası, silâh ,av araçları, para, minyatür merdiven (gökyüzüne tırmanmak için) ve minyatür kayık (ölüler ırmağını geçmek için) korlar.
ÖRNEK, İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane, s. 116
Örneğin Sagaylar ölü hediyesi olarak, ölünün sağ eline bir torba ya da kap içinde yemeğini, tütününü, ağızlığını koymaktaydılar.
KATANOFF, s. 229
Almanya'da, mezara, geleneksel eşyanın yanısıra bugün gözlük, oyun kâğıdı, içki şişesi, tütün, pipo, sigara vb. konduğu görülmektedir.
ZENDER, M.: Grabbeigaben im heutigen deutschen Volksbrauch, s. 39

Mezara hediye bırakmanın yanısıra mezar üzerinde ateş yakma âdetine de raslanılmaktadır. Üç, yedi ve kırk gün gibi dinsel ve büyüsel süreler arasında değişen ateş yakma âdetini halk, "ölüye vahşî hayvanlarla kötü ruhların yaklaşmaması" nedeni olarak açıklamaktadır.[21]

21 Halkın bu konudaki kendi yorumu doğrudur. SCHWEBE'nin de haklı olarak belirttiği gibi "ateşin ve ışığın asallığı ve yaygınlığı, bunların "uzaklaştırıcı" gücünden geliyor tasarımında yatmaktadır. "
SCHWEBE, s. 57

B. ÖLENİN GERİDE BIRAKTIĞI GİYİM EŞYASIYLE İLGİLİ İŞLEMLER

Ölenin geride bıraktığı eşyasıyle ilgili işlemlerin oluşmasında başlıca iki temel neden vardır: Ölenin geri geleceği korkusu, ölünün anısını yaşatma isteği. Ölenden geride kalan çok kişisel eşya içerisinde özellikle giysilerinin ve ayakkabılarının başkalarına verilerek en kısa zamanda evden uzaklaştırılması ya da birincilerin yıkanarak "ölümün bulaştırdığı öldürücü etki" den arıtılması, hatta -çok seyrek de olsa- yakılarak bu etkinin hepten yokedilmesi dikkati çekmektedir. Her ne kadar ölenin giyim eşyasını başkalarına vermenin yüzeydeki nedeni "hayır yapma" amacını taşıyor gibi görünüyorsa da, temeldeki neden yukarda belirttiğimiz korkuda yatmaktadır. Çünkü, ölenin, ölümden sonra da geride bıraktıklarıyla -ister insan, isterse eşya olsun- olumlu ya da olumsuz yönden ilişkisini sürdürdüğüne inanılmaktadır.[1]

Halkın kendisi de, ölünün giysileriyle ilgili işlemleri çoğu zaman bu açıdan yorumlamaktadır. Şöyleki:

1) *Ölen, "döner gelir" diye, ölenin giysilerinin üç gün içinde yıkamak ya da üzerine su serpmek gerekir* (Ankara, Çubuk).

2) *Ölü evden çıktıktan sonra, "bu artık son olsun" diye eskisi yenisi ardından atılır*[2] (Hopa, Rize)

1 Ölünün geride bıraktıklarıyla ilgili dinsel ve büyüsel işlemler ilkellerde daha belirgindir. Bu işlemler ölenin eşyasını, hayvanlarını, karısını, çocuklarını, hizmetçilerini ve kölelerini içine almaktadır. Örneğin kimi ilkellerde ölü gömülürken kişisel eşyası da mezara bırakılır ya da yakılır, kırılır, çok seyrek olarak da suya atılır ya da yüksek bir yere asılır.
ACIPAYAMLI, O.: İptidailerde Ölü Gömme İle İlgili Bazı Pratikler ve İzahları, DTCF. 1963, s. 245–247

2 "Bundan sonra gelecek ölüm olayı da böylece atılmış olur" (K.K.Y.).

3) *"Ruhu üstünde dönmesin" diye, ölenin çamaşırı yıkandıktan sonra başka birine verilir*[3] (Ankara).

4) *Cenazenin temiz ve yeni giysisinden biri, ölenin gözü kalmasın diye salının üzerine atılır* (İçel[4]).

5) *Ölenin yeni elbisesi varsa, üzerine su serpilir, dışarıya asılarak ayazlandırılır*[5] (Ankara[6]).

6) *Ölenin giysileri yıkanmak üzere dışarı çıkarılır, yıkandıktan sonra içeri alınır* (Haymana)

7) *Ölünün yatağı ve sırtından çıkarılan çamaşırı üç gün olduğu gibi bırakılır. Bundan sonra önce soğuk, ardından da sıcak su ile yıkanarak yoksullara verilir. Yalnız gömleği sokakta yakılır* (Siverek[7]).

8) *Ölenin giysisi yıkandıktan sonra yoksullara verilir; bu giysilere "soyka" denir* (İçel[8]).

9) *Ölenin ayakkabıları o gün birine verilir* (Sıvas[9], Haymana[10], Maraş[11], Şebinkarahisar[12]); *ayakkabıları dışarı konur* (Hopa, Rize).

Kaçınma niteliğindeki bu işlemlerin dışında ölenin giysisi, ayakkabısı, şapkası vb. genellikle yoksullara, yoksul akrabalara, dullara, hocalara, yıkayıcılara[13] hayır ya da emek karşılığı olarak verilmektedir.

Ölenin giysilerinin, şapkasının ya da kuşağının -seyrek de olsa- asıldığı, özel olarak saklandığı da görülmektedir. Örneğin öle-

3 KOŞAY, H. Z.: Ankara Budun Bilgisi, s. 154

4 UĞUR, s. 24

5 Kazak-Kırgızlarda da ölenin giysileri yıkanır ve gökyüzünde yıldız görününceye dek dışarda bırakılır.
KATANOFF, s. 280

6 KOŞAY, s. 154

7 MÜŞFİKA, A.: HBH., Cilt, 6, Sayı 66, s. 142

8 UĞUR, s. 25

9 "Darlığı gitsin" diye (K.K.Y.).

10 "Kabri dar olmasın, ölüyü sıkmasın" diye (D.A.).

11 MÜŞFİKA, A.: HBH., Cilt, Sayı, 25-26, s. 3

12 OKUTAN, S. 411

13 Ölenin gömülmeye hazırlanışında katkıları olan kimselerin ölenin giysileri üzerinde hak sahibi olmaları âdeti oldukça yaygındır. Örneğin Kazak-Kırgızlarda cenazeyi yıkayanlar, ölümden yedi gün sonra ölenin giysilerini alırlar.
KATANOFF, s. 27

nin şapkası ve kuşağı yüksek bir yere asılır[14] (Şarkışla); *"ölünün giysilerinin kimileri evde bir yerde daima askıda durur"* (Yemençayır K./ Kars); *"ölenin şapkası evde yüksekçe bir yere asılır"* (Haymana).

Ölenin[15] saat, bilezik, yüzük, kalem, kordon, çakı, cüzdan, tabaka, silah[16] vb. ufak tefek kişisel eşyası anı olarak saklanır; geride bıraktığı malı ve mülkü de geçerli kanunlara uyularak mirasçıları tarafından paylaşılır. Ancak, ölen, sağlığında servetiyle hastahane, çeşme, kitaplık okul vb. yapılmasını vasiyet etmişse, vasiyeti yerine getirilir.

14 ÖRNEK, 1966, s. 92
15 BAYRI, s. 117
16 GÜSAR, V.: Çerkezlerde Cenaze Törenleri, YKD., Cilt V, Sayı 28, s. 17–20.

C. ÖLÜNÜN BELLİ GÜNLERİ

Anadolu'da ölünün dinsel törenle ve yemekle anıldığı belli günler vardır. Bunların başında ölünün *"kırkıncı"*, *"elli ikinci"* günleriyle *"yılı"* gelmektedir. Daha seyrek olmakla beraber, *"üçüncü"* ve *"yedinci"* günlerde de ölü belli bir biçimde anılmaktadır.

Aslında belli sayıların[1] karşıladığı bu tür günler, sözkonusu sayılara kazandırılmış olan dinsel, büyüsel ve geleneksel niteliklerden dolayı önemsenmişler, giderek bir takım âdetlerin bünyelerine ana öğe olarak yerleşmişlerdir. Hayatın çeşitli dönemlerinin çevresinde kümelenen âdetlerin ve inanmaların çoğunun biçimsel ve fonksiyonel özelliğini oluşturan bu tür sayılar başka halkların[2] folklorlarında da önemli bir yer kapsamakta ve karşıladıkları günleri kutsal ve töresel alanın içine almaktadırlar.

Ölünün kırkıncı[3] günüyle ilgili olarak yapılan işlemler şunlardır:

1 Dinsel ve büyüsel olarak nitelenen rakamlarla ilgili olarak bkz. ACIPAYAMLI, Türkiye'de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü, Ankara 1961; GÜLENSOY, T.: Türklerde 3, 7 ve 40 Sayıları, Ankara 1966; KARAHAN, A.: İslâmiyette 40 adedi hakkında, İst. Üniv. Ed. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt 4, Sayı: 3, s. 266–269, İstanbul 1951; ÖRNEK, 1966, s. 53–54; ROSCHER, Die Zahl vierzieg im Glauben und Brauch der Semiten, 1909; TREBITSCH, R.: Versuch einer Psycholgie der Volksmedizin und Aberglauben, Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien, Wien 1913.

2 Örneğin İsviçre'de ölümden sonraki 7. ve 30. günler Katoliklerin bulundukları havalide defin töreni gibi kutlanır. "Otuzunda" o zamana dek ölenin evinde yanan "otuz ışığı" söndürülür. Bir yıl sonra ve yılın başka günlerinde anmalar yapılır.
HOFFMAN-KRAYER, s. 38
Kazak-Kırgızlarda 7., 20., 40. günlerde ve yıldönümünde mollalar ölünün evinde Kur'an okurlar. Sagaylarda aynı günlerde ve yılında kutlamalar yapılır, yemekler yenir, içkiler içilir. Beltirlerde bu günlerin ve yıldönümünün dışında bir de altıncı ayı kutlanır.
KATANOFF, s. 109–110, 113, 279

3 Roscher, kırk rakamını çeşitli halklarda inceleyerek, bu rakamın doğum ve ölümle ilgili âdetlere temel olan tasarımlarda önemli rol oynadığına değiniyor. Gerek doğumda, gerekse ölümde kırk günlük sürenin "pislik süresi" olarak kabul edildiğini belirtiyor.
ROSCHER, Die Zahl vierzieg im Glauben und Brauch der Semiten, s. 29

a) *Yemek verilir* (Nusret K. / Balk., Kevenli K. / Siv., Divriği, Söğütözü K. / Erz., Erzurum, Türkmen K. / Eskş., Aybastı, Hal K.[4] / Elaz., Bergama Köyleri[5]).

b) *Helva dağıtılır* (Kırşehir, Niğde, Divriği).

c) *"Kırklığı" dağıtılır* (Sıvas).

d) *Mevlid okutulur* (Kırşehir, Konya, Merzifon, Niğde, Sıvas, Boğazlayan, Afyon, Çorum, Balören B. / Çank., Eskişehir, Kastamonu, Derekışla K. / Ank., Doğankent B. / Gir., Van, Aybastı, Hal K[6]. / Elaz., İstanbul[7]).

e) *Hatim indirilir* (Kayseri, Çubuk).

f) *Yasin okunur* (Divriği, Zara).

h) *Dua edilir* (Afyon, Yığınkaya K. / Bitl., Aybastı).

ı) 70 *bin indirilir* (Çorum)

j) *Kırk duası okutulur* (Erzurum).

Ölümün elli ikinci günü yapılan işlemler, ölünün kemiklerinin etinden bugün ayrıldığı tasarımında temellenen yaygın bir inanmaya dayanmaktadır. Halkın yaygın olan inanmasına göre, özellikle burun kemiğinin düşmesi ölüye büyük acı vermektedir. Örneğin bir kaynak kişi bu durumu, o gün verilen yemeğin nedenini şöyle açıklamaktadır: "Elli ikinci günü cesedin el ve burun kemikleri düşer. Burun kemiği düşerken ceset acı çeker. O gün halka verilen yemekleri, melekler, altın tabaklar içinde ölünün önüne koyarlar. Ölü, bunun sevinci ile burun kemiği düşerken verdiği acıyı duymaz. İşte bundan dolayıdır ki, elli ikinci gün mevlid okutularak yemek verilir" (C. Eşmeli, Uşak).

Elli ikinci gün yapılan işlemler de şunlardır:

a) *Mevlid okutulur* (Çubuk, Durağan, Uşak, Çorum, Afyon, Sıvas, Kayseri, Merzifon, Konya, Doğankent B. / Gir.)

b) *Kur'an okunur* (Kasımağa K. / Ank., Boğazlayan).

c) *"Elli ikinci gecesi duası" okunur* (Erzurum, Çorum, Urfa)

4 ERDENTUĞ, s. 106
5 BAYATLI, s. 41
6 ERDENTUĞ, s. 106
7 BAYRI, s. 117

d) *Dua edilir* (Afyon, Divriği, Maraş).

e) *Yemek verilir, helva dağıtılır* (Uşak, Kayseri, Merzifon, Sıvas, Nusret K. / Balk.)

Bu iki belli günün dışında, ölüm yıl dönümünde, ölünün yakınları ekonomik durumlarına göre camilerde ya da evlerde "ölünün ruhu için" mevlid okutturmakta, şeker dağıtmaktadırlar. Ölünün "üçüncü" ve "yedinci" günlerin de de mevlid okutulduğu, dua edildiği, yemek verildiği ve helva dağıtıldığı görülmektedir.

Ölünün mezarlıkta ilk kez ziyaret edildiği gün ve zaman konusunda belli bir ölçüye raslanılmamakta, bu gün ve zamanlar ölü sahiplerinin bu konudaki düşünce, yorum ve tutumlarına göre değişmektedir. "İlk ziyaret" günü ve zamanıyle ilgili olarak aldığımız cevaplar şunlardır:

a) *Ertesi sabah güneş doğmadan en yakın tarafından ziyaret edilir* (Ankara).

b) *Ertesi gün* (Ankara, Afyon, Sıvas, Uşak).

c) *Bir hafta sonra* (Çubuk "Çünkü gelen gidenden ancak baş alınır". Eskişehir, Durağan, Erzurum, Zara, Sıvas, Niğde, Kırşehir).

e) *İstenildiği zaman* (Kasımağa K. / Ank., Uşak, Boğazlayan, Zara, Konya).

f) *Kırk gün sonra* (Kastamonu, Eskişehir, Sıvas).

g) *Ölü sahibine bağlı* (Merzifon, Eskişehir).

h) *Üç gün sonra* (Urfa, Balören B. /Çank., Çorum, Divriği, Kevenli K. / Sıv. Maraş)

ı) *Gömüldükten sonra gelen ilk cuma* (Çorum, Kayseri).

j) *İlk perşembe* (Kayseri)

k) *İlk cumartesi, güneş doğmadan* (Merzifon).

İslâm geleneği, mezar ziyareti için cuma, perşembe ve cumartesi günlerini öğütlemektedir[8].

Arife, bayram ve kandil gibi kutsal günlerde ölüleri ziyaret etmeye büyük önem verilmekte, mezarlıklar ziyaretçiler tarafından dolup taşmaktadır.

8 Bkz.: Dört Mezhebin Fıkıh El Kitabı, s. 509

D. YAS

Yakınını kaybeden bir insanın bu olay karşısında duyduğu tepkiler şaşkınlık, isyan ve acıdır. Toplumsal, ekonomik, biyolojik ve duygusal yönden bağlı bulunduğumuz bir insanın kaybından duyduğumuz acı insancıl bir tepkidir. "Kaybedilenin bir daha yerine getirilemiyeceğinin acısı bütün toplumlarda yasın antropolojik temelini oluşturmaktadır. Yas, toplum tarafından bizim için "önemli" olarak tanımlanmış insanların ve yakınlarımızdan birinin kaybıyle duyulan acı ve üzüntüyü toplumsal kalıplar içinde ifade etmektir."[1]

Toplumsal bir kurum niteliğinde olan yasla ilgili âdetler; bu âdetlere bağlı işlemler, kaçınmalar acı çekeni belli etme, belirli bir süre yeni durumuna alıştırma, acısını azaltma ve giderek bu durumdan çıkarma amacına yöneliktir. Dünyanın her tarafında, gerek ilkel gerekse yüksek kültürlerde bu amaçla uygulanan bir takım âdetler ve törenler görülmektedir[2].

Aynı durum Anadolu Halkı için de sözkonusudur. Şimdi etnolojik temeli bakımından aynı, fakat biçimsel ve yöresel özellikleri bakımından farklı olan bu âdetleri görelim.

I. Yas süresi ve bu süreyi belirleyen etkenler

Yurdumuzda ölenin ardından "yas tutma" nın süresi[3] kesin bir zaman parçasıyle sınırlandırılmamakta, bu süre üç gün ile yedi sekiz yıl[4] arasında değişmektedir. Araştırmalarımızda "üç gün", "bir

1 ALOIS, H.: Einstellungen zum Tod und ihre soziologische Bedingtheit, s. 126, 131

2 Bu tür âdetlerin yaygınlığı ve örnekleri için A. VAN GENNEP'in "The Rites of Passage" (s. 146–165) adlı eserine bakılabilir.

3 Yas süresi gerek ilkel, gerek geleneksel, gerekse uygar toplumlarda da kesin bir sınır çizmemektedir. Örneğin İsviçre'de altı hafta ile iki yıl arasında değişmektedir. HOFFMANN-KRAYER, s. 37

4 ERDENTUĞ, 1956, s. 105

hafta", "bir ay", "kırk gün", "altı ay", "bir yıl" ve "bir yıldan çok" olarak sınırladığımız zaman birimleri içerisinde en çok "kırk gün" lük olanı saptanmıştır. "Kırk gün" den sonra sırasıyle "üç gün", "bir hafta" ve "bir yıldan çok" olanlar gelmektedir. "Kırk gün" lük yas süresinin çok yaygın olması, kırk rakamının dinsel ve büyüsel niteliğiyle bağlantılıdır. Kişinin acısından ve ölümün dolaylı olarak bulaştırdığı "pislikten" arınması için, tıpkı kırklı kadınlarda ve çocuklarda[5] olduğu gibi "kırk gün"lük bir sürenin geçmesinin gerekliliğine inanılmaktadır. Şu halde, yas süresi belli, değişmez zamanlarla sınırlandığı gibi, bu süre gevşek ve oynak da tutulabilmektedir. Bunda psikolojik, ekonomik, dinsel, geleneksel ve toplumsal etkenler belirleyici bir rol oynamaktadırlar.

"Kırk gün" lük yas süresinin önünde ve ardındaki sürelerin belirlenmesi ölenin:

a) yakınlığına, uzaklığına
b) genç ve yaşlı oluşuna
c) erkek ve kadın oluşuna
d) kişiliğine
e) toplumsal yerine
f) çevresine
g) sayılıp sevilmesine
h) ölüm biçimine
ı) başsağlığına gelenlerinin azlığına, çokluğuna bağlıdır.

Ayrıca sürenin belirlenmesinde geleneğin ve dinsel bayramların da rolü büyüktür. Nasıl kırk rakamı dinsel, büyüsel ve geleneksel niteliğiyle yas süresinin sınırını belirliyorsa, ilerde göreceğimiz gibi dinsel bayramlar da sürenin belirlenmesinde etkili olmaktadır.

Genel olarak kadınlar erkeklere bakarak daha uzun süre yas tutarlar. Kadının duygusallığı, işi gereği çoğu zaman evde oluşu, anılarına bağlılığı, başsağlığına gelenleri karşılaması; öte yandan kocası aracılığıyle toplumsal kişilik kazanması ve ekonomik destek bulması; bu desteğin kaybıyle de büyük bir kişilik bunalımına düşmesi, acısına yoğunluk ve süreklilik kazandırmaktadır. Buna karşılık erkeğin, karısının ölümüyle toplumsal yerini, mesleğini ve kişiliğini kaybetmemesi; gerçekliği, dışa dönüklüğü, ekonomik sorumluluğu yas süresini kadın gibi uzatmasını engellemektedir.

5 AÇIPAYAMLI, 1961, s. 93-96, 122

II. Yas süresinde uyulması gereken kaçınmalar

Yas süresince gerek kadın, gerek erkek, gerekse ailenin öteki üyeleri bir takım şeyleri yapmaktan kaçınırlar. Genellikle renkli ve süslü şeyler giyilmez; süslenilmez; gezmeye, eğlenceye gidilmez; radyolar açılmaz; bir süre dışarıya çıkılmaz, işe gidilmez; yıkanılmaz, traş olunmaz.

Bu arada nışan, düğün, sünnet vb. gibi törenler ya ileri bir tarihe ertelenir, ya da sessiz sedasız yapılır. Komşular ve akrabalar da ilişki derecelerine göre, bir takım şeylere dikkat ederek yaslı ailenin acısına ortak ve saygılı olmaya çalışırlar. Bu durum, ölenin üyesi bulunduğu cemaatın ya da topluluğun -daha az derecede- yasa katılmasını göstermektedir. Çünkü birinin ölümü, yakınlarının dışında, bağlı bulunduğu cemaatın ve toplumun üyelerini de derece derece etkilemekte, dengesel durağanlığı sarsmaktadır.

III. Yas giyimi ve yas belirtisi

Anadolu'da yas giyiminin rengi karadır[6]. Çok seyrek olmakla beberaber kara yerine ak da giyildiği olur.[7] Yas belirtisi olarak, rengin dışında, giysileri ters giyme[8] âdetine de raslıyoruz. Örneğin Kars'ın Yemençayır Köyü'nde kadınlar ölümün 52. gününe kadar giysilerini ters giyip başlarına kara başörtüsü bağlarlar. Öte yandan Erzurum'un Doğan Köyü'nde ölü sahipleri, yaslarını belli etmek için giysilerini yıkamazlar. Van'ın Karahan Köyü'nde kadınlar bir ay süreyle giysilerini ters giyerler.[9]

6 Oğuzlarda da yas belirtisi karalar giymekti. Bu gelenek Selçuklu devrindeki Türkmenler arasında, İran Moğollarında, Timurlularda, Kara-Koyunlularda, Ak-Koyunlularda, Anadolu beyliklerinde ve Osmanlılarda da görülmektedir.
SÜMER, F.: Oğuzlar, s. 404

7 Örneğin İnevi'nde "yas rengi aktır, ama ekonomik koşullar özel yas giyimi diktirmeye her zaman elverişli değildir. Onun için "giyimlik takımı (işliği, çintiyanı çok şalvar) ters çevirip içini dışına getirirler. Giyimlerinin de astarı üstüne gelmiş olur. Başlarına da ak çember bağlarlar. Böylece baştan ayağa ak giyinmiş olurlar".
ÖZALP, İ.: TFA,. Cilt 1, Sayı: 2, s. 335

8 Kırgız-Kazakların bazı boylarında kadınlar ağıt söyleyip ağlarken yüzleri duvara dönük otururlar, giysilerini de ters giyerler. Yazar aynı âdeti Kıçak-Köldönen boyunda da saptadığını belirtiyor.
İNAN, A.: Tarihte ve Bugün Şamanizm, s. 199

9 TAN, N. K.: TFA., Cilt 9, Sayı 189, s. 3813

Yaslı olmanın bir başka belirtisi de saçlarla ilgili olanıdır. Yaslı kadınlar saçlarını kestikleri gibi, örgülerini de çözerler[10]. Gaziantep dolaylarındaki Türkmen ve Baraklarda ölenin yakın akrabası olan kadınlar saçlarını keserler[11]. Urfa'da, ölen kimse, kadının çok yakınıysa, kadın saçının bir yanını keser. Erzurum çevresinde bir kadının kocası ölünce:

"Bir saçımı ağ ördüm
Bir saçımı kara ördüm,
Senin uğruna dağıttım" der[12].

Erkeğin yaslı olduğunu gösteren belli bir giyimi yoktur. Ancak bir süre gösterişli giymekten kaçınır ve tıraş olmaz.

IV. Yas kaldırma

Yas kaldırma ve yaslıların normal hayata dönüşü, gerekli yas süresinin dolmasına ve bir takım belli işlemlerin yerine getirilmesine bağlıdır.

Yasın son bulması için, belli yas sürelerinin dışında, ölüm olayından sonra gelen ilk dinsel bayramı da (Ramazan ve Kurban bayramı) geçirmek gerekmektedir. Kimi yerlerde[13] birden fazla bayramın geçmesi gerekmektedir.

Bu bayrama *"yas bayramı"* (Boğazlayan, Sıvas, Zara, Hal K.[14]/ Elaz., Malatya[15]), *"kederli bayram"* (Ayaş), *"acılı bayram"* (Çubuk), *"karalı bayram"* (Divriği), denmektedir.

Yaslı bayram'da, yaslı ailenin üyeleri, özellikle yaşlıları dışarı çıkmazlar; komşular tarafından ziyaret edilirler. Ziyaretçilere tatlı ve şeker yerine sigara ve acı kahve sunulur. Ziyaretçiler, yaslı aileye yeniden başsağlığı dilerler, avutucu sözler söylerler.

10 Kazak-Kırgızlarda gerek dul kadın, gerekse evin kızının saçlarının örgüleri ölünün gömüldüğü gün yabancı bir kadın tarafından çözülür.
KATANOFF, s. 278
11 ÖZBAŞ, s. 52
12 TÜRKDOĞAN, O.: Erzurum ve Çevresinde Sosyal Araştırmalar, s. 106
13 ERDENTUĞ, 1956, s. 105–106
14 ERDENTUĞ, 1956, s. 105–106
15 DUMAN, H.: HBH., Cilt 7, Sayı 80, s. 174

Yasın kaldırılmasında yas giysileri de çıkarılır. Örneğin Van'ın Muradiye İlçesine bağlı Karahan Köyü'nde yas bitince, "ölünün yas tutan yakınlarını köyün ileri gelenlerinden biri evine çağırır. Yemek yenilmeden önce, kadınların ters giysileri düzeltilir, başlarındaki kara yazmalar alınır, yerine al veya ak bir yazma bağlanır. Erkeklerin sakalları tıraş edilir. Buna "yas kaldırma" denilir. Yakınlarla beraber yas tutan köylüler de yas tutmazlar artık.[16] İnevi'nde "yas biteceğinde, nişanlı bulunan kızların kaynata veya kaynanaları gelinlik kıza bir takım giyim (işlik, çintiyan) le birlikte açık mor, vişne rengi bir calık (yazma) getirirler. Gelinlik, getirilenleri giyinerek yasına son verir.[17]" Siverek'de ölü sahipleri gibi üç gün kara giyinen komşular ve ahpaplar üçüncü gün bunları çıkarıp, ölü evine renkli giysiler götürürler.[18]

Yasdan çıkmanın gerektirdiği önemli bir âdet de yaslı aile üyelerinin yıkanmasıdır. Bu âdet, suyun arıtıcı ve temizleyici niteliğiyle sıkı sıkıya ilişkilidir.

Yaslı aileyi akrabalar ve komşular hamama çağırdıkları gibi, yaslı aile de "*yas hamamı*" yaparak akraba ve komşuları, özellikle ölü için yemek gönderenleri çağırır. Örneğin Erzincan'da ölümden bir hafta on gün sonra komşular "ölü evini" hamama çağırırlar; hamamda yemek verilir. Urfa'da ölü sahipleri akrabalar tarafından hamama çağrılır, erkekler de tıraş olmaya götürülürler. Zara'da ölümden on beş gün ya da bir ay sonra komşular yaslı ailenin kadınlarını evlerine götürüp yıkarlar. Merzifon'da ölünün kırkından sonra akrabalar "*yas hamamı yaparlar*". Ölü sahipleriyle birlikte yakın komşularda çağrılır. Hamamda çağrılılara yiyecek sunulur. Kayseri'de kırk günlük süre bitince ölü sahipleri "*acıları dökülsün*" diye akrabaları ya da yakın komşuları tarafından hamama götürülürler. Hamamda meyve ve gazoz ikram edilir. Niğde'de ölünün yakın akrabaları ölü sahiplerini "*yastan çıkarmak*" için hamama götürürler.

Erzurum'da üç gün ya da bir hafta sonra ölü sahipleri komşu kadınları hamama çağırırlar; çağrılılara hamamda birşey ikram edilmez. Çorum'da ölünün kırkından sonra ev halkı "*acımız sönsün*" diye hamama gider; hamama pekmezli yufka ekmeği ve dürüm götürülür. Urfa ve Siverek'de "cenaze çıktıktan kırk gün sonra ölenin

16 TAN, N. K.: TFA., Cilt 9, 189, s. 3713
17 ÖZALP, İ.: TFA., Cilt 1, Sayı: 2, s. 335
18 İNAN, M.: HBH., Cilt 6, Sayı 66, s. 143

ailesi hamama gider; entarilik, mendil, çorap, kına çörek göndererek komşuları ve tanıdıkları hamama davet ederler."[19] "Sıvas'da ölüm olayından on beş gün sonra "yakın dostlardan ya da hısımlardan biri ölü evini hamama çağırır. Buna (ölü hamamı) denir. Epeyce kalabalık bu hamamda (ağıt ağlanır), ölenin hatıraları yâdedilir. Bu hamama kim ölü yemeği görmüşse veya yoklatmışsa onlar çağrılır."[20]

Yas hamamının belli kuralları ve usulleri vardır. Örneğin Sıvas'ta yas hamamı şöyle yapılır: "... Ya ölü sahibinin akrabası, ya komşulardan biri ya da ölü sahibinin kendisi onbeş gün sonra hamam yapar. Kim ölü yemeği göndermişse, kim ölü evini yoklamışsa onlar hamama çağrılır. Mali durumu elverişli olanlar hamamı tümden tutarlar; olmayanlar çağrılı sayısına göre kurna tutarlar. Yas hamamı'ndan iki gün önce bir okuyucu çıkarılır: "Filancanın iki gün sonra yas hamamı var, ona göre hazırlanın" der. Yas hamamı'nı düzenleyen şeker, kahve, sigara bulundurur; çağrılılara kahve, sigara ikram edilir, sabun dağıtılır. Ölü sahipleri hamama girmeden önce ağlaşırlar. Sade kahve içilir. Sonra ölü sahibinin büyüğü ve küçükleri komşuları tarafından soyulup, içeriye sokulur. Bu arada da maniler söylenerek yeni baştan ağlaşılır. Ölü sahiplerini komşuların genç kızları ve taze gelinleri yıkarlar. Yıkanıp, elbiseler giyildikten sonra şekerli kahve içilir ve yeniden başsağlığı dileğinde bulunulur. Bu arada hamamcıya, külhancıya ve natırlara da ikişer kalıp sabun, kahve ve bahşiş verilir." (N. Örnek, K. K., Sivas).

V. "Yas alma" ve "yoklama"

Yaslı aileyi normal hayat düzenine çekmenin, yasından uzaklaştırmanın bir başka biçimi de, ailenin yaşlı kadın üyesine hediye vermektir. Hediye aracılığı ile "*yas alma*" ya da "*yoklama*" çoğu zaman baş sağlığı ve "*ölü yemeği*" verme âdetiyle karışmaktadır. Örneğin Sıvas'da "ölü evi için yemek göremeyen, ölü evini" yoklatır. Bunun için ekseriya "ağız tatlığı'na işaret olmak üzere birer tepsi baklava ile peşkir vs. gönderirler".[21] İmranlı İlçesine bağlı Kevenli Köyü'nde ise ölü sahi-

19 İNAN, M.: HBH., Cilt 6, Sayı: 66, s. 143

20 AŞKUN, V. C.: Sivas Folkloru, Cilt II, s. 22

21 AŞKUN, s. 21–22

Sıvas'da yaslı aileye çeşitli tatlılar yanı sıra entarilik, havlu, sabun, mendil hediye edilir; hatta süt bile götüren olmaktadır. (K.K.A.).

bine yağ, bulgur, şeker ve meyve götürülür. Çorumda yaslı aileye şeker götürülür ve başsağlığı dilenir. Zara'da elma ya da çay şekeri, sabun, tülbent vb. ile yaslı aile "*yoklanır*". Konya'da yaslı aileyi yoklatanların mali durumuna göre verilen hediye bir kutu şekerden bir koyuna kadar değişmektedir. Van'ın Muradiye İlçesine bağlı Karahan Köyü'nde "başsağlığı dilemeye gelenler tek tek değil, beşer onar kişilik gruplar halinde gelirler. Bu gelenlerden zengin olanlar, köye gelmeden önce ölünün en yakınına bir koç gönderirler. Durumu elverişli olmayan köylüler de en az 5-10 Kg. olmak üzere çay şekeri alıp getirirler.[22]. Aybastı'da "*ölü görme*"ye tatlı ile gelinir.

22 TAN, N. K.: TFA., Cilt 9, No. 189, s. 3713
"Yas alma" için hediye verme âdeti Kazak-Kırkızlarda da görülmektedir. Ölenin kayın pederi (kadının ya da erkeğin babası) ölüm olayını duyar duymaz deri torbalara kımız doldurarak ölenin yurduna (çadırına) gelir. Kayınpeder ölenin her bir akrabasına dokuz deve, dokuz at, dokuz kürk kumaş ve içi kımızla dolu dokuz torba verir. Kırgızlar buna "başsağlığı hediyesi" derler.
KATANOFF, s. 279

E. ÖLÜ YEMEĞİ

Aşağıda değişik adlarını sıraladığımız "*ölü yemeği*", ölenin ruhu ya da canı için verilmektedir. Ölümle ilgili âdet ve inanmaların önemli bir bölümünü oluşturan bu yemek, bir yanıyle ölenin öte dünyada da hayatını sürdürdüğü, başka şeylerin yanı sıra yemeye ve içmeyede ihtiyacı olduğu tasarımını vurgularken, bir yanıyle de ölüm olayına eşlik eden "geçiş" törelerinin halk arasındaki gerekirliliğini açığa vurmaktadır. Çünkü, ölünün öte dünyaya uğurlanışının tam ve geçerli olabilmesi için, dinsel kuralların ve işlemlerin yanısıra geleneksel olanların da yerine getirilmesi gerekmektedir. Aksi halde ölenin ruhunun geride bıraktıklarını tedirgin edeceğine inanılmaktadır. Öte yandan toplumun geleneklere bağlı kesimi, alışılageleni yerine getirmeyen ölü sahiplerini kınamakta ve geleneksel olanı yapmak için onları baskı altında tutmaktadır.

"*Ölü yemeği*" diye adlandırdığımız bu yemeğe Anadolu'da değişik adlar verilmektedir. Gerek ilgili literatür, gerekse araştırma sonucu saptayabildiğimiz adlar şunlardır:

"*Kı*" (Çubuk), "*Kırk ekmeği*" (Balören B. / Çank., Erzurum çevresi[1]), "*Kazma takırtısı*" (Divriği, Güney Yörükleri[2], İçel Köyleri[3]), "*Ölünün kırkı*" (Divriği), "*Kırk yemeği*"[4] (Çetinkaya K. / Sıv., Tunceli[5]), "*Can aşı*" (Çetinkaya K. / Sıv., Tunceli[6], Kevenli K. / Sıv., Şebinkarahisar[7], Alacahöyük[8]) "*Zıkkım yemeği*" (Trafşin K. / Kays.), "*Can hel-*

1 KOŞAY-KILIÇ, TED, Sayı VI, s. 89
2 (Yalgın), RIZA: Cenupta Türkmen Oymakları, Kısım II, s. 76
3 UĞUR, s. 24
4 Ölümün kırkıncı günü verilen yemek çoğu yerde "ölünün kırkı" diye de adlandırılmaktadır.
5 ULUĞ, s. 110
6 ULUĞ, s. 110
7 OKUTAN, s. 411
8 KOŞAY, Alacahöyük, s. 33

vası" (İçel[9]), "*Hayır*" (Karasu[10]), "*Ölü ekmeği*" (Doğanköyü / Erzu.), "*Kazma kürek helvası*" (Urfa ve Siverek[11]) "*Hayrat yemeği*" (Gaziantep[12]), "*Ölü aşı*" (Karatepelilerde[13], Alacahöyük[14], Karaatlı K. / Burd.), "*Yiyeceğini etmek*"[15] (Karatepeliler), "*Hayırlı vermek*" (Tahtacılar[16]).

Ayrıca "ölü yemeği" yerine sayılan, fakat onun gibi bir ziyafet niteliği taşımıyan yiyecekler de vardır. Bunlar: "*Şemşek*"[17] (Kilis), "*Köncülü*"[18] (Maraş), "*Ölü çöreği*" (Maraş[19]), "*hamur, yağ, soğan*" (Maraş[20]), "*Ölü giliği*"[21] (Sıvas), "*meyve*" (Yemençayır K. / Kars), "*Lokma*" (İçel[22] İstanbul[23]), "*can helvası* (İçel[24]), "*yoğurt ekmek*" (Haymana), "*çay*" (Karahan K. / Van[25], Çayören K. / Sıv., Çetinkaya K. /Sıv.)

Evrensel nitelikteki "*ölü yemeği*" âdeti eski kültürlerde görüldüğü gibi, zamanımızda da çeşitli toplumlarda hâlâ yaşamaktadır.[26]

9 UĞUR, s. 24
10 TUNCER, M.: FİK., Sayı 283–284, s. 9
11 İNAN, M.: HAH., Cilt 6, Sayı 66, s. 143
12 SABRİ, Ş.: HBH., Cilt 8, Sayı 88, s. 2
13 YALGIN, Toroslarda Karatepeli Bölgesi, s. 65
14 KOŞAY, Alacahöyük, s. 33
15 Toroslardaki Karatepeliler ölümden altı ay bir yıl sonra bir yemek düzenlerler ve bu yemekte sadece çağrılılar bulunur. Bu yemeğin adına "yiyeceğini etmek" denir. YALGIN, s. 65
16 YILMAZ, A., s. 82-83
17 Kırkıncı gün, iki yufka arasına salçalı pirinç pilavı konarak yağda kızartılan bir çeşit yemek (K.K.A.).
18 Bir çeşit susam halkasıdır.
MÜŞFİKA, A.: HBH., Cilt 3, Sayı 25–26, s. 3
19 MÜŞFIKA, A.: HBH., Cilt 3, Sayı 25–26, s. 3
20 İNAN, M.: HBH., Cilt 6, Sayı 66, s. 143
21 Yağlı hamurdan yapılan, simite benzer küçük halka.
22 UĞUR, s. 25
23 BAYRI, s. 117
24 UĞUR, s. 25
25 TAN, TFA., Cilt 9, No. 189, s. 3713
26 "Öntarihte Anadolu'da ölü yemeğini belgelendiren en iyi kalıntılara Alacahöyük'de raslanmıştır."
ÖZGÜÇ, T.: Öntarihte Anadoluda'da Ölü Gömme Âdetleri, s. 92. Alacahöyük'de ölü yemeği iki safhalıdır. Birinci safhada ölüye pişmiş toprak, bakır, tunç, gümüş ve altın kapların içinde yiyecek ve içecek sunulmaktadır (...) İkinci safhada, yani mezar kapandıktan sonraki kurban merasimini, ölü yemeği takip etmektedir (KOŞAY'a dayanarak ÖZGÜÇ, s. 94)
Dede Korkut'da "ölünün aşını vermek âdeti zamanla ufak tefek değişiklikler göstermiş

Ölü sahipleri tarafından verilen *"ölü yemeği"*'nin listesi yöreden yöreye değişmekte; ekonomik durum, alışkanlık, mevsim, ölenin vasiyeti vb. gibi etkenler listenin zenginliğini ya da sadeliğini belirlemektedir. Özellikle ölenin en çok sevdiği -bu durum önemlidir, çünkü yemek herşeyden önce ölü için verilmektedir- ya da sevip de sağlığında yiyemediği yemek çeşitlerinden seçilir.

olsa bile esasta aynı ve çok eskiden bugüne kadar devam eden köklü bir Türk geleneği olmuştur."
OY, A.: TD., Cilt IX, Sayı 108, s. 639
Oğuzlara ait destanlarda da ölülere "aş" verilmekten sözedilmektedir.
SÜMER, F.: Oğuzlar'a ait destanî mahiyette eserler, DTCF., XVII., s. 447
Türklerde ve Moğollarda da ölü yemeği geleneği bilinmektedir.
BARTHOLD, W.: Türkler'de ve Moğollar'da Defin Merasimi, BEL., Sayı: 43, s. 530 (Çev.: A. İnan)
"Ölü aşı" töreninin en ilkel şekli Tayga ormanlarında kalmış olan şamanist boylarda görülmüştür.
İNAN, A.: Tarihte ve Bugün Şamanizm, s. 189
"Beltirlerde "ölü aşı" definin üçüncü günü verilir (...) Bu "aşa" fazla kalabalık toplanmaz. Hazırlanan yemek ve içkilerin yarısını ölünün ruhu için ateş ruhuna kurban ederler (ateşte yakarlar). Definin yedinci günü bütün oba halkı, kadın ve erkek hepsi toplanıp mezarlığa giderler. Mezarın sağ tarafına büyük bir ateş yakıp getirdikleri yemeklerden ve içkilerden ateşe atarlar. Sonra herkes mezarın üzerine kadehlerle rakı koyarak ve yemek atarak "bu rakıyı iç! Bu yemeği ye! Bunlar sana yukardan tayin edilmiş yemek ve içkilerdir" derler. Bu töreni yaptıktan sonra kendileri içmeğe ve yemeğe başlarlar. Yeme içme tamam olduktan sonra, mezar üzerindeki yemek ve rakıları ateşe atarlar. Tören böylece tamam olur (...) Definin yirminci günü evde yine aş verilir. Ziyafetten sonra ateşe rakı dökülür ve yemek atılır. Kırkıncı gün mezarlığa gidip yedinci gün yaptıkları töreni tekrar yaparlar. Altı ay sonra yine böyle tören yapılır. Beltirlerde en büyük aş töreni ölünün yıl dönümü münasebetiyle yapılır. Bütün akraba ve dostlar toplanıp mezara gelir, mezar üzerine yemek ve içkiler kor, kendileri de yiyip, içerler (...) Bütün Altay ve Yenisey şamanist boylarında "aş töreni" aşağı yukarı böyle olur."
İNAN, A. Tarihte ve Bugün Şamanizm, s. 189–190
Kazak-Kırgızlarda ölenin yedinci ,yirminci ve kırkıncı günleriyle yılında anma yapılır. Bu günlerde Kur'andan belli sûreler okunur ve konu komşuya yemek verilir.
KATANOFF, s. 277–278, 281
Afrika'daki Kwiriler ölü için çeşitli yemekler verdikten sonra, son bir ölü töreniyle onun öte dünyaya varışını kutlamış olurlar. Yine Afrika'da, Ewelerde ve Avatimelerde bir hafta süreyle ölünün dostları, yakınları ona yemek verir ve ateş yakarlar (...) Akşamları, ölünün ruhu içsin diye bir yere çorba konur.
DAMMANN, H.: Die Religionen Afrikas, 187, 193, 194
İsviçre'de ölü gömüldükten sonra ölenin evinde ya da lokantada (ruhu için) ölü yemeği verilir; bu yemeğe çoğunca rahipler, ölenin akrabaları ile kimi zamanda öleni taşıyanlarla törende bulunanlar katılırlar.
HOFMANN-KRAYER, s. 37

Akrabaların, komşuların, tanışların, cenaze törenine katılanların, hocaların, yıkayıcıların, mezar eşicilerinin, yoksulların çağrıldığı "*ölü yemeği*" nin listesine en çok aşağıdaki yemek ve tatlı çeşitlerini sokabiliriz: Çorba, et, pilav (bulgur ya da pirinç) , dolma, börek, keşkek, sarma, bamya, fasulye, helva, baklava, hoşaf ve ayran. Bu yemeklerden bir bölümü genellikle et ve pilav esas alınmak üzere çağrılılara ikram edilir. "*Ölü yemeği*" ne katılanlar, ölünün ruhu için dua ederler.

"*Ölü yemeği*" nin çeşiti gibi zamanı da değişiklik göstermektedir. Yemek, ölüm olayının üçüncü, yedinci, kırkıncı, elli ikinci günlerinde verildiği gibi; yıldönümünde, mezar dönüşünde (daha çok köylerde görülüyor), mezar kaldırma sırasında, ilk perşembesinde ya da ilk akşamında da verilmektedir.

Komşular tarafından ölü evi için verilen yemek de ilk günden başlayarak bir hafta on gün kadar sürer. Komşuların verdikleri yemek bir yanıyle toplumsal dayanışmanın ve komşuluk ilişkilerinin güzel bir örneğini gösterirken, bir yanıyle de ölümün "ölü evi"ndeki yiyecek ve içeceği bozduğu tasarımına dayanmaktadır. Acılı ve üzüntülü olan "*ölü evin*"nde ilk günler "*kazan kaynamadığı*" ve yemek pişmediği için, bu işi onlar adına komşular sıraya koyup yemek yaparlar ve "*ölü evi*" ne gönderirler. Öte yandan, ölümün, evdeki yiyecekleri bozmuş ve zehirlemiş olması inancı da, evdeki yiyeceklerin ve içeceklerin dökülmesini ya da bir süre bunlara dokunulmamasını gerektirmektedir. Örneğin Muş'da "üç gün ölü evinde yemek pişmez, komşular yemek gönderirler. Evdeki yemeklere Azrail'in zehir döktüğüne inanırlar."[27].

İslâm dini, halk tarafından yerine getirilen ölümle ilgili âdet ve işlemlerin çoğuna olduğu gibi , "*ölü yemeği*" ne de karşı çıkmakta, başsağlığı için toplananlara yemek hazırlamayı kederli olayla çelişkili görmekte[28]; İslâmiyete aykırıdır demekte, ancak "ölenin evinde bulunanlara komşuları tarafından yemekler gönderilmesinin"[29] doğruluğunu kabul etmektedir.

27 SAN, s. 80
28 Bkz.: Dört Mezhebin El Kitabı, s. 509
29 BAŞOĞLU, s. 18

F. BAŞSAĞLIĞI DİLEME VE AVUTUCU SÖZLER

Başsağlığı dileme, sözün etkileyici ve sağaltıcı gücünden yararlanarak hem acıyı, hem de yası azaltmaya yönelik bir âdettir. Ölenin yakınları, tanıdıkları, dostları ölümle ilgili öteki âdetleri yerine getiremeseler bile, kederli ailenin acısını paylaşmak ve ruhsal sarsıntısını dengelemek için başsağlığı dilemekte, avutucu sözler söylemekte kusur etmezler. Başsağlığı dilemenin geçerli biçimi "*ölü evi*" ne giderek söylenenidir. Uzakta olanlar da telgraf, telefon, mektup ve gazete ilânlarıyle bu önemli görevi yerine getirirler.

En yalın biçimiyle "başınız sağolsun ya da başın sağolsun" kalıbında anlatımını bulan başsağlığı dileme, ölüm gününden başlayarak bir yıla kadar uzayabilir[1].

Bizim saptayabildiğimiz kalıplaşmış başsağlığı dilekleriyle, acılı aileyi avutmak, yaşamın gerçek alanına çekmek ve ölenin ardından "*yanıp yakılma*" nın boşluğunu ve zararını belirtmek amacıyle söylenen sözlerin başlıcaları şunlardır:

Başınız sağolsun (hemen her yerde).
Allah başka acı vermesin (hemen her yerde).
Allah sizlere uzun ömür versin (hemen her yerde).
Allah ecir-sabır versin (çoğu yerde).
Allah evlatlarınıza uzun ömür versin (Ayaş).
Allah geride bıraktıklarına acısın (Durağan).
Mekânı cennet olsun (Ankara, Çorum, Sıvas).
Allah bu acıyı unutturacak acı vermesin (Ankara, Durağan).
Allah iman, Kur'an nasip etsin (Çubuk).
Allah o yattıkça sizleri yaşatsın (Çubuk).

1 İslâm fıkıhçıları başsağlığı dilemeyi ölümden itibaren üç gün içinde kabul etmekte, sürenin uzamasına karşı çıkmaktadırlar.
Bkz.: Dört Mezhebin Fıkıh Kitabı, s. 507

Toprağı bol olsun (Sivas, Merzifon).
Allah taksiratını affetsin (Sıvas).
Allah Eyyub Sultan sabrı versin (Kayseri).
Allah bir daha ciğerinizi yakmasın (Kayseri).
Şu dünyada kimseyi incitmemişti, Allah da ahrette onu incitmesin (Divriği)
Allah toprağının yaşını evlatlarına versin (Çorum).
Allah elinizden aldı, bâri acısını da kalbinizden alsın (Çorum).
Görüp göreceğiniz bu olsun (Zara).
Canınız sağolsun (Sün K.[2] / Elaz.)
Hüküm Allahtan, başınız sağolsun (Karaatlı K. / Bur.)
Hüküm Allahtan (Kızılcahamam).
Allah beterinden saklasın (Çubuk).
Emir büyük yerden (Kızılcahamam).
Allah Fadime Ana sabrı versin (Afyon).

Bunların dışında söylenen avutucu sözler:

Ne yaparsınız, ölenle ölünmez (Ayaş).
Neylersiniz, hepimizin gideceği yer orası (Kızılcahamam).
Bugün sana, yarın bana (Kızılcahamam).
Bu dünyada kim kalmış ki... (Kızılcahamam).
Ölüm-kalım bizim için (Durağan).
Dünyanın hali... giden gelmez (Sıvas).
Hepimiz o yolun yolcusuyuz (Çankırı).
Ölüm ölüm, hezen ölüm
Evden eve gezen ölüm
Her düzeni bozan ölüm (Uşak).
Gonan göçer (Urfa).
Ecel gelmiş cihana, başağrısı bahane (Zara, Ankara).
Tanrının emrine karşı gelinmez (Zara).
Allah genç ölüsü göstermesin (Niğde).
Az yaşa, çok yaşa, akıbet mevt (Kayseri).
Kurtuldu, iyi günlerde öldü (Kayseri).
İyiler tez ölür zaten (Kayseri).
Ölenle ölünmez (Ankara).
Allahtan gelene ne denir? (Doğankent B. / Gir.)

2 ERDENTUĞ, 1959, s. 55

Mukadderat... ne yaparsın ? (Doğankent B. / Gir.)
Gamın ile gussen ile beraberim (Doğankent B. / Gir.)
Çok yaşa, az yaşa, akıbet gelir başa (İstanbul[3]).
Hepimizin gideceği ver, o yol (Datça).
Hepimizin başına gelecek şey (Datça).

Ölüsüne çok yanan kimselere söylenen sözler:

Ölüyü gömerler, deliye gülerler; aklını başına al da, deli olma (Sünli K. / Ank.).
Ölenin ardından ölmüş mü varki, kendini o kadar telef ediyorsun? (Çankırı)
Aklını başına al, akıllıca yan (Kızılcahamam).
Akıllı yan, çok acıyıp da kendini harap etme (Çankırı).
Ölü dirinin düşmanı, akıllıca yan (Kızılcahamam).
Çoluk çocuğunun önü sıra az yan, saklıca yan (Kızılcahamam).
Ne yapalım , elden ne gelir, yazık kendini bu kadar harap etme (İstanbul[4])

3 BAYRI, s. 117
4 BAYRI, s. 117

G. ÖLÜMLE İLGİLİ ATASÖZLERİ, DEYİMLER, İLENÇLER, DESTANLAR, AĞITLAR

Ölüm olayının çevresinde ölümün çeşitli yanlarını vurgulayan, açıklayan, dile getiren bir sürü atasözü, deyim, ilenç, destan ve ağıt toplanmıştır. Özleri bakımından konumuzu ilgilendiren bu atasözlerinden, deyimlerden, ilençlerden, destanlardan ve ağıtlardan örnekler vermekle yetineceğiz. Çünkü bunlar ayrı bir çalışmayı ve yaklaşımı gerektiren geniş bir konudur. Örneklerini vermekle yetindiklerimizin anlatım, yöresel deyiş ve söyleyiş gibi özellikleri de bu konuda çalışan uzmanları ilgilendirmekte, ister istemez konumuzun dışında kalmaktadır.

Atasözleri[1]

Kefen alıcı gözünün yaşından belli olur (Gaziantep).
Mahallede ölü olur, herkes (kendi) ölüsüne ağlar (Gaziantep).
Küsen barışır, ölen toprağa karışır (Isparta).
Hasta yatan ölmemiş, vadesi gelen ölmüş (Karahüseyinli K. / Sams).
Gelin görmedik ev olur, ölüm görmedik ev olmaz (Van, Ilgın, Akseki).
Düğünsüz ev olur, ölümsüz ev olmaz (Fandos K. / Isp.)
Ev sözsüz , gar (mezar) azapsız olmaz (Van).
El elin ölüsüne ağlamaz (Çayköy K. / Tok.).
Deliyle ölü sahibinindir (Eğridir).
Bey de ölür aptal da (Gaziantep).
Ölüyü örte komuşlar, deliğini dürte komuşlar (Gaziantep).
Ölüyü çok yursan sıçağan olur (Gaziantep).

1 Ölümle ilgili atasözleri, Ö. A. AKSOY'un "Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler, Ankara 1969" ile "Atasözleri ve Deyimler (Elkitabı), Ankara 1968" adlı kitaplarından alınmıştır.

Ölüye varan ağlar, düğüne varan güler (Çayköy / Tok., Bünyan).
Ölü yıkayanın ölüsü ortada kalır (Çökek K. / Nevş.).
Ölü ölür ballanır (Van).
Ölümle misafir ansızın gelir (Anamas K. / İsp.).
Ölümden öte gavur köyü yoktur (Anamas K. / Isp.).
Ölüm bir gün, figan iki gün (Gaziantep).
Ölü ile dirinin hatırı sayılmaz (Gaziantep).
Ölüm bağıra bağıra gelmez (Kayadibi K. / Art.).
Ölüler sanar, sağlar hep helva yiyor (Baltalı K./ Kırş., Pazarören K. / Kays., Van, Gürün, Yavuz K. / Art.).
Ölü aşı neylesin, türbe taşı neylesin (Gaziantep).
Ölü de komşuyla diri de (Afyon).
Ölüye başı üstüne ağlenür (Bitlis).
Kırk yılda bir ölet olur, eceli gelen ölür.
Baykuşun kısmeti ayağına gelir.
Kimse kimsenin çukurunu doldurmaz.
Mezar taşı ile öğünülmez.
Ölüm ile öç alınmaz.
Vasiyet ölüm getirmez.
Yatan ölmez, eceli gelen ölür.

Deyimler:

Kefeni yırtmak (Çoğu yerde).
Eceline susamak (Çoğu yerde).
Taşlı köye gitmek[2] (Merzifon).
Tahtalı köye gitmek (Sıvas).
İki ayağı çukura girme (Merzifon).
Helva tavası omuzunda[3] (Merzifon).
Eşekler cennetini boylamak (Merzifon).
Mezar kaçkınına [4] dönmek (Sıvas).
Kepeği tükenmiş (Zara).
Gelmez yola gitmek (Afyon).
Allahına kavuşmak (Afyon).

2 Taşlı, tahtalı köy mezar anlamını karşılamaktadır.
3 Yaşlı olanlar için söylerler; yani artık ölümü yaklaşmıştır, ruhu için helva dağıtılması yakın demektir.
4 Hortlağa dönmek anlamına geliyor.

Dört kolluya[5] binmek (Çankırı).
Sarıbabayı boyladı (Çankırı).
Taşlı köye muhtar olmak (Çankırı).
İmamın kayığına[6] binmek (Çankırı).
Tahtalı köye muhtar olmak (Eskişehir).
Geçindi[7] (Hal K. / Elaz.).
Öldü de kurtulacağı mı kaldı?[8] (Çanıllı K. / Ank.).
Ölem ki ağlayasın, item ki arayasın (Mazgirt).
Ölse ölüsü, dursa dirisi yakar (Taraşcı K. (/ Kon.).
Ölü götüne dönmek (Gaziantep).
Ölüsü gününde, tavuğu pininde (Gaziantep).
Ölüsü özsüz kor, dirisi gözsüz kor (Ereğli).
Evden bir ölü çıkacak demişler, herkes hizmetçinin yüzüne bakmış (Gaziantep).
Ecel teri terlemek (Mahmutören K. / Ord.).
Eceli kişnemek (Salman K. / Ord.).
Çenesi boklu bezinen çakılmak (Bor.).

İlençler:

Yakasız gömlek giyesi (Kayseri).
Boyu bosu devrilesi (Kayseri).
Ömrü kesilesi (Kayseri).
Teneşire gelesice (Zara).
Teneşir paklayısıca (Afyon).
Teneşirde yıkanasıca (Çubuk).
Boyun bosun tahtalar da yuna (Sıvas[9]).
Yiğit iken ölesice (Alacahöyük[10])
Ocağına baykuşlar tönesice (Alacahöyük[11])
Ölen de iman dellalı olasan (Van[12]).

5 Tabuta girmek
6 Aynı şekilde, tabuta girmek.
7 Ölen kimseye verilen ad.
Bkz.: ERDENTUĞ, 1956, s. 55
8 Bu ve bundan sonra gelen deyimler Ö. A. AKSOY'un "Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler, Ankara 1968" adlı kitabından alınmıştır.
9 AŞKUN, Cilt II, s. 140
10 KOŞAY, Alacahöyük, s. 36
11 KOŞAY, s. 36
12 Bu ve bundan sonraki ilençler için bkz.:
KAYA, E.: Van Bedduaları III, TFA., Sayı 234, S. 5180-5181

Ölüm atlı sen yayan olasan (Van.)
Ölümün atlı gele (Van.)
Ölüm seni aparsın [13] (Van).
Ölümün duyum oğul (Van).
Soyhan[14] galasan (Van).
Teneşür teknede yıkanasan (Van.)
Uzahlarda ölesen (Van.)
Vahdından tez ölesen (Van.)

Destanlar:

Ölüm olayı ile ilgili olarak halk arasında beyitler, dörtlükler, şiirlerin yanısıra destanların da özel bir yeri vardır. Ağızdan ağıza dolaşan, basılı olarak satılan "Hayat Destanları"nın bir bölümü tümüyle ölüm olayına ayrılmıştır. Aşağıda verdiğimiz "Hayat Destanı" da bir bölümüyle ölüm için gerekli işlemleri sırasına uygun olarak çok güzel anlatmaktadır. Kayserili Ali Kavafoğlu'nun[15] yazdığı "Hayat Destanı" insanın kökeni ile başlamakta, hayat boyunca geçirdiği önemli dönemleri sıralamakta, ölümü ve ölümle ilgili işlemleri şöyle anlatmaktadır:

"Ali baba der ki, bu dünya fani,
Veren alır imiş o tatlı canı,
Hıfz edebilirsem eğer imanı
Dünyayı bir pula satıp gidiyom.

Ruh çıkınca ceset ortada kalır,
Bütün insanları bir gayret alır,
Kurulur bir kazan çabucak yanır,
Dedim sükûtuma düştüm gidiyom.

Rahat döşeğine hemen koyarlar.
Gömleği yırtarak hemen soyarlar,
Kavum hısım öldüğümü duyarlar.
Yumdum gözlerimi sükût ediyom.

Bağlarlar çeneni örterler yüzün,
Parmaklar bağlanır uzanır dizin,
Eğer açık ise yumarlar gözün,
Güzelce ruhumu teslim ediyom.

13 Aparsın: Alsın.
14 Ölünün üstünden çıkan giysi.
15 Bu destan sayın Nebile Tilev aracılığıyle sağlanmıştır.

Çabukça boyuna bir ip ölçerler,
Güzelce üstüne kefen biçerler,
Öd tütütüp zemzemini saçarlar,
Onları geriden ben seyrediyom.

Dört kişi dört yandan tutarlar hele,
Korlar teneşirin üstüne bile.
Hocalar peştemal sararlar bele,
Büyük muradıma erip gidiyom.

Biri yur, birisi suyuna koyar,
Ağzına, burnuna köpükler yığar,
Bir yandan ufalar, bir yandan sığar,
Büyük abdsetimi alıp gidiyom.

Toplanır hocalar hemen her bir yere,
Derler ki oturun hemen devire,
Verirler "kabultu ve heptu" diye,
Borcum edâ edip verip gidiyom.

Bir yanda teneşir salaca hemen,
Yakasız gömleği giyen o zaman,
Dört kişi dört kola girdiği zaman,
Evlat ayalimi koyup gidiyom.

Sağlam yere koydu ise temelin,
Eğer ki var ise hayır amelin,
Bülbül gibi söyler güzelce dilin,
Kolayca sualim verip gidiyom.

Tabutun içine seni koyarlar,
Salacaya kolan ile sararlar,
Çoluk çocuk nerde deyi ararlar,
Omuzdan omuza uçup gidiyom.

Götürürler musallaya koyarlar,
Er kişiye niyet edip uyarlar,
Duymayanlar "Bu kim"? diye sorarlar,
Bütün ahbaplara sükut ediyom.

Ali baba nere koydun malını
Hiç birisi sormaz oldu halimi,
Kaparlar ağzına yedi salını,
Kaba yeller gibi esip gidiyom.

Açarlar mezarı beklerler seni,
İçine koyarlar tabutla teni,
Okurlar bir yasin dönerler geri,
Dünyadam alâkam kestim gidiyom.

Cenazeyi gömüp dönerler geri,
Toplanırlar eve hep ufak iri,
Orda Kur'an okur hocanın biri,
Başınız sağolsun diyen gidiyor.

Yakın akrabalar kalır orada,
Kimi ağlar, kimi güler arada,
Kimisi mal saklar o sırada,
Her biri bir yandan gayret ediyor.

Derler ki; yalayalım bir parmak balı,
Getirin ortaya bölelim malı,
Kimi kilim ister kimisi halı,
Sehmine düşeni alan gidiyor.

Unuturlar seni üç gün geçmeden,
Ruhun için biraz helva pişmeden,
Kimi gider, su getirir çeşmeden,
Bunların cümlesini ben seyrediyom."

Ali Kavafoğlu
Kayseri 1956

Ağıtlar:

Kırşehirin Kaman kazasından bir ailenin dört oğlu da asker oluyor ve Kars'taki savaşta dördü de şehit düşüyor. Aşağıdaki ağıt, bu olay üzerine anaları Emine tarafından yakılmıştır:

"Ana ağlar bacı ağlar
Ağ gelinler gara bağlar
Hep kapandı böyük evler
Goca galdı karıyınan

Yaz gelir de bilbil öter
Dağlar melil melil tüter
Has bahçada güller biter
Hayva turunç narıyınan

Ladıflar geliyo dense
Mücdecisi eve gelse
Halil Kaham gıra binse
Sülemenim doruyunan

Goyun geldi sürüyünen
Evler yandı yeriyinen
Hep melekler harbe gitmiş
Al bayraklı periyinen

Gars'da gavga guruluyo
Ladıf ora deriliyo
Trampetler vuruluyo
Mızıkalı boruyunan

Eminem derkine aman
Üstümüzden gahsa duman
Bizim vatanımız Gaman
Mor sümbüllü goruyunan"[16]

"Sarı Ahmet adında bir delikanlı, Andurun'dan (Maraş), nışanlısı bulunan Köleli köyüne giderken yolda eşkiya tarafından vuruluyor. Bu ölümü duyan nışanlısı, vurulduğu yere kadar gelerek başında bu ağıdı yakıyor. Bu ağıt, tahminen 30 sene evvel söylenmiştir."[17]

"Gapıda da dor'at bağlı
O da orda dolanuyo
Öldürmüşler Sar'Ehmedi
Al ganlara beleniyo.

Şu yiğidin yatışına
Gola martin dakışına
Furdu beni Sar'Ehmedim
Kölelinin yokuşuna

16 GÖĞCELİ, K. S.: Ağıtlar, s. 13
17 GÖĞCELİ, K. S.: s. 29

Gaplan geldi heğirmeye
Yaşı vardı yiğirmiye
Her ananın keri değil
Böyle yiğit doğurmuya"[18]

Alacahöyük'de söylenen bir ağıt da şöyledir:

"Yareleyim yareleyim
Sormadılar nereliyim
Kuru ağaçlar yaprak açtı
Daha ben kareliyim

Mezarımı derin edin
Su serpin serin edin
Dünyada genç ölenlerin
Ahretini mamur edin

Yuyun hovcalar yuyun
Suyunu serin koyun
Dünyada küçük yavruların
İsmini yetim koyun"[19]

Zara'da baba ölümüne yakılan ağıt:

"Buyur beyler beyim hasta
Şurubu var altın tasta
Bu konağı yapan usta
Hayırlı olsun dememiş mi?

N'oldu beyim n'oldu n'oldu
Sarardı gül benzim soldu
Mustafendi yetim kaldı
N'olduysa bana oldu

Sağ yanımda yanar ışık
Sol yanımda ala beşik
Kutup küçük oynar aşık

N'oldu beyim n'oldu n'oldu
Sarardı gül benzim soldu
Mustafendi yetim kaldı
N'olduysa bana oldu"[20]

18 GÖĞCELİ, s. 29
19 KOŞAY, Alacahöyük, s. 35
20 Naciye Örnek'den derlenmiştir.

Sonuç

Anadolu folklorunda ölüm konusunu ele alan bu araştırmadan elde edilen sonuçlar ana çizgileriyle aşağıdaki noktalarda toplanmaktadır:

Halkın inanışına göre, yaklaşan ölüm belli bir takım belirtilere dayanılarak önceden sezilebilir. Bu belirtilerin özellikle hayvanlarla, düşlerle, hastadaki psikolojik ve fizyolojik değişmelerle ilgili olanları daha çok önemsenmekte ve daha yaygın görünmektedir. Halkın, çoğu zaman düşle gerçek arasına keskin bir çizgi çekememesi, düşlerdeki bir takım görüntüleri ve simgeleri ölümün önbelirtisi olarak yorumlamasına yolaçmaktadır. Çağrışımlarla da desteklenen kimi görüntüler ve simgeler, giderek "ölüme yorumlanan" düşlerin ana motiflerini oluşturmaktadır. "Ölüme yorumlanan" düşlerin belli hayvanlar, bitkiler, kutsal kişiler, düğün-dernek, ev, ateş, su, diş vb. çevresinde kümelendiği görülmektedir. Hastanın kendisinde görülen ve yaklaşan ölüme önbelirti sayılan değişiklikler psikolojik ve fizyolojik olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan bir bölümü rasyonel düşüncenin ve tıbbın da kabul ettiği, "son" un yaklaştığını gösteren somut belirtilerdir. Bunların dışında ev, ev eşyası, araç-gereç, yiyecek; astronomik, kozmik ve meteorolojik olaylar; ölenin gömülmeye hazırlanışında kullanılan araç-gereçler ve cesetle ilgili olan önbelirtiler de vardır. Cesetle ilgili belirtilerden aynı zamanda ölünün öte dünyaya ilişkin yazgısı hakkında bilgi edinmek için de yararlanılmaktadır. Bu tür belirtiler nekromantik bir karakter taşımaktadır.

Ölümü uzaklaştırmak ya da saptırmak için kaçınma niteliğindeki bir takım işlemlere de başvurulmaktadır. Bunlar arasında özellikle "ölü evi" indeki suların ve yemeklerin dökülmesi; cenaze giderken uyuyanların uyandırılması; cenazenin ardından su dökülmesi; ölünün

yıkandığı suyun ısıtıldığı kazanın ters çevrilmesi ve ateşin dağıtılması; ölü evinden, cenazeden gelenlerin ellerini yıkamaları ya da ilkin tuvalete girmeleri vb. dikkati çekmektedir. Bu davranışların temelinde, cesetle ilişkili insan ve nesnelerin, ölümü uzaklaştırıcı nitelikteki çeşitli işlemlerden geçmeleri gerektiği düşüncesi yatmaktadır. Bu işlemler yapılmazsa, söz konusu insan ve araçların başkalarına da ölüm getireceğinden korkulur. Çünkü, cesetle şu ya da bu biçimde ilişkili insan ve nesnelere "ölümün bulaştığına" inanılmaktadır.

Ölüm olayını duyurma büyük kentlerle taşrada değişiklik göstermektedir. Büyük kentlerde duyurma işi için daha çok telefon, telgraf gazete ve radyo gibi modern haberleşme araçlarından yararlanılırken, köylerle ilçeler ve küçük illerde komşulardan, camilerden ve hoparlörlerden yararlanılmaktadır. Gazetelere ilân veren kimi aileler ve kurumlar, acı olayın duyurulmasını giderek abartılı bir biçime dökmektedirler. Öyle ki, kimi zaman büyük gazetelerin bir kaç sayfasında aynı kimse için beş-on ilân birden yayımlanmaktadır. Özellikle varlıklı aileler, bankalar, ticari kurumlar ve fabrikalar tarafından verilen gazete ilânları bir çeşit "pahalı ölü" ilânı modasına öncülük etmektedir. Köylerde ve küçük yerlerde "haberci" çıkarıldığı gibi, camilerde salâ vermek, belediye hoparlörüyle yayım yapmak aracılığıyle de olay duyurulmaktadır. Son zamanlarda, azınlıkların cenaze işlerini düzenleyen özel kuruluşların yanı sıra "İslâm cenaze işleri" nin de yer aldığı görülmektedir. Bu kuruluşlar diğer işlerle birlikte ölüm olayının duyurulmasını da üzerlerine almaktadırlar.

Ölümden hemen sonra yapılan ve gömülme için bir çeşit önhazırlık sayılan işlemlerin bir bölümü doğrudan doğruya cesetle ilgiliyken bir bölümü de ceset çevresinde toplanmaktadır. Bu işlemlerin kimilerinde hijyenik ve dinsel düşünceler rol oynamakta, kimilerinde de ölüyü "canlıymış" gibi kabul etmenin ve ondan korkmanın tipik belirtileri görülmektedir. Kaynak kişilerin yorum ve açıklamaları da bu korkuyu açıkça göstermektedir.

Ölünün gömülmeye asıl hazırlanışı dinsel kurallara uyularak yapılan işlemlerle tamamlanmaktadır. Bunlar da ölenin yıkanması, kefenlenmesi ve namazının kılınmasıdır. Ancak, yerine getirilmesi gerekli bu üç önemli dinsel işlemin yanı sıra geleneksel olan işlemlere de yer verilmektedir. Ayrıca tabutun süslenmesi; üzerine içindekinin cinsini, yaşını, mesleğini, toplumsal yerini belirleyen işaretler konması;

seyrek olmakla beraber önünde dal taşınması, cenazenin mezarlığa götürülüşünde yerine getirilen geleneksel işlemler içinde yeralmaktadır. Büyük kentlerde, cenaze alayına kadınların da katılarak gömme töreninde hazır bulunmaları, bu konuyla ilgili kısıtlayıcı dinsel geleneğin dışına çıkıldığını göstermektedir.

Halkın, ruhun varlığını kabul ederek, onun, ölümden sonra da yaşadığına inanması, ölen adına yakınları tarafından yerine getirilen bir çok âdetin bünyesel özelliğini oluşturmuştur. Anadolu Halkı, genellikle tek bir ruhun varlığına inanmakta, birden fazla ruh tasarımına yer vermemektedir.

Özellikle büyük kentlerde ölenin mesleğini belirten resim, sembol, arma ve amblemlere çok raslanılmaktadır. Örneğin Ankara'daki Asrî Mezarlık'da bunlar lokomotiften (demiryolcular için) boks eldivenine kadar uzanan bir çeşitlilik göstermektedirler. Küçük yerlerdeyse çeşitli anlamlara gelen soyut ve somut resimler, işaretler görülmektedir.

Atalar ve ölüler ibadetinin belirtilerinden sayılan ölüyü kişisel eşyasıyle birlikte gömmeye ya da mezarının üzerine, çevresine yiyecek-içecek, araç-gereç bırakmaya -yaygın olmamakla beraber raslanılmaktadır.

Ölenin geride bıraktığı kişisel eşyası, özellikle giysileriyle ilgili işlemlerin temelinde hem korku, hem de vefa duygusu yatmaktadır. Ölünün giysilerinin hemencecik yokedilmesi, yıkanması, hatta yakılması hem ölümün bulaştırdığı öldürücü etkiyi yoketmek, hem de ölünün bunları özleyerek geri geleceği endişe ve korkusunda düğümlenmektedir. Öte yandan ölenin anısını yaşatmak, onunla olan yakınlığı sürdürmek için kimi giyim eşyasının saklandığı, evin yüksek yerlerine asıldığı da görülmektedir. "Hayır yapmak" isteğiyle ölenin giyimlerini yoksullara, ölüyü yıkayanlara, hocalara vermek âdetiyse çok yaygındır. Ölünün öte dünyaya gönderilişi sırasında emeği geçenlerin "memnun edilmesi" ne dikkat edilmektedir.

Ölünün anılması da gelişigüzel olmamakta, belli günler seçilmekte, anmalar ritüel bir nitelik taşımaktadır. Bu günler içinde en yaygın olanları "kırkıncı", "elli ikinci" günleriyle "yılı" dır. "Üçüncü" ve "yedinci" günleri de - yukardakiler kadar yaygın olmamakla bera-

ber - önem taşımaktadır. Dinsel, büyüsel ve geleneksel nitelikleri içeren belli sayıların karşıladığı bu günler "ölünün günleri" olarak kabul edilmekte, çeşitli işlemlere sahne olmaktadır. Ayrıca mezarlık ziyareti için perşembe, cuma gibi İslâm dinince kutsal sayılan günlerle yine arife, bayram ve kandil gibi kutsal sayılan zamanlar yeğlenmektedir.

Yasla ilgili âdetler, bu âdetlere uyularak yapılan işlemler ve kaçınmalar başka toplumlarda olduğu gibi yurdumuzda da ölü sahiplerini bir süre toplumun ya da cemaatın öteki üyelerinden farklı bir biçimde davranmaya ve yaşamaya zorlamaktadır. Belli zaman süreleri, belli giyimler, belli şeyleri yapmaktan kaçınmalar; sürenin bitiminde söz konusu aileyi yastan çıkarma için gerekli işlemler yasın ana çizgilerini oluşturmaktadır. Bunların bir bölümü çok yaygın durumdadır; bir bölümüyse sadece kimi yerlerde uygulanmakta ve yöresel özellikleriyle dikkati çekmektedir. Yas çevresinde toplanan âdetler, üyesini kaybetmiş ailenin ve cemaatın yaşama düzenini toplum adına yönetmektedir. Söz konusu ailenin yerini ve değerini koruyabilmesi için, başka şeylerin yanı sıra yasla ilgili âdetleri de elden geldiğince yerine getirmesi gerekmektedir. Özellikle gelenekselliğin ağır bastığı yerlerde toplum, alışılageleni yapması için ölü sahiplerini baskı altında tutmakta, âdetleri yerine getirmeyenleri kınamaktadır.

Ölümle ilgili âdetlerin önemli bir kesimini oluşturan ve çeşitli adlar altında toplanan "ölü yemeği", ölenin öte dünyada da hayatını sürdürdüğü; başka şeylerin yanı sıra yemeye ve içmeye de gereksindiği inancını açığa vuran bir âdettir. Aynı zamanda bir "ayin" niteliğinde olan "ölü yemeği" hem "ölünün canı için" verilmekte, hem de cemaatın üyeleri arasındaki kaynaşmayı, dayanışmayı sağlamaktadır. "Ölü yemeği" nin listesini ailenin ekonomik durumu, alışkanlık, mevsim, ölenin vasiyeti vb. etkenler belirlemektedir. Bu yemeğin listesi gibi zamanı da değişmektedir. Komşuların "ölü evi" ne yemek yollama âdetiyse bir yanıyle toplumsal dayanışmanın ve komşuluk ilişkilerinin gereği olarak görülürken, bir yanıyle de ölünün "ölü evi" ndeki yiyecek ve içeceği bozduğu ve zehirlediği tasarımına dayanmaktadır. Burada, ölümden sonra "ölü evi"nde yapılan kaçınma niteliğindeki su dolu kapları boşaltma, yemekleri dökme işlemlerini hatırlamak gerekir (s. 38).

Hem acıyı, hem de yası azaltmaya yönelik olan başsağlığı âdeti, sözün etkileyici ve sağaltıcı gücünden yararlanmakta, kısa süreli de

olsa acı çekenin ruhsal sarsıntısını dengelemeye çalışmaktadır. Bu amaçla söylenen kalıplaşmış "başın sağolsun" dileğinin dışında, olayı daha çok yazgı çizgisinde yorumlayan ve tanrının mutlak egemenliği karşısında yapılacak başka bir şeyin olmadığı açısından alan çeşitli dileklerde vardır. Ayrıca, ölümün gerçekliğini, ölenin yerine getirilmezliğini ve herkes için kaçınılmaz olduğunu vurgulayan; ölenin ardından yanıp yakılmanın da bir sınırı olduğunu öğütleyen, ölüye çok yanmanın zararını belirten avutucu, uyarıcı ve kişiyi ya da aileyi yeniden toplum içindeki yerine çekici nitelikteki sözler de en az başsağlığı dileği kadar önem kazanmaktadır.

Ölüm olayının çevresinde toplanan; başka bir söyleyişle ölümün çeşitli yanlarını vurgulayan, dile getiren atasözleri, deyimler, ilençler, destanlar ve ağıtlar da halkımızın olayla ilgili duygu, düşünce, tepki ve davranışını açığa vuran edebî türler olarak gözden ırak tutulmaması gereken bir araştırma alanıdır. Özleri ve içerikleri yönünden konuyu ilgilendiren atasözlerinden, deyimlerden, ilençlerden, destanlardan ve ağıtlardan sadece örnekler vermekle yetindik; bunların biçim, anlatım, yöresel deyiş ve söyleyiş özelliklerini uzmanlarına bıraktık. Çoğunu literatürden aktardığımız bu örnekler bile, halkımızın ölüm olayını algılayışına ve yorumlayışına ışık tutacak, çözüm getirecek ip uçları taşımaktadır.

Dinin, ölüm çevresinde toplanan bir çok âdet ve inanma karşısındaki tutum ve davranışı, bunların kök nedenlerini açıklayıcı ve çözümleyici olmaktan çok, kuru bir yasaklama olarak görülmektedir. Araştırmamızın ana metninde yeri geldikçe gösterdiğimiz gibi, kurumlaşmış kimi âdet ve işlemler konusunda resmi din kuruluşu ve geçerli dinsel yayınların görüşleriyle; halkın görüş, inanış ve yorumlayışı arasında çelişkiler, biribirlerine ters düşmeler vardır. Halkı bu konularda uyarmak, aydınlatmak zorunda olan din görevlileri genellikle bu tür âdetleri ve inanmaları sadece "batıl" olarak nitelemekle yetinmekte, fakat bunların kök nedenlerine inememekte; halk düşüncesini ve geleneksel halk hayatını oluşturan etkenleri değerlendirmeyi önemsememekte, başka bir söyleyişle etnoloji, folklor ve sosyoloji gibi dinsel hayatı yakından ilgilendiren toplumsal bilimlerin yöntem ve verilerinden gereğince yararlanmamaktadırlar. Kanımızca, din görevlileri yetiştiren okullarda ve kurslarda, toplum hayatını başka açılardan da aydınlatmaya ve çözümlemeye çalışan bilim dallarına da yeterince

yer vermek; buraları bitiren din adamlarının dinsel eğitimlerinin yanı sıra halk hayatının çeşitli yanlarıyle de ilgilenmelerini sağlamak gerekir.

Çağımızın hızla değişmesi, her gün yeni bir teknik buluşun dünyamızı bir adım daha ileriye götürüşü, yine de insanoğlunun ölüm karşısındaki yalnızlığını ve korkusunu yenememektedir. Eskiden olduğu gibi, zamanımızda da ölümle ilgili âdetlerin oluşmasında ve işlemesinde korku büyük rol oynayan bir etken olarak görülmektedir. Gerçi din, ölüm korkusunu hafifletmektedir. Fakat onu tamamen ortadan kaldıramamaktadır.

Ölüyle ilgili âdet ve işlemlerin başlıca üç ana grupta toplandığını görüyoruz:

a) Ölenin "öte dünyaya gidişini" kolaylaştırmak; onun, gerek geride bıraktıklarının gözünde, gerekse "öte dünyada" geçerli ve mutlu bir "ölü" olmasını sağlamak amacıyle yapılan işlemler.

b) Ölenin geri dönüşünü önlemek, yakınlarına kötülükde bulunmasını, zarar vermesini engellemek amacıyle yapılan işlemler.

c) Ölenin yakınlarının bozulan ruhsal durumlarını sağaltmak; sarsılan toplumsal ilişkilerini düzenlemek ve yeniden topluma katmak amacıyle yapılan işlemler.

Birinci grupta toplananlar, çıkışlarını bir "öte dünya" tasarımından almakta, ölenlerin, öldükten sonra da yaşamalarını sürdürdükleri inancında temellenmektedir. Gerek eski kültürlerde, gerekse zamanımızda bir çok âdet ve törenin oluşmasında ana etken olan bu evrensel görüş, dinlerin öte dünya tasarımlarıyle de beslenmiş ve desteklenmiştir.

İkinci gruptakiler, ölenin, isterse dönüp gelebileceği, arkada bıraktıklarına zarar verebileceği korkusunda düğümlenmektedir. Öyle ki, bu korku, bir sürü işlemin çekirdeğini oluşturmakta, dış görünüşüyle başka bir etkene dayalı olduğu sanılan çoğu âdetin ve inanmanın geçerli çözümlemeleri sonucu, asıl nedeni olan korkuyla karşılaşılmaktadır.

Üçüncü gruptakilerse; toplumsal yanları ağır basan, özellikle ölünün geride bıraktığı yakınlarının gerek ölüm sırasında gerekse ölümden sonraki durumlarını belirlemekte; onların toplumun diğer üyele-

riyle olan yeni ilişkilerini düzenlemekte ve onları yeniden topluma kazandırmak için gerekli ritleri yönetmektedirler. Öte yandan toplumsal dayanışmanın ve komşuluk ilişkilerinin tazelenmesine, sağlamlaştırılmasına da fırsat veren bu tür âdetlerin bir bölümü olumlu yanlarıyle özellikle köylerde, ilçelerde ve küçük kentlerde vazgeçilmez birer davranış biçimi olarak yaygınlığını sürdürmektedirler.

Ölümün herkes için kaçınılmaz bir son oluşu, dünyanın her yanında ölüm çevresinde toplanan âdetlere evrensel bir karakter kazandırmıştır. Bu bakımdan aralarında gerek coğrafî, gerekse kültürel yönden büyük ayırımlar bulunan çeşitli toplumların konuyla ilgili âdetleri, inanmaları ve işlemleri arasında çoğu zaman şaşılacak derecede benzerlikler vardır. Anadolu halkı da, serimlemeye ve yorumlamaya çalıştığımız ölümle ilgili âdet ve inanmalarıyle bu evrensel benzerliği destekleyen bir davranış içinde görünmektedir. Elbet ki, değişik etkenler sonucu ortaya çıkan çeşitlemeler, yöresel özellikler, belli bir halkın, etnik grubun coğrafyasından ve kültüründen gelen ayırımlar söz konusudur. Ancak bunlar ayrıntılarda ve yöresel motiflerde görülmekte, ana davranış kalıplarını etkilememektedir.

EKLER

KAYNAK KİŞİLER VE DERLEYİCİLER

AKÇAN, Hüseyin (K.K.)	Divriği ilç. (Sıv.)
AKÇAY*, Fikret (D.)	Yığınkaya K. (Hizan ilç.–Bitl.)
AKSAN, Hacı Hanife (K.K.)	Merzifon ilç. (Amas.)
AKYILDIZ, Celâl (D.)	Divriği ilç. (Sıv.)
ALAN, Nezihe (K.K.)	Aksaray ilç. (Niğ.)
ALAN, Ziya (K.K.)	Kasımağa K. (Keskin ilç.–Ank.)
ARUN, Ayşe (D.)	Kayseri
ATALAY,* Fikret (K.K.)	Yeşilöz K. (Güdül ilç.-Ank.)
AVCI, Recep (D.)	Balören B. (Çank.)
AYDIN, Ayşe (K.K.)	Hopa ilç. (Art.)
BADEMLİ, Fatma (K.K.)	Ankara
BAYAŞA, Uğur (D.)	Afyon
BEŞİKÇİ, Leylâ (K.K.)	Erzurum
BOZOK, Fatma (K.K.)	Lalahan K. (Ank.)
BÖREKÇİ, Emine (K.K.)	Sıvas
BULAK, Mahmut (K.K.)	Merzifon ilç. (Amas.)
BULAK, Şefika (K.K.)	Merzifon ilç. (Amas.)
CANBÜLBÜL, Güngör (D.)	Merzifon ilç. (Amas.)
CENAN, Rasime (K.K.)	Çorum
COŞKUN, Hayri (K.K.)	Niğde
COŞKUN, Semiha (K.K.)	Niğde
DELİGÖNÜL, Ahmet (K.K.)	Maraş
DOĞAN, Nihal (K.K.)	Eskişehir
DURU, Ziya (K.K.)	Karaman ilç. (Kon.)
DÜNDAR, Ayşe (D.)	Durağan ilç. (Sin.)
DÜLGEROĞLU, Fevzi (K.K.)	Uşak
ÇİMEN, Fatma (K.K.)	Trafşin K. (Kays.)
ÇORABATUR, Rasim (K.K.)	Çerkezçukurhisar K. (Eskş.)
(EFENDİ), Behçet (K.K.)	Erzurum
(EFENDİ), Hasan (K.K.)	Sünli K. (Çubuk ilç.–Ank.)
EKEN, Musa (D.)	Divriği ilç. (Sıv.)
EMEKSİZ, Talip (K.K.)	Çankırı

* İşaretiyle gösterilenler, derlemelerini Millî Folklor Enstitüsü'nden sağladığımız kaynak kişiler ve derleyicilerdir.

ERCAN, Süleyman (K.K.)	Derekışla K. (Balâ ilç.-Ank.)
ERDOĞAN, Rahmi (K.K.)	Çankırı
ERKEL, Hüseyin (K.K.)	Merzifon ilç. (Amasya)
ERYİĞİT, Serpil (D.)	Sıvas
EŞMELİ, Cemile (K.K.)	Uşak
GİRGİN, Şefika (D.)	Nusret K. (Balk.)
GÖRKEM, Melek (K.K.)	Ayaş ilç. (Ank.)
GÖRKEM, Rauf (K.K.)	Ayaş ilç. (Ank.)
GÖZÜAKÇA, Hayriye (K.K.)	Kayseri
GÖZÜAKÇA, Selâhattin (D.)	Kayseri
GÜMÜŞMADEN, Fahriye (K.K.)	Merzifon ilç. (Amas.)
GÜNDOĞAN, Hacı Rıza (K.K.)	Türkmen K. (Eskş.)
GÜNDÜZ, M. Zeki (D.)	Ünye ilç. (Ord.)
GÜRAN,* Nural (D.)	Yeşilöz K. (Güdül ilç.-Ank.)
GÜRSES, Seniye (K.K.)	Divriği ilç. (Sıv.)
HALICI, Hanım (K.K.)	Konya
(HANIM), Nazife (K.K.)	Kızılcahamam ilç. (Ank.)
ILGIN, Naciye (K.K.)	Sıvas
İYİGÜN, Zehra (K.K.)	Urfa
KALAYCIKLI, Hatice (K.K.)	Ankara
KARAKIŞ, Azamet (K.K.)	Yalören K. (Zara ilç.-Sıv.)
KAVUKÇU, Ahmet (K.K.)	Çorum
KESİK,* Hava (K.K.)	Yemençayır K. (Digor ilç.-Kars)
KESKIN, Yusuf (K.K.)	Uşak
KILIÇARSLAN, Süleyman (K.K.)	Divriği ilç. (Sıv.)
KIRKA, Hatice (K.K.)	Afyon
KOÇ, Sefer (K.K.)	Balören B. (Çank.)
KOÇARSLAN, Kemal (K.K.)	Kevenli K. (İmranlı ilç.-Siv.)
KORKMAZ, Hüseyin (K.K.)	Zara ilç. (Sıv.)
KURAK, Osman (D.)	Döğer B. (Afy.)
LİVTİMUR, Hatice (K.K.)	Kayseri
MAMASOĞLU, Mustafa (K.K.)	Kayseri
MERAL, Ekrem (D.)	Kasımağa K. (Keskin ilç.-Ank.)
MERAL, Emine (K.K.)	Kasımağa K. (Keskin ilç.-Ank.)
OBALAR, Sare (K.K.)	Konya
OKAYER,* Mevlût (D.)	Van
ÖRNEK, Naciye (K.K.)	Sıvas
ÖZKARA, Servet (K.K.)	Talas ilç. (Kays.)
ÖZSOY,* Seher (D.)	Doğan K. (Şenkaya ilç.-Erzu.)
SALEPÇİ, Nesibe (K.K.)	Uşak
SAMSUNOĞLU,* Zeliha (D.)	Ünye ilç. (Ordu)
SARI, Mehmet (K.K.)	Lalahan K. (Ank.)
SOYER, Hayrullah (D.)	Divriği ilç. (Sıv.)
TAHILLIOĞLU, Ayşe (K.K.)	Sıvas
TELLİ,* Bekir (K.K.)	Yemençayır K. (Digor ilç.-Kars)

TERZİOĞLU, Rıfkı (K.K.) ..... Divriği ilç. (Sıv.)
TİLEV, Hamdi (K.K.) ..... Kayseri
TİLEV, Hatice (K.K.) ..... Kayseri
TİLEV, Nebile (D.) ..... Kayseri
TİLEV, Seniye (K.K.) ..... Kayseri
TOKER, Şinasi (D.) ..... Rize
TOPRAKÇIOĞLU, Süleyman (K.K.) . Ayaş ilç. (Ank.)
UZUNOĞLU, Nermin (D.) ..... Boğazlayan ilç. (Yozg.)
YAPICI, Hülya (D.) ..... Kırşehir
YARDIMCIEL*, Yener (D.) ..... Yemençayır K. (Digor ilç.-Kars)
YILDIZ, Ali (D.) ..... Üzerlik K. (Kays.)
YILDIZ, Hüseyin (D.) ..... Çubuk ilç. (Ank.)
YÜCEOĞLU, Fitnat (K.K.) ..... Ankara
ZAVALLI, Akife (K.K.) ..... Çorum

YER ADLARI LİSTESİ

Afyon
Aksaray ilç. (Niğde)
Ankara
Apa k. (Sıvas)
Artvin
Ayaş ilç. (Ankara)

Balâ ilç. (Ankara)
Balören B. (Çankırı)
Bergama köyleri
Boğazlayan ilç. (Yozgat)

Çankırı
Çarıklar K. (Anamur ilç.-İçel)
Çerkezçukurhisar K. (Eskişehir)
Çorum
Çubuk ilç. (Ankara)

Datça ilç. (Muğla)
Derekışla K. (Balâ ilç.-Ankara)
Diktaş K. (Sıvas)
Divriği ilç. (Sıvas)
Doğankent B. (Giresun)
Doğan K. (Şenkaya ilç.-Erzurum)
Döğer B. (Afyon)
Durağan ilç. (Sinop)

Ekinli K. (Sıvas)
Erzincan
Erzurum
Esenyurt K. (Sıvas)
Eskişehir

Gaziantep
Gaziköy (Sıvas)
Gürün ilç. (Sıvas)
Güzelova K. (Erzurum)

Hafik ilç. (Sıvas)
Hal K. (Elazığ)
Haymana ilç. (Ankara)
Himmetfakı K. (Sıvas)
Hopa ilç. (Artvin)

İmranlı ilç. (Sıvas)
İnciğez K. (Kastamonu)
İstanbul

Kangal ilç. (Sıvas)
Karaman ilç. (Konya)
Kasımağa K. (Keskin ilç.-Ankara)
Kastamonu
Kayseri
Kevenli K. (Sıvas)
Kırşehir
Kızılcahamam ilç. (Ankara)
Konya
Küllük K. (Sıvas)

Lalahan K. (Hasanoğlan-Ankara)

Maraş
Merzifon ilç. (Amasya)
Murgul ilç. (Artvin)
Muş

Nallıhan ilç. (Ankara)
Niğde
Nusret K. (Balıkesir)

Reşadiye ilç. (Tokat)
Rize

Sıvas
Siverek ilç. (Urfa)
Söğütözü K. (Erzurum)
Subaşı K. (Çankırı)
Sün K. (Elazığ)
Sünli K. (Çubuk ilç.-Ankara)

Şarkışla ilç. (Sıvas)
Şebinkarahisar ilç. (Giresun)
Şenkaya ilç. (Erzurum)

Talas ilç. (Kayseri)
Tortum ilç. (Erzurum)

Trabzon
Türkmen K. (Eskişehir)

Urfa
Uşak

Ünye ilç. (Ordu)
Üzerlik K. (Kayseri)

Yalören K. (Zara ilç.-Sıvas)
Yemençayır K. (Digor ilç.-Kars)
Yeşilöz K. (Güdül ilç.-Ankara)
Yığmkaya K. (Hizan ilç.-Bitlis)
Yıldızeli ilç. (Sıvas)

Zara ilç. (Sıvas)
Zile ilç. (Tokat)

DERLEYİCİNİN SORULARI SORARKEN VE CEVAPLARI DEFTERE GEÇİRİRKEN DİKKAT EDECEĞİ NOKTALAR

1. Soruların cevapları, "Soru Listesi" ile birlikte yollanan defterlere geçirilecektir.
2. Cevaplar defterlere geçirilirken, cevapların sağ başına ilgili sorunun numarası ya da sorunun kendisi yazılacaktır (**ÖRNEK: A-I, 1** ya da "Ölümü önceden haber verdiğine inanılan belli hayvanlar" gibi).
3. Kaynak kişi, adını vermekten sakınırsa, adı yazılmayabilir. Fakat il, ilçe ya da köyün adı defterde gösterilen yere mutlaka yazılmalıdır.
4. Sorular tamamlandıktan sonra, "cevap defteri" "soru listesi" ile birlikte, üzerinde adresimizin yazılı bulunduğu pullu zarfa konarak postaya verilecektir.
5. Derleyici, çalışmaya başlamadan önce, bu sayfayı ve "Soru Listesi"ni dikkatlice okumalıdır.
6. Soruların sorulacağı kimselerin akrabalardan, yakınlardan, tanıdıklardan olmasına; bunların kırk yaşının üstündeki yerlilerden ve ölüm âdetlerini bilen kimselerden seçilmesine özellikle dikkat edilmelidir.
7. Yukardaki özellikleri taşıyan ve bir arada bulunan iki ya da üç kişiye aynı zamanda soru sormanın, unuttuklarını biribirlerine hatırlatmaları bakımından büyük yararı vardır.
8. Bazı soruların cevapları yaşlı ve "gün görmüş" kadınlardan, bazılarının cevaplarıysa aynı nitelikteki erkeklerden daha iyi alınacağı için , özellikle bu gibi kimseler tercih edilmelidir.

9. Soruların, iş saatlarının dışında ve bir sohbet havası içinde sorulmasına dikkat edilmelidir.
10. Cevaplayıcılar, yorulmaya ya da sıkılmaya başladıkları zaman sorular hemencecik kesilmeli ve daha elverişli bir zaman beklenmelidir.
11. Cevaplar ya doğrudan doğruya cevap defterine, ya da küçük kağıt parçalarına yazıldıktan sonra deftere geçirilmelidir. Birinci durumda, yazının okunaklı olmasına dikkat edilmelidir.
12. Konu ile ilgili resim, taslak, kroki vb. çizilmek istenirse, bu iş için cevap defteri-yer kalmışsa-, ya da temiz bir kağıt kullanılabilinir.
13. Derleyici, ayrıca, kendi gözlemlerini, çalışma tarzını vb. defterin sonuna ilave edebilir.

A. ÖLÜMÜ HABER VEREN OLAYLAR, ÖNBELİRTİLER

I. Hayvanlarla ilgili belirtiler

1. Ölümü önceden haber verdiğine inanılan belli hayvanlar var mıdır? (Örneğin: Karakarga, baykuş, horoz, leylek, yarasa, köpek, tilki, kurt, karakedi, köstebek, deve vb.)
2. Varsa, ne şekilde haber verirler? (Örneğin: Ötmekle, tüylerini dökmekle, ulumakla, birinin önünden geçmekle vb.)

Örnek olarak gösterilen hayvanlardan başka, bulunduğunuz yerde, "ölüm habercisi" olarak kabul edilen başka hayvanlar var mı? Adları ve ne şekilde haberci oldukları?

II. Evle, ev eşyasıyle, araç-gereçlerle ilgili belirtiler

Aşağıda sıraladığımız olay ve belirtiler, bulunduğunuz yerde, ölüm habercisi olarak kabul edilir mi?

1. Evin tahta ve direklerinde bir ağaç kurdunun çıkardığı ses
2. Masa, dolap gıcırtıları
3. Kapı, pencere vurulmasını andıran ses, gürültü
4. Geceleyin beklenmedik bir sırada komşunun kapı çalışı
5. Geceleyin evden bir şey vermek (ekşi hamur, kap-kacak, süt, yoğurt, tuz, turşu, ateş vb.)
6. İşleyen saatın duruşu

7. Bir eşyanın dış etki olmaksızın kendiliğinden kırılışı, yere düşüşü (Örneğin: ayna kırılması)
8. Makas ağzının açık kalışı
9. Bir ağacın kuruyuşu, meyve vermeyişi, vaktinden önce yaprak döküşü
10. Her çeşit ürünün kıt oluşu

Bulunduğunuz yerde, bunlardan başka hangi olay ve belirtiler "ölüm habercisi" olarak kabul edilir? Bunların açıklaması nasıl yapılır?

III. Tabiat olaylarıyla ilgili belirtiler

Aşağıda sıralanan olaylar ve belirtiler, bulunduğunuz yerde, ölüm habercisi olarak kabul edilir mi?

1. Yıldız kayması
2. Ay, güneş tutulması
3. Sürekli yağmur, kar yağması
4. Sel, su taşması
5. Sürekli rüzgâr esmesi, fırtına
6. Gök gürlemesi, şimşek çakması
7. Kuraklık

Bunlardan başka, bulunduğunuz yerde, hangi tabiat olayları "Ölüm habercisi" olarak kabul edilir? Bunların açıklaması nasıl yapılır?

IV. Düşle ilgili belirtiler

Düşde:

1. Ekşi, acı şeyler yemek
2. Sarı renkli meyveler görmek ya da yemek
3. Diş çektirmek ya da dişlerin dökülmesi, kırılması
4. Bir uzvunu kaybetmek (kol, el, göz, bacak, vb.)
5. Bir hayvandan düşmek (at, deve, eşek, vb.)
6. Kutsal bir kişi tarafından öleceğinin bildirilmesi
7. Ölmüş bulunan bir sevdiğini görmek
8. Ölmüş bulunan bir sevmediğini görmek

9. Ölmüş bulunan bir yakının (kocanın, karının, oğulun, kızın, kayınvalidenin, kayınpederin v. b.) düşü göreni çağırması, elinden tutup bir yere götürmesi vb.

Bulunduğunuz yerde bunlardan başka hangi düşler "ölüme yorumlanır"? Bunların açıklaması nasıl yapılır?

V. Hastadaki değişikliklerle ilgili belirtiler

Bulunduğunuz yerde, aşağıda sıralanan belirtilerden hangileri hastanın hemen öleceğini gösteren belirtiler olarak kabul edilir?

1. Hasta ayağa kalkmayı deneyip "gitmem gerek" derse
2. Güvendiği ya da sevdiği birini görmek isterse
3. Ölümden söz ederse
4. Hoca, müftü vb. gibi bir din adamını çağırtırsa
5. Borçlarının verilmesini isterse
6. Vasiyetini yapmak isterse
7. Uzaktaki akrabalarını görmek isterse
8. Evine ya da doğduğu yere gitmek isterse
9. Aile üyelerinin hepsinin başucunda toplanmasını isterse
10. Sorulara cevap vermezse
11. Başı yastıktan düşerse
12. Bedeni soğumaya başlarsa
13. Elleri, ayakları, tırnakları beyazlaşırsa
14. İştahı kesilir ya da birdenbire açılırsa
15. Güçlükle nefes alıp verirse
16. Dalgınlaşırsa
17. Konuşmazsa
18. Bedeni sararır ya da morarırsa
19. Bedeni şişerse
20. Ağzından köpük ya da kan gelirse
21. Uzuvları katılaşmaya başlarsa
22. İnlerse
23. Gaipten ses duyarsa, bir takım kimseleri gördüğünü söylerse, sayıklarsa

Bulunduğunuz yerde, bunlardan başka, hangi belirtiler hastanın hemen öleceğini gösteren belirtiler olarak kabul edilir?

VI. Cesetle, tabutla ve mezarla ilgili inanmalar

Bulunduğunuz yerde, aşağıda sıralanan inanmalardan hangileri bir başkasının öleceğini gösteren belirtiler olarak kabul edilir?

1. Ceset evde uzun süre bırakılırsa
2. Tabut içinde ceset sallanırsa
3. Ölü yıkamak için su ısıtılan kazan devrilirse
4. Kazma kürek üstüste mezarın yanına bırakılırsa
5. Kazma kürekle eve girilirse

Bunlardan başka hangi inanmalar yakın bir ölümün belirtisi ve habercisi olarak kabul edilir?

B. KAÇINMALAR

Bulunduğunuz yerde, aşağıda sıralanan kaçınmalardan hangileri görülür?

1. Bir mahallede ölen olursa, o mahalledeki su dolu kaplar boşaltılır
2. Cenaze yıkanırken uyuyan kimseler uyandırılır
3. Cenaze geçerken uyuyan kimseler uyandırılır
4. Ölü gömüldükten sonra, eve dönüldüğünde, ölenin yakınları arkalarına bakmazlar
5. Cenaze evden çıkınca arkasından su dökülür
6. Ölü yıkanırken yatağı toplanır, yatağın yerine taş konur
7. Ölü yıkandıktan sonra, su ısıtılan kazan ters çevrilir
8. Kapı önünden tabut geçerken, arkasından su dökülür

Bulunduğunuz yerde, yukardakilerden başka neler yapılır?

C. ÖLÜM OLAYININ DUYURULMASI

Birinin ölümü başkalarına kimler tarafından ve nasıl duyurulur?

1. Ölü sahipleri tarafından
2. Komşular tarafından

3. Mahallenin, köyün bu iş için gönüllü olanları tarafından
4. Camilerde selâ vermek suretiyle
5. Belediye ya da muhtarlık hoparlörleriyle
6. Telefon, telgraf ve mektupla
7. Tellallarla

Bulunduğunuz yerde yukardakilerden başka "ölüm haber verme" usulü var mıdır?

D. ÖLÜMDEN HEMEN SONRA EVDE YAPILAN İŞLER

Bulunduğunuz yerde aşağıda sıralanan işlerden hangileri yapılır?

Ölünün:

1. Gözleri kapatılır (Niçin)
2. Çenesi bağlanır (Niçin?)
3. Başı kible yönüne çevrilir; ayakları yan yana getirilir, elleri yan yana ya da göbek üstüne konur
4. Odanın pencereleri açılır (Niçin?)
5. Üstündekiler soyulur
6. Yatağı değiştirilir (Ceset "rahat döşeğine" konur)
7. Karnına bıçak ya da demir parçası konur
8. Başucunda Kur'an okunur
9. Odasında ışık yakılır

Bulunduğunuz yerde, yukardakilerden başka neler yapılır?

E. ÖLÜNÜN GÖMÜLMEYE HAZIRLANIŞI

I. Yıkama

1. Ölen kimse mümkün olduğu kadar çabuk mu gömülmeye hazırlanır?
2. Hazırlanışa herkes yardım eder mi?
3. Ölü, genellikle meslekten yıkayıcılar tarafından mı yoksa 'dini bütün' biri tarafından mı yıkanır?
4. Yıkayıcının yanında yardımcısından başka kimseler bulunur mu?
5. Ölüye gusül abtesti aldırılır mı?

6. Ölünün yıkanacağı su nereden alınır?
7. Yıkama işi nerede yapılır?
a) Cami avlusunda, b) Evin avlusunda, e) Mezarlıkta bu işi için hazırlanmış yerde
8. Yıkama sırasında buhurdan yakılır mı? Niçin?
9. Cesede koku sürülür mü? Hangi kokular?
10. Ölü yıkamak için ne gibi araç-gereç kullanılır? Mahallî adları nelerdir?
11. Artan su ile başkası yıkanır mı? Yoksa su dökülür mü?
12. Teneşir tahtasının ölçüleri ve şekli nasıldır? Hangi ağaçtan yapılır?

II. Kefen

1. Ölüyü yıkayanla kefenleyen aynı kimse midir?
2. Kefen hangi ölçülere göre biçilir?
3. Bulunduğunuz yerde ölünün kefenden başka bir şeye sarılarak gömüldüğü oldu mu?
4. Ölü yıkandığı yerde mi yoksa başka bir yerde mi kefenlenir?
5. Ölenin kadın, erkek, çocuk, evli, dul genç kız ve delikanlı oluşuna göre kefen şekli, rengi, kumaşı değişir mi?
6. Kişi sağlığında kefen vb. ni hazırlayıp bir yere koyar mı? Ya da bunları karşılayacak bir miktar parayı hazır bulundurur mu? Niçin?
7. Ölü neye kefenlenir?

III. Tabut

1. Tabut hangi ağaçtan yapılır? Ölçüleri nasıldır? (Uzunluk, genişlik, derinlik)
2. Yapıldığı ağacın tabiî rengiyle mi kullanılır yoksa başka bir renge mi boyanır? Daha çok hangi renge?
3. Cenaze tabuta konurken, tabutun içine örtü serilir mi?
4. Tabutun üzerine örtü örtülür mü? Örtülürse bu örtü nereden alınır a) Camiden, b) Komşulardan, c) Tekke ve ziyaretlerden
5. Örtünün rengi nasıldır? Üstünde yazı var mıdır? Eski Türkçe mi yeni Türkçe mi? Örtüye ne ad verilir?
6. Tabutun üzerinde ya da örtü de içindekinin cinsini (kadın, erkek), yaşını ve mevkiini (memur, asker, serbest meslek sahibi,

din adamı, toplum içinde büyük bir yeri olan kimse vb.) gösteren bir işaret bulunur mu? Bu işaretler nasıldır?

7. Nışanlı kızın ya da gelinin tabutu süslenir mi? a) Tel-duvakla, b) Çiçekle, c) Resmiyle
8. Varlıklı aileler ölüleri için özel tabutlar yaptırırlar mı?
9. Cenaze tabutla gömülür mü? Niçin?
10. Yoksullar için vakıf tabutları var mıdır?

VI. Cenaze alayı

1. Cenaze alayına herkes katılır mı?
2. Katılmak için gerekli kurallar nelerdir?
3. Tabutu kimler taşır?
   a) Ölü sahipleri, b) Akrabalar, c) Mahalle sakinleri, ç) Herkes, d) Taşıt araçları (kağnı, at arabası, traktör, otomobil)
4. Tabut evden çıkarılırken başkasının kapısına dokundurulmamaya dikkat edilir mi? (Niçin)
5. Kadınlar cenaze alayına katılır mı?

Bulunduğunuz yerde, yukardakilerden başka, yıkama-kefen-tabut-cenaze alayı ile ilgili inanmalara ve uygulamalara ilave edeceğiniz şeyler nelerdir?

F. GÖMME SONRASI

1. Mezarlıktan dönenlere yemek verilir mi?
2. Cenazeye katılanlar yeniden ölü sahiplerine baş sağlığı dilerler mi?
3. Mezar, ölü sahipleri tarafından ne zaman ziyaret edilir?
   a) Bir gün sonra, b) Üç gün sonra, c) Bir hafta sonra, d) Bir ay sonra, e) kırk gün sonra
4. Mezarlık ziyareti için haftanın belli günleri tercih edilir mi? Hangi günler?
5. Kutsal sayılan günlerde, bayramlarda ölüler ziyaret edilir mi?
6. Ölünün ruhu için tatlı şeyler dağıtılır mı? (Helva, şerbet, şeker vb.)
7. "Ölü Yemeği" âdeti var mıdır? Varsa:
   a) Ne zaman verilir?, b) Kimler tarafından verilir? c) Neler verilir?
8. Ölünün üçüncü, kırkıncı ve elli ikinci gibi günleri önemli sayılır, bu günlerde bir takım dinsel törenler yapılır mı? Nelerdir? Niçin yapılır?

9. Ölünün kırkı çıkmadan önce evden çıkılır mı?
10. Ölünün ruhu için ne zaman mevlit okunur? Mevlitte davetlilere ne verilir?
a) Şeker, b) Şerbet, c) Meyve, d) Yemek vb.

G. ÖLÜNÜN GERİDE BIRAKTIĞI ŞEYLERLE İLGİLİ İŞLEMLER

1. Ölenin sağlığında giydikleri başkalarına verilir mi? Verilirse kimlere? a) Yoksullara, b) Yoksul akrabalara, c) Ölüyü yıkayanlara, d) Hocaya vb.
2. Ölenin sağlığında kullandığı şahsî eşyaları (saat, bilezik, yüzük vb.) hayır olarak başkalarına mı verilir yoksa hatıra olarak mı saklanır?
3. Ölenin geride bıraktıklarından (kitap, servet) vakıf kurulur mu?
4. Ölenin giyimi yıkanır ya da atılır mı? (Niçin)

İ. YAS

1. Yas süresi ne kadardır?
a) Üç gün, b) Bir hafta, c) Bir ay, d) Kırk gün, e) Altı ay, f) Bir yıl g) Bir yıldan fazla
2. Bu süreler neye göre tayin edilir?
3. Kadında ve erkekte bu süre değişir mi? Hangi cins daha uzun süre yas tutar?
4. En çok yası tutulan kimlerdir?
a) Çocuklar, b) Evlenmemiş genç kızlar ya da delikanlılar, e) Analar, d) Babalar, e) Savaşta ölenler, f) Kaza sonucu ölenler, g) Kan davası sonucu hasmı tarafından öldürülenler vb.
5. Yas tutulurken elbise ters giyilir mi?
6. Kadının belli bir yas kıyafeti var mıdır? (Siyah örtü bağlamak, siyah elbise giymek)
7. Erkeğin belli bir yas kıyafeti var mıdır? (Siyah elbise, siyah kravat vb.)
8. Kadın ve erkek yaslı olduğu sürece neleri yapmaktan kaçınır?
a) Renkli, süslü giyinmez, b) Yüzünü süslemez (kadın), c) gezmeye, eğlenmeye gitmez, d) Evinden dışarı çıkmaz, e) İş görmez (kadın), işine gitmez (erkek), f) Tıraş olmaz, g) Her çeşit zevk ve eğlenceden kaçınır, h) Cinsel yakınlaşmadan uzak durur.

9. Nışan, düğün, sünnet v.b. yasdan dolayı ertelenir mi? Ne kadar süreyle?
10. "Yas bayramı" âdeti var mıdır? Nasıl olur?
11. Hangi bayramlar "yas bayramı" olarak kabul edilir? (Örneğin: Ölümden sonra gelen ilk bayram).
12. Yas bayramında ziyaretçilere ne ikram edilir?
13. "Yas hamamı" âdeti varmıdır? Varsa:
a) Niçin yapılır, b) Ne zaman yapılır? Kim yapar? (Ölü sahipleri ya da komşular), d) Hamama kimler çağrılır? e) Çağrılılara hamamda neler ikram edilir?
14. "Yas alma" ya da "yoklama" âdeti var mıdır? Varsa:
a) Ölü sahibine hediye verilir mi? b) Neler verilir (havlu, elbise, mendil vb.), c) Ölü sahibi de karşılık olarak bir şey verir mi? Verirse, neler?

Bulunduğunuz yerde, yukardakilerden başka, yasla ilgili ne gibi âdetler vardır, halen uygulanmakta mıdır?

H. ÖLÜM, ÖLÜ, TABUT, MEZAR VB. İLE İLGİLİ ATASÖZLERİ, DEYİMLER, İLENÇLERDEN NELER BİLİYORSUNUZ?

J. MEZARLIK

1. Bulunduğunuz yerin mezarlığı nerededir? (İlin, ilçenin, köyün) içinde ya da dışında
2. Mezarlığın etrafı duvarla, taşla ya da çitle çevrilmiş midir?
3. Bulunduğunuz yerin mezarlığının bekçisi var mıdır? Varsa, bu işi gönüllü olarak mı yoksa para karşılığın da mı yapar? Parasını kimden alır?
a) Belediyeden , b) Muhtarlıktan, c) Ölü sahiplerinden?
4. Mezar için özel bakıcı tutulur mu? Tutulursa, aylık olarak ne verilir?
a) Para (Ne kadar?), b) Giyecek, c) Başka şeyler
5. Mezarın başına içindekinin cinsini (kadın, erkek)), yaşını, medenî durumunu (evli, bekâr, dul) ve sosyal mevkiini (memur, asker, din adamı, toplum içinde yüksek yeri olan kimse) belirten bir işaret konur mu?
6. Mezar başına taş mı, tahta mı dikilir? Üzerine ne yazılır?
7. Mezar taşına ölenin fotoğrafı konur mu?

8. Mezarın ayak ucuna da taş dikilir mi?
9. Mezar taşlarına ölenin adından başka şeyler yazılır mı? (Şiir, Beyit, Mani, Vecize) Bunlardan örnek verir misiniz?
10. Mezar taşına resim (kuş, ağaç, çiçek v. s.) yapılır mı? Niçin?
11. Mezarın başına, ayak ucuna, üstüne ya da başına ağaç dikilir, çiçek ekilir mi? En çok hangi ağaç ya da çiçek?
12. Mezarlığın haricine gömülen kimseler var mıdır? Varsa: a) Nereye gömülmüşlerdir? b) Neden başka yere gömülmüşlerdir? c) Bu kimselerin dinsel ve toplumsal mevkiileri nedir?
13. Eve, evin avlusuna, cami avlusuna, zaviyeye gömülen kimseler var mıdır?
14. Ölüyle birlikte başka bir şey de gömülür mü?
a) Şahsi eşyası, b) Madeni para, c) Yüzük, d) Saat, e) Silâh, f) Kama, bıçak? Bu eşyaların gömülmesi nasıl açıklanır?
15. Defin sırasında ya da definden sonra mezarın üstüne bir şey konur mu?
a) Su dolu testi, kap-kacak, c) Ayna, d) Ölünün eşyası, e) Giyim-kuşam, f) Para, g) Yiyecek. Açıklaması nasıl yapılır?
16. Defin gecesi ya da definden sonra mezarın üzerinde ateş yakılır mı? Niçin? Kaç gün süreyle?

Bulunduğunuz yerde, yukardakilerden başka, mezarla ilgili neler yapılır, nelere inanılır?

İ. RUHLA İLGİLİ İNANMALAR

1. Ruhu gözünüzde nasıl canlandırırsınız?
(Kuş, sinek, rüzgâr, nefes vb.)
2. Ruha can da denir mi? Başka adları var mıdır?
3. İnsanın kaç tane ruhu vardır?
4. Ruh, bedenin neresinde bulunmaktadır?
5. Ruh, bedeni ne zaman terketmektedir?
a) Ölünce, b) Uyuyunca, c) Bayılınca
6. Ruh bedenin neresinden çıkıp gitmektedir?
a) Ağzından, b) Gözünden, c) Bedeninin başka bir yerinden
7. Bedeni terkeden ruhun bir süre evin çevresinde dolaştığına inanılır mı? Niçin?
8. "Ölünün ruhu" nu memnun etmek için neler yapılır?

Bunlara ekleyeceğiniz başka şeyler var mı?

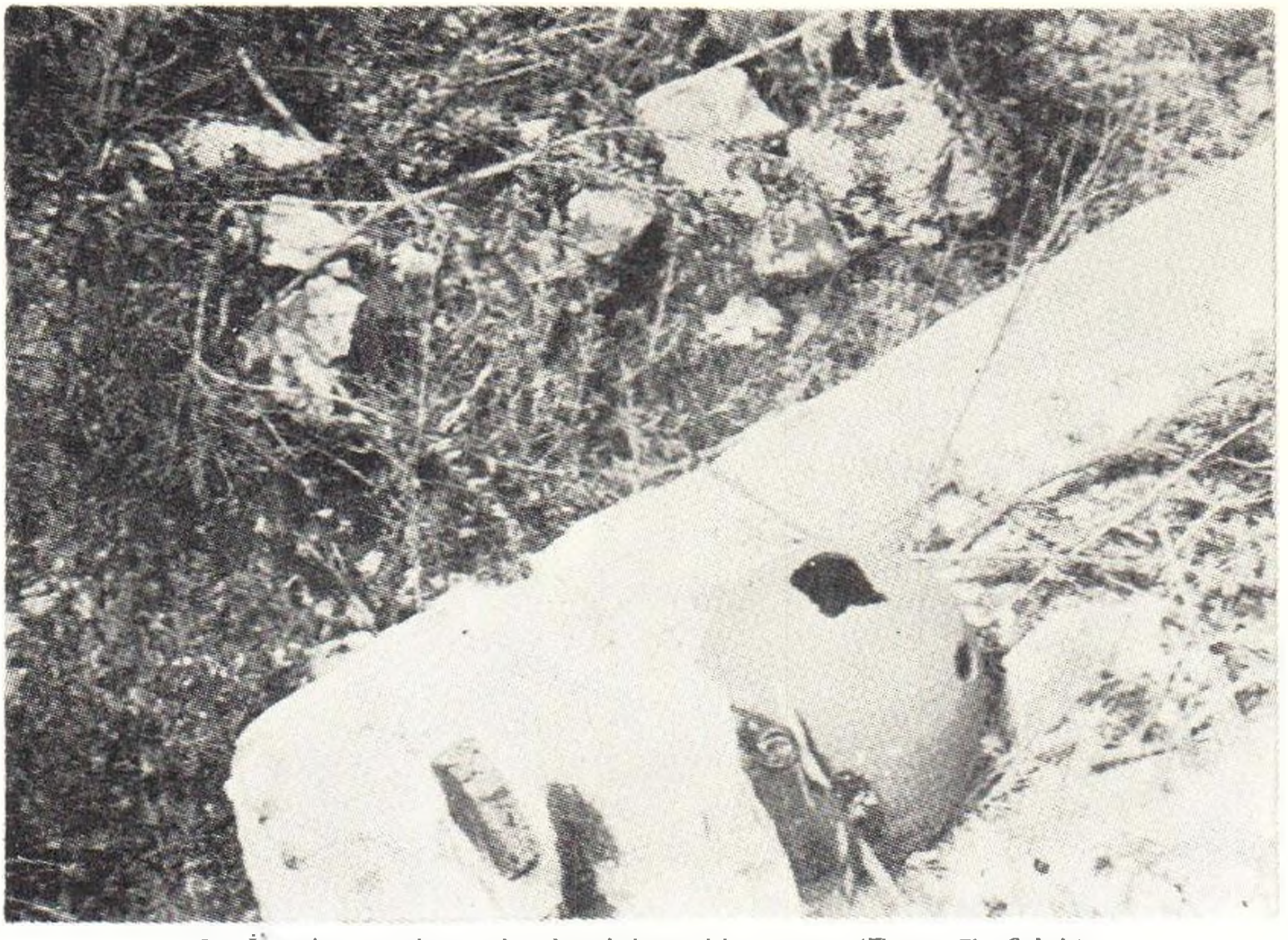
RESİMLER

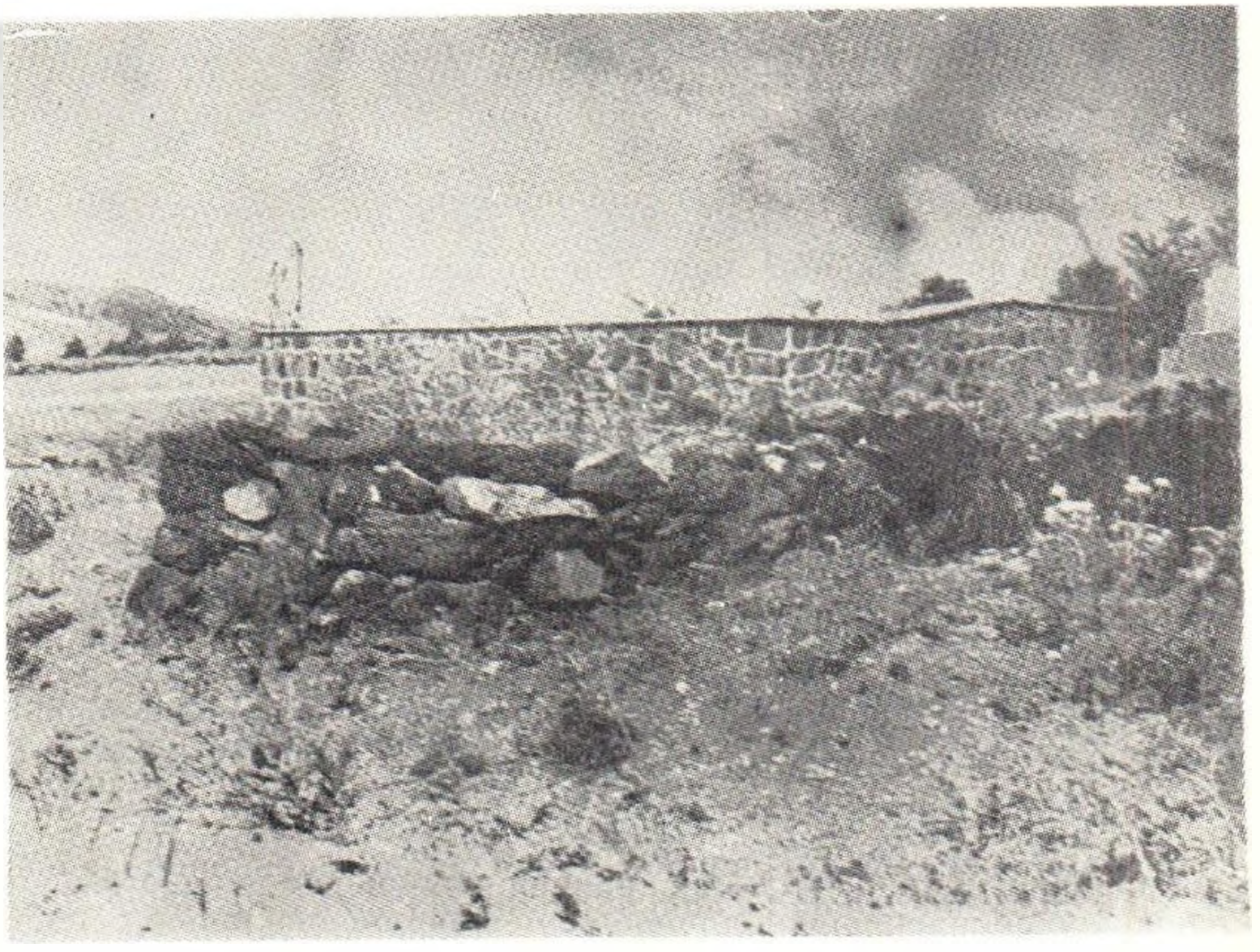
1. Bir köy mezarlığının genel görünüşü

2. Megalit karakterde bir köy mezarlığı

3. Üzerine testi ve şişe bırakılmış bir mezar (Foto: T. Odak)

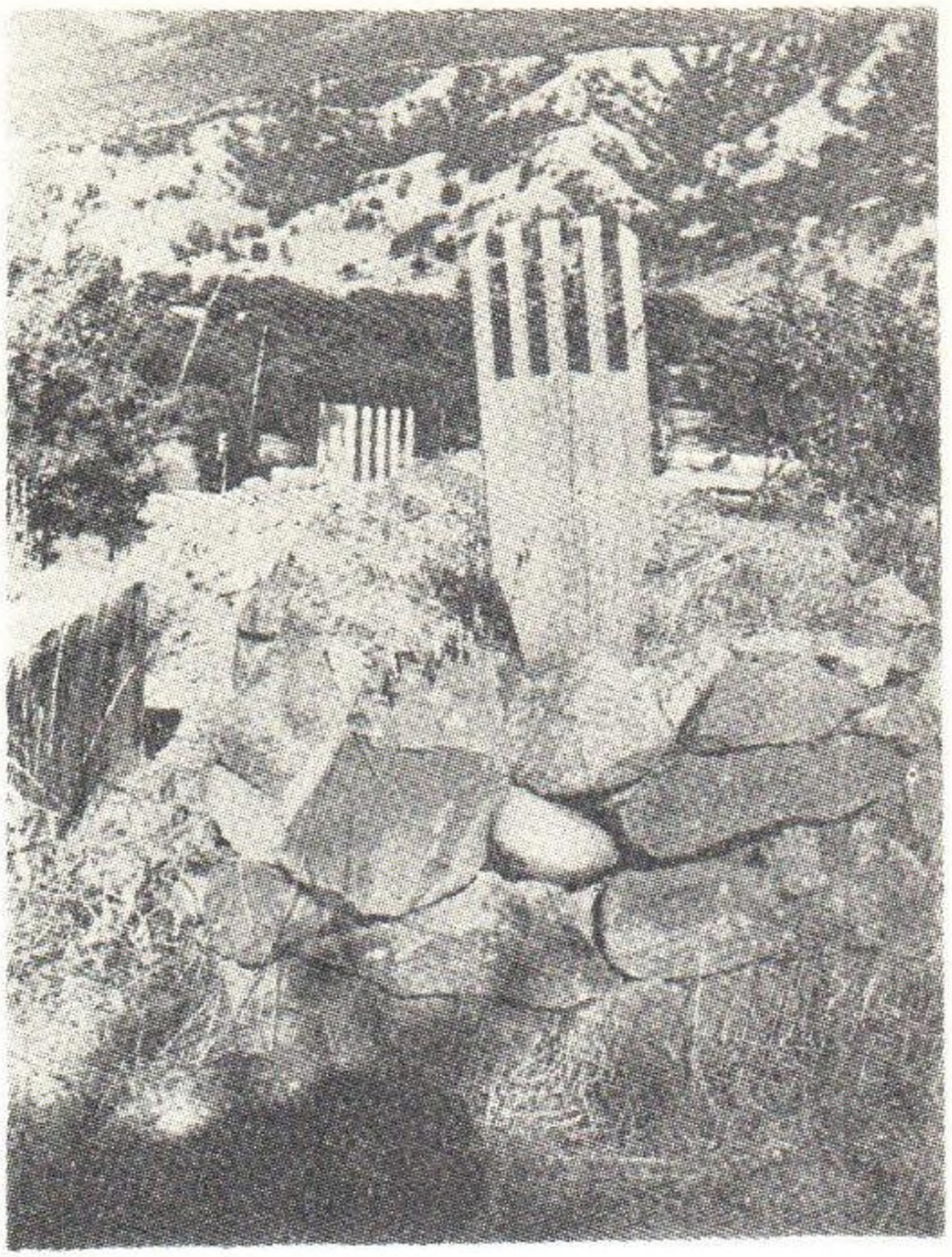
4. Duvarla çevrilmiş aile mezarlığı ile yığma taşlı mezar

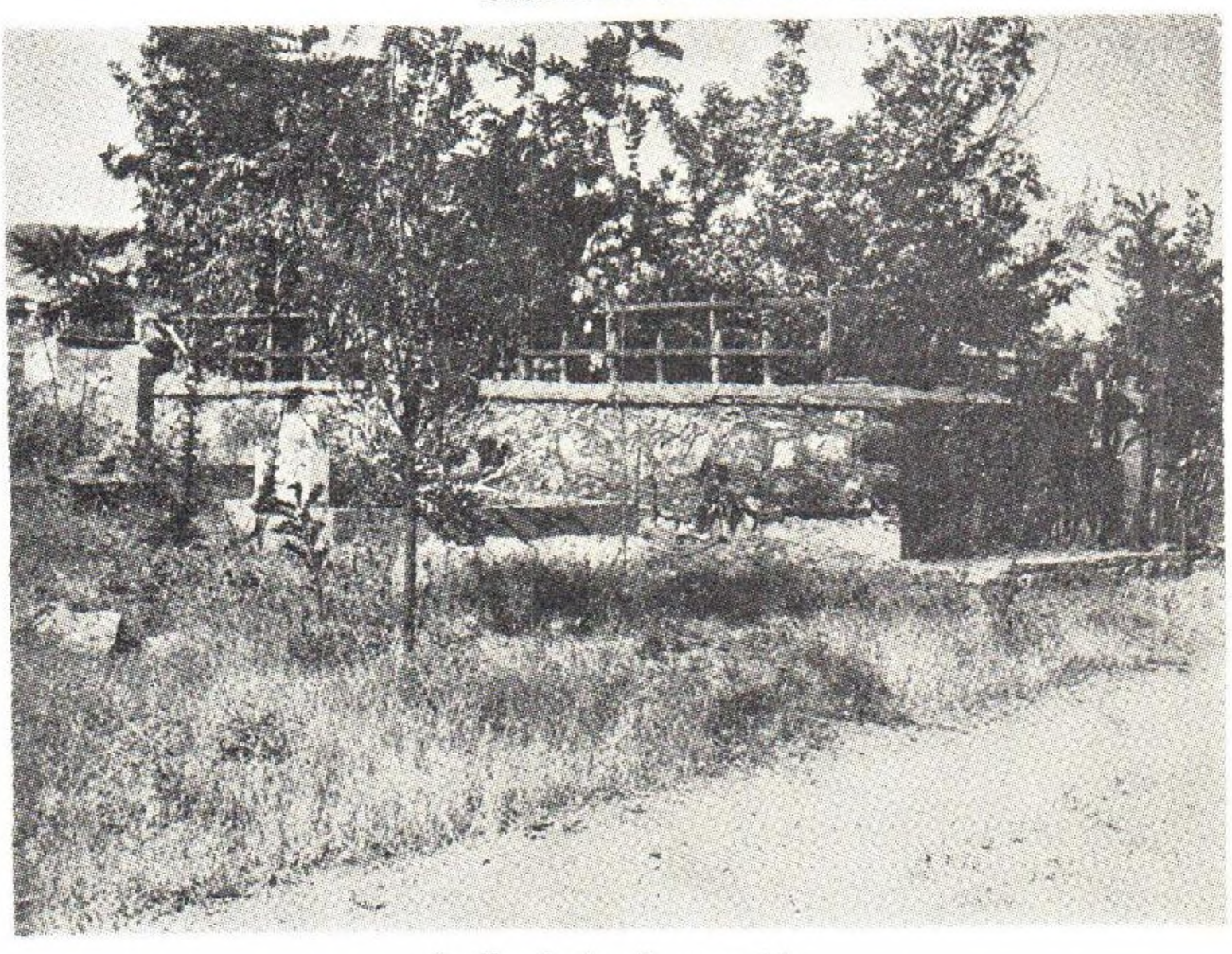
5. Megalit karakterde bir başka köy mezarlığı (Foto: N. Atalay)

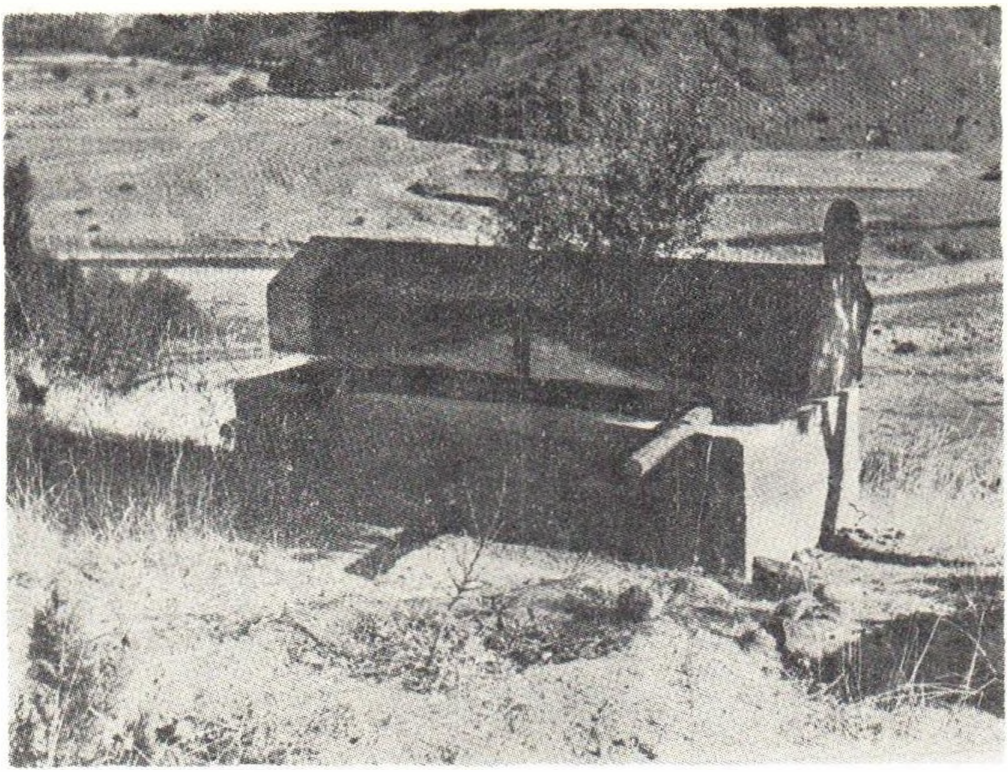
6. Yığma ve dikme taşlı bir köy mezarı

7. Yenge mezarı (Kadın mezarı)

8. Kasabada aile mezarlığı

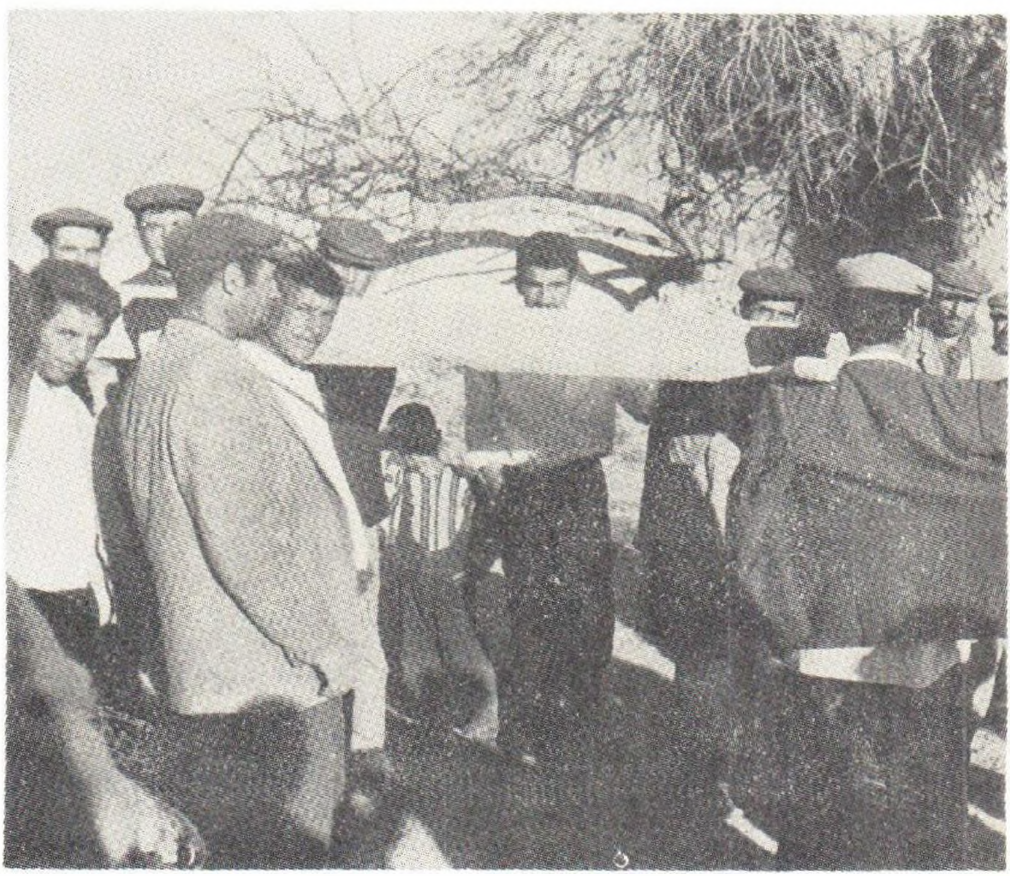
9. Tabut ve tabut örtüsü

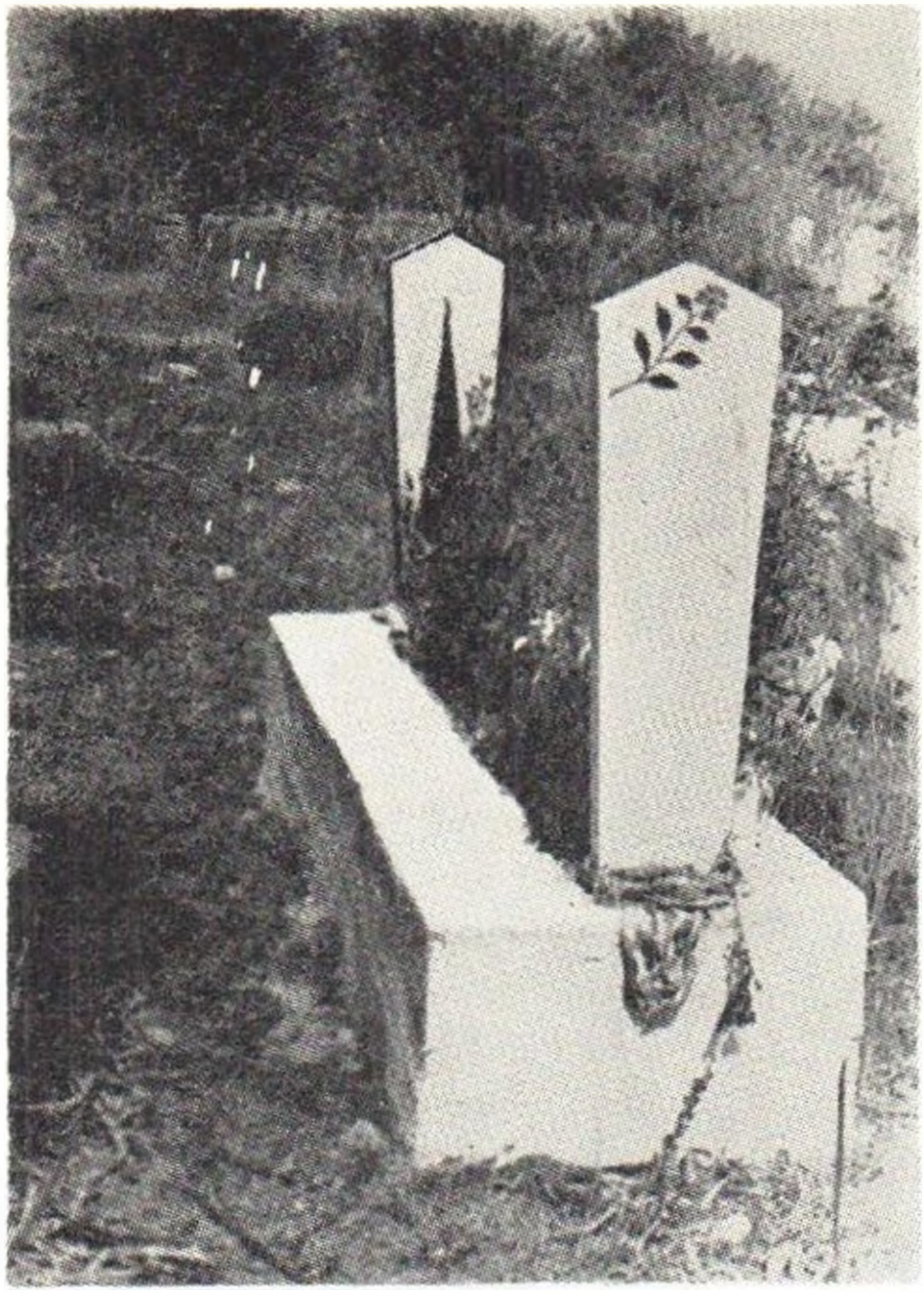
10. Bir kasabanın mezarlık bekçisi

11. Mezar kazıcıları

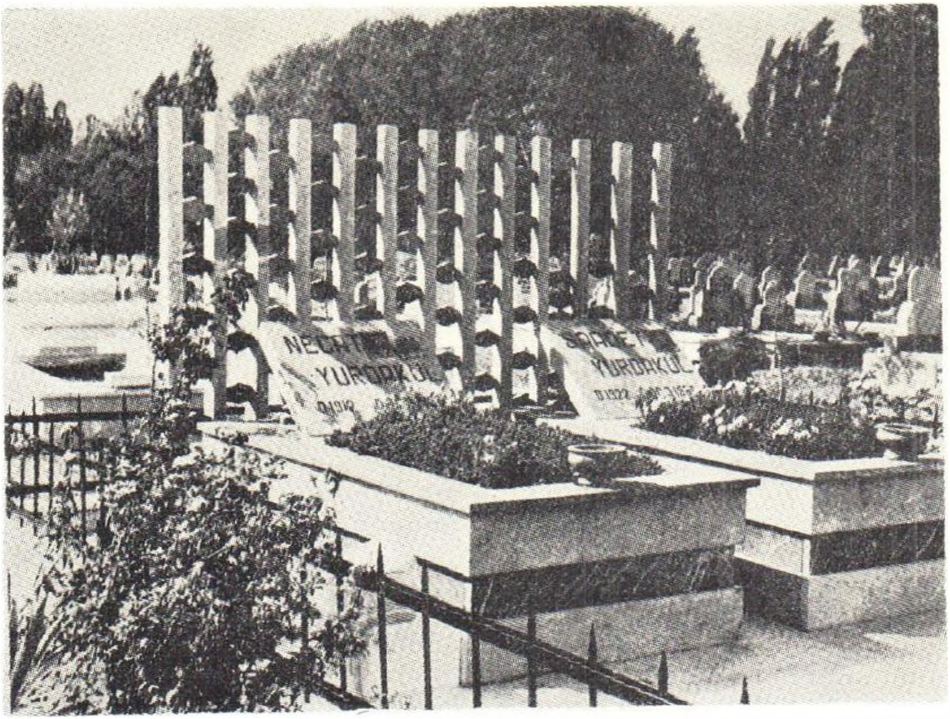
12. Köyde tabut taşıma aracı (Foto: N. Atalay)

13. Çiçekli, selvili mezar taşları ve mezara bağlı çaput

14. Bir şehir mezarlığının genel görünüşü

15. Modern bir aile mezarlığı

16. Önceden hazırlanmış, fakat sadece biri kullanılmış aile mezarlığı

17. Genç yaşında ölen bir boksörün mezartaşı

18. Bir müzisyen mezar taşı

19. Bir ressamın paletle simgelenmiş mezar taşı

20. Sahibinin mesleğini hem taşındaki tirenli kabartma hem de şiirle belirten bir tirenci mezarı

21. Bir denizci mezarı

22. Mesleği simgesi ile belirtilen bir eczacı mezarı

24 Bir din adamının sarıklı mezar taşı.

24. Subay kokartlı bir mezar

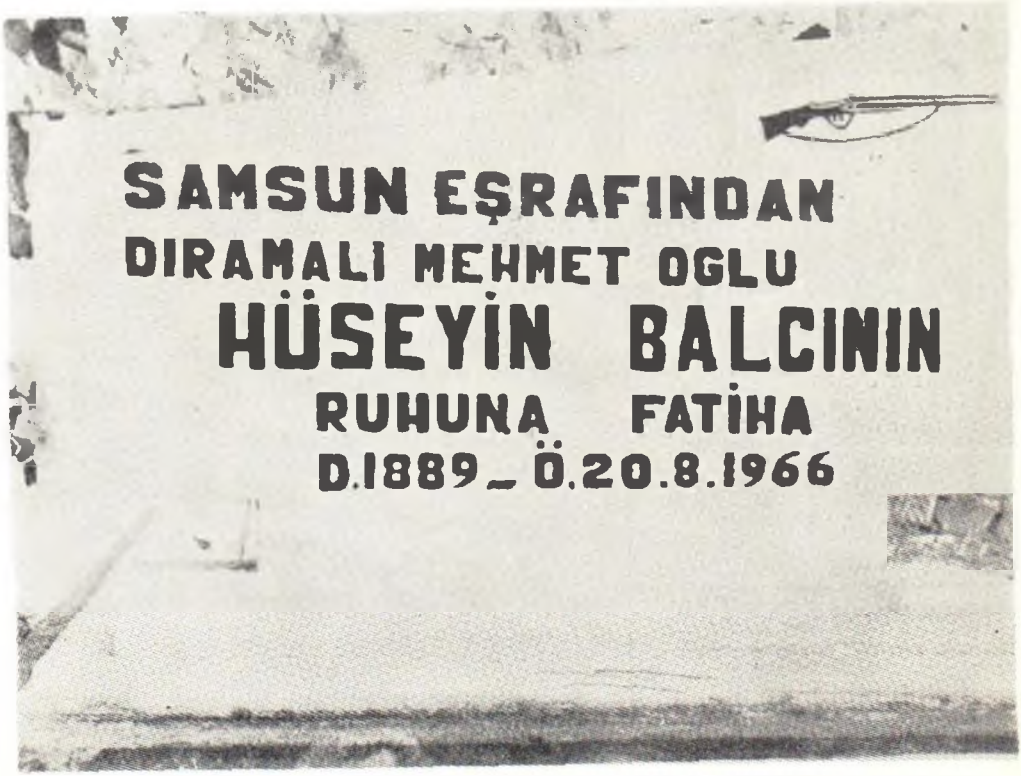
25. Bir öğretmen mezar taşı

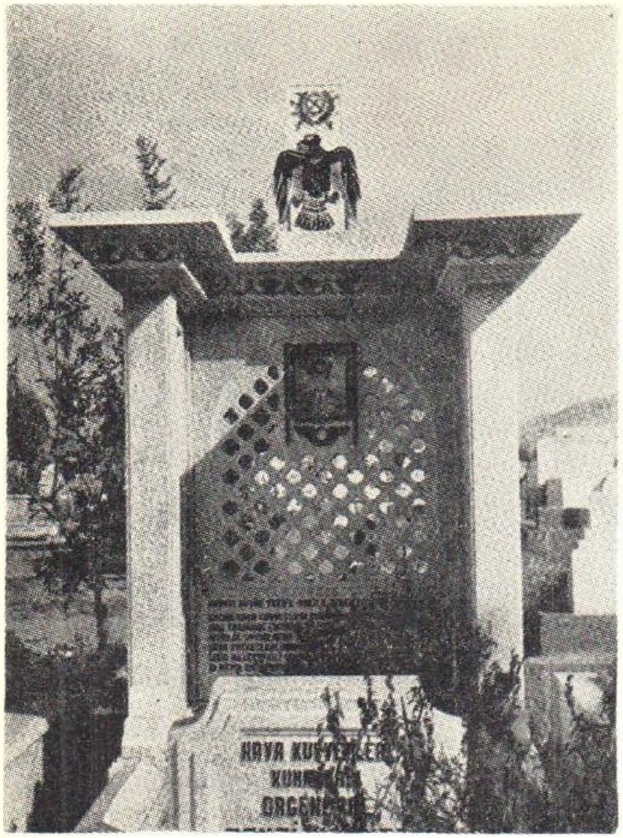
26. Hukuk amblemi işlenmiş mezar

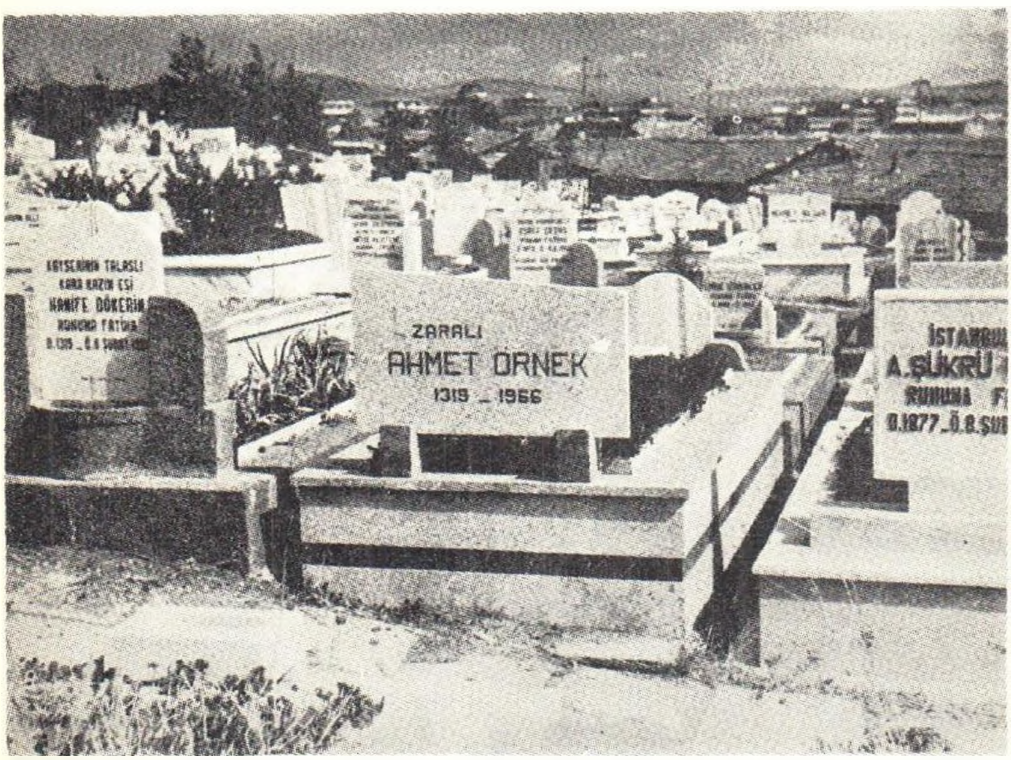
27. Makaslı bir terzi mezarı

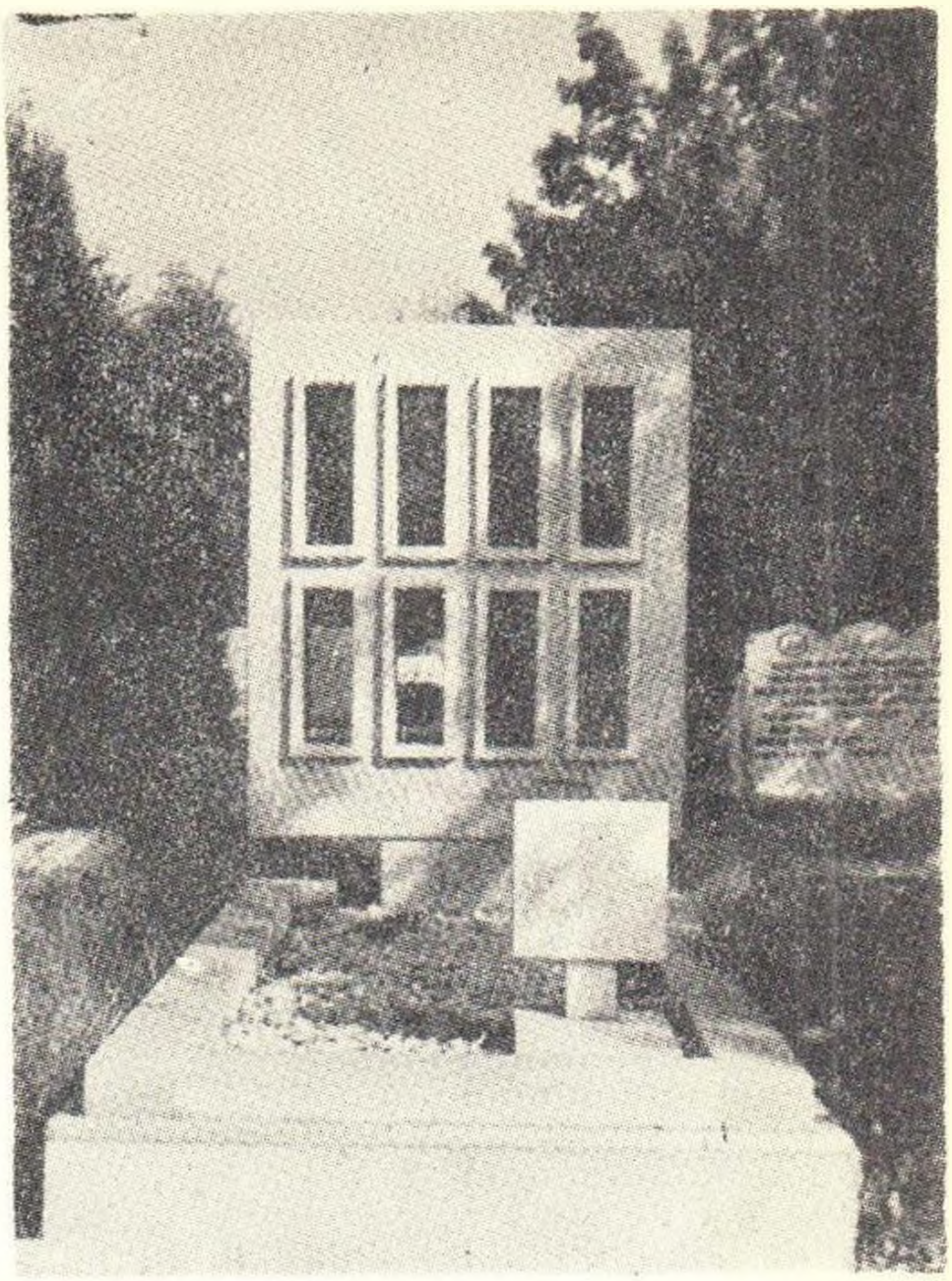
28. Sahibinin kimliğini bildiren ve tüfekle süslü bir mezar taşı

29. Havacı bir kumandanın kartal amblemli mezarı

30. Sahibinin doğduğu yeri gösteren mezar taşları

31. Modern bir mezar

32. Bir başka modern mezar

BİBLİYOGRAFYA

Kitap ve Makaleler

ACIPAYAMLI, O.: *Türkiye'de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*, Erzurum 1961.

ACIPAYAMLI, O.: *İptidailerde Ölü Gömme İle İlgili Bazı Pratikler ve İzahları*, DTCF. Dergisi Ankara 1963.

ALOIS, H.: *Einstellungen zum Tod und ihre soziale Bedingtheit*, Stuttgart 1968.

AKSOY, Ö.A.: *Atasözleri ve Deyimler (Elkitabı)*, Ankara 1968.

AKSOY, Ö.A.: *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler*, Ankara 1969.

ANDREE, R.: *Zur Volkskunde der Juden*, Bielefeld und Leipzig 1881.

AŞKUN, V.C.: *Sivas Folkloru*, Cilt II, Sivas 1943.

BAŞOĞLU, H. F.: *İslâmiyetde Cenaze*, 2. Baskı, Ankara 1959.

BAYRI, M. H.: *İstanbul Folkloru*, İstanbul 1947.

BİLMEN, Ö. N.: *Büyük İslâm İlmihali*, İstanbul 1962.

BITTEL, K.: *Prehistorik Devirde Anadolu'da Ölü Gömme Âdetleri*, İstanbul 1937.

BARTHOLD, W.: *Türkler'de ve Moğollar'da Defin Merasimi* (Çev. A. İnan), Belleten, Sayı 43, Ankara.

BOYATLI, O.: *Bergama'da Köyler*, İzmir 1944.

DAMMAN, E.: *Die Religionen Afrikas*, Stuttgart 1963.

DIENER, W.: *Deutsche Volkskunde*, Stuttgart 1951.

Dört Mezhebin Fıkıh Kitabı: (Çev.: H. Ege), Ankara 1971.

EL-GAWHARY, A.: *Wandlung und Konservierung des Totenbrauches* (Dissertation), Bonn 1968.

ERDENTUĞ, N.: *Hal Köyü'nün Etnolojik Tetkiki*, Ankara 1956.

ERDENTUĞ, N.: *Sün Köyü'nün Etnolojik Tetkiki*, Ankara 1959.

FISCHER, A.: *Zwyczaje Progrzebowe Budu Polskiega*, Lwow (Lemborg), 1921.

FRISCHBIER, H.: *Ostpreusische Volksmeinungen Tod und Begraebnis Betreffend*, Hamburg 1884.

FUCHS, D. R.: *Aus dem Nachlasse von B. Muncacsi*, Helsinki 1952.

GEIGER, W.: *Totenbrauch im Oderwald*, Heppenheim 1960.

GÖĞCELİ, K. S.: *Ağıtlar*, I. Adana 1943.

GRIMM, J.: *Deutsche Mythologie*, Band I, Leipzig 1884.

GÜLENSOY, T.: *Türkler'de* 3, 7 ve 40 *Sayıları*, Ankara 1966

HALEBİ, İ.: *İzahlı Multeka El Ebhur Tercümesi*, İstanbul 1968.

HARTMANN, H.: *Der Totenkult in Irland*, Heidelberg 1952.

HUBER, J.: *Das Brauchtum der Totenbretter*, München 1956.

HOFFMANN-KRAYER, E.: *Feste und Braeuche des Schweizervolkes (Neuebearbeitung durch P. Geiger)*, Zurich 1940.

İNAN, A.: *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara 1954.
İNAN, A.: *Birinci İlmî Seyyahata Dair Rapor*, İstanbul 1930.
IRLE, L.: *Tod und Begraebnis in Siegerland*, Siegen 1966.
KARAHAN, A.: *İslâmiyetde* 40 *Adedi Üzerine*, İst. Üniv. TDE. Dergisi, Cilt 4, Sayı: 3, İstanbul 1951.
KARDEŞ, M.: *Tortum'de Halk İnanmaları*, İstanbul 1961.
KATANOFF, N. Th.: *Über die Bestattungsbraeuche bei den Türkstaemmen Central-und Ostasiens*, Keleti Szemle I, Budapast 1900.
KITZINGER, L.: *Brauchtum, Sitte und Sprachgut in Kollbachtal*, Arnsdorf 1965.
KOŞAY, H. Z.: *Ankara Budun Bilgisi*, Ankara 1935.
KOŞAY, H. Z.: *Anadolu'nun Etnografya ve Folkloruna Dair Malzeme, Alaca-Hüyük*, Ankara 1951.
LANGE, E. R.: *Sterben und Begraebnis in Volksglauben zwischen Weichsel und Memel*, Würzburg 1955.
MEYER, C.: *Der Aberglaube des Mittelalters*, Basel 1884.
OKUTAN, H. T.: *Şebinkarahisar ve Civarı*, Giresun 1949.
ÖRNEK, S. V.: *Swas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*, Ankara 1966.
ÖRNEK, S. V.: 100 *Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, İstanbul 1971.
ÖRNEK, S. V.: *Etnoloji Sözlüğü*, Ankara 1971.
ÖZBAŞ, Ö.: *Gaziantep Dolaylarında Türkmen ve Baraklar*, Gaziantep 1958.
ÖZGÜÇ, T.: *Öntarih'te Anadolu'da Ölü Gömme Âdetleri*, Ankara 1948.
RANKE, K.: *Indogermanische Totenverehrung*, Band I, FFC. Nr. 140, Helsinki 1951.
RANKE, K.: *Der dreisigste und vierzigste Tag im Totenkult der Indogermanen*, FFC. Nr. 140. Helsinki 1951.
REICHERT, R.: *Geburt, Hochzeit, Tod*, Jena 1913.
ROHEIM, G.: *Spiegelzauber*, Leipzig 1919.
SAN, S.: *Dün ve Bugün Muş*, Kayseri 1947.
SARTORI, P.: *Sitten und Brauch*, Band I, Leipzig 1910.
SCHWEBE, J.: *Volksglaube und Volksbrauch in Hannoverschen Wendland.*
SUNGURLUOĞLU, İ.: *Harput Yollarında*, Cilt 4, İstanbul 1958.
SÜMER, F.: *Oğuzlara Ait Destanî Mahiyetteki Eserler*, DTCF. Dergisi, XVII, Ankara.
SÜMER, F.: *Oğuzlar*, Ankara 1967.
TANYU, H.: *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, Ankara 1967.
TANYU, H.: *Türklerde Taşlarla İlgili İnançlar*, Ankara 1968.
TÜRKDOĞAN, O.: *Erzurum ve Çevresinde Sosyal Araştırmalar*, Ankara 1965.
UĞUR, S.: *İçel Folkloru*, Cilt II, Ankara 1948.
ULUĞ, N.: *Tunceli*, İstanbul 1938.
VAN GENNEP, A.: *The Rites of Passage*, Chicago 1960.
WUTTKE, A.: *Der Deutsche Volksaberglaube der Gegenwart*, Berlin 1900.
WIEGELMANN, G.: *Wandel und soziale Unterschiede bei den Speisen zum Totenmahl*, ADV, s. 336–564, Marburg 1964.
(Yalgın) RIZA, A.: *Cenupta Türkmen Oymakları*, Kısım-II, Ankara 1933.
YALGIN, A. R.: *Toroslarda Karatepeli Bölgesi*, Ankara 1950.
YILMAZ, A.: *Tahtacılarda Gelenekler*, Ankara 1948.

ZELENIN, D.: *Russiche (Ostslawische) Volkskunde*, Berlin und Leipzig 1927.
ZENDER, M.: *Die Grabbeigaben im heutigen deutschen Volksbrauch*, Z.f.V., Nr. 455, 1959.

Derlemeler

ARTAN, G.: *Gülnar'da Bazı İnanışlar*, TFA., Cilt 8, No. 164, İstanbul 1963.
BATUR, M.: *Ölü Gömüldükten Sonra Kurban*, TFA., Cilt 2, Sayı 32, İstanbul 1952.
BEHİRE, M.: *İstanbul'da Halk Âdetleri ve İnanmalar*, HBH., Cilt 3, Sayı 35, İstanbul 1934.
DUMAN, H.: *Malatya'da Cenaze Âdetleri*, HBH., Cilt 7, Sayı 80, İstanbul 1938.
EROL, K.: *Van Bedduaları* III, TFA., Sayı 234, İstanbul 1969.
GÜSAR, V.: *Çerkezlerde Cenaze Törenleri*, YKD., Cilt V, Sayı 25, 1961.
İNAN, M.: *Urfa ve Siverek'de Ölümle İlişkili Âdet ve İtikatlar*, HBH., Cilt 6, Sayı 66, İstanbul 1938.
KOŞAY, H. Z. KILIÇ, S.: *Güzelova'dan Derlemeler*, TED., Sayı VI, Ankara 1963.
MÜMTAZ, T.: *Kastamonuda Halk İnanmaları*, HBH., Cilt 3, Sayı 34, İstanbul 1934.
OY, A.: *Dede Korkut Kitabında Yas-Ölüm Törenleri*, TD. Cilt IX, Sayı 108, Ankara 1960.
ÖZALP, İ.: *Ölüevin'de Ölüm ve Yas Görenekleri*, TFA., Cilt 5, Sayı 116, İstanbul 1959.
TAN, N. K.: *Karahan'da Ölü Gömme ve Yas Tutma*, TFA., Cilt 9, No: 189, İstanbul 1965

Mezuniyet Tezleri

ATALAY, N.: *Haymana ve Çevresinde Ölümle İlgili Âdet ve İnanmalar*, Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi, Etnoloji Kürsüsü, Ankara 1969.
KABADAYI, M.: *Doğankent'de "Giresun" Ölümle İlgili Âdet ve İnanmalarla Bunların Türkiye'deki Benzerlikleri*, Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi, Etnoloji Kürsüsü, Ankara 1966–1967.
ÖZTÜRK, T.: *Çarıklar Köyü'nde Hayatın Üç Ana Dönemiyle İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Tetkiki*, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Etnoloji Kürsüsü, Ankara 1968.
TANSU, O.: *Etnoloji Açısından Ölüm (Datça Çalışması)*, Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi, Ankara 1968–1969.